

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM
DALI

DOKTORA TEZİ

SOVYET SONRASI DÖNEMDE RUSYA’NIN
BÖLGESEL BÜTÜNLEŞME VE İŞBİRLİĞİ
PROJELERİNE YÖNELİK POLİTİKALARI

Alp Yüce KAVAS

2502160575

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Hasan DURAN

İSTANBUL – 2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : ALP YÜCE KAVAS Numarası : 2502160575
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : ULUSLARARASI İLİŞKİLER (SİYASAL) Danışmanı : DOÇ. DR. HASAN DURAN
Tez Savunma Tarihi : 29.11.2018 Saati : 10:00
Tez Başlığı : " SOVYET SONRASI DÖNEMDE RUSYA'NIN BÖLGESEL BÜTÜNLEŞME VE İŞBİRLİĞİ PROJELERİNE YÖNELİK POLİTİKALARI "

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUyla karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. YAŞAR ONAY		KABUL
2- DOÇ. DR. HASAN DURAN		Kabul
3- DOÇ. DR. HİKMET KIRIK		Kabul
4- DOÇ. DR. HASAN KORKUT		KABUL
5- DR. ÖĞR. ÜY. HAKAN ARIDEMİR		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DR. ÖĞR. ÜY. MERAL BALCI		
2- DR. ÖĞR. ÜY. ÖMER FARUK ÖRSÜN		

ÖZ

SOVYET SONRASI DÖNEMDE RUSYA’NIN BÖLGESEL BÜTÜNLEŞME VE İŞBİRLİĞİ PROJELERİNE YÖNELİK POLİTİKALARI ALP YÜCE KAVAS

Tez çalışmamızda Rusya’nın, Soğuk Savaş’ın bitmesi ve Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrasında oluşan yeni uluslararası sisteme uyum sağlama sürecinde, Avrasya’da kurulan bölgesel örgütlere yönelik algı ve politikalarının incelenmesi, bu yolla söz konusu bölgesel bütünleşme hareketleri üzerinden ekonomik, siyasi ve askeri hedeflerini hangi doğrultularda şekillendirmeye çalıştığının analiz edilmesi amaçlanmıştır. Öncelikle Rusya’nın dağılma sonrası dönemde geçirdiği siyasi, ekonomik ve toplumsal dönüşüm ele alınmış, yeni dönemde stratejik hedef ve ihtiyaçları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kuramsal çerçeve ise, Rusya’nın bölgesel bütünleşmeye yönelik farklı planlamaları ve yaklaşım biçimlerinden hareketle, çatışma-rekabet ve işbirliği-işlevsellik temelinde ele alınmıştır.

1990’lı yıllardan günümüze değin uluslararası konjonktürde meydana gelen değişimler, Rusya’yı siyasi, ekonomik ve askeri çıkarları doğrultusunda belirlediği hedefleri güncellemeye yönelterek özellikle 2000’li yıllardan itibaren bölgesel bütünleşme açısından daha somut adımlar atmaya itmiştir. Rusya son yıllarda bir taraftan küresel ölçekte daha yapıcı ve uluslararası hukuka saygılı bir görüntü sergilemeye dikkat etmekteyken, öte taraftan da ABD-Atlantik merkezli tek kutuplu küresel hegemonya düzenine açıkça karşı çıkmaktadır. Bununla birlikte Avrasya merkezli bölgesel bütünleşmeye yönelik politikalarında hegemonyacı bir tutuma yönelmesi sadece bölgede değil küresel ölçekte de samimiyet ve güvenilirliğine zarar verecek bir etkidir.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Sovyet Sonrası Dönem, Avrasya, Bölgesel Bütünleşme, Uluslararası Örgütler

ABSTRACT
RUSSIA’S POLITICS ON REGIONAL INTEGRATION AND
COOPERATION PROJECTS IN POST-SOVIET ERA
ALP YÜCE KAVAS

Our thesis aims the examination of Russia’s perceptions and politics toward regional organizations founded in Eurasia in the process of harmonization by the emergence of new international system in the aftermath of Cold War and Soviet Union and by this way the analysis of the ways of structuring its economic, political and military goals via regional integration movements. In this context, we first focused on Russia’s political, economic and social transformation in the new era trying to reveal its strategic aims and requirements. The theoretical framework is determined on the dual based perspective such as conflict-competition and cooperation-functionality in the wake of modifications observed in Russia’s approaches and plans concerning regional integration process.

Undoubtedly, the modifications occurred in the international conjuncture since 1990s forced the new Russian state to upgrade its strategic objectives based on political, economic and military interests, which by the new millennium induced steering to more concrete steps on contributing regional integration process. Russia tries to impose itself as a country respectful to internal law in a constructive manner, opposing clearly a US-Atlantic centered unipolar hegemony. However, hegemonic tendencies in Russia’s politics toward regional integration process may be apt to harm country’s integrity and reliability not only on regional but also on global scale.

Keywords: Russia, Post-Soviet Era, Eurasia, Regional Integration, International Organizations

ÖNSÖZ

1980’li yılların sonunda Soğuk Savaşın sona erdiği ABD ve SSCB tarafından ortaklaşa biçimde ilan edildiğinde küresel ölçekte barış, huzur ve refahın artacağına yönelik kısa süreli iyimser bir hava oluşmuştur. Aynı dönemde Orta ve Güneydoğu Avrupa’da eski totaliter sosyalist rejimlerin barışçıl veya kanlı süreçler sonucunda ortadan kalkmasıyla söz konusu iyimserlik daha da kuvvetlenmiştir. 1991’in son günlerinde SSCB’nin tarihe karıştığının bizzat ülkenin Devlet Başkanı Mikail Gorbaçov tarafından dünyaya duyurulmasıyla birlikte artık ABD’nin siyasi, ekonomik, askeri ve sosyokültürel hegemonyasını herkese kabul ettirerek *Pax Americana*’yı oluşturacağı ve bu yolla küresel kalıcı barışı tesis edeceğine yönelik beklentiler ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte tarihsel süreç içerisinde; ABD’nin küresel kalıcı barışı sağlayamayacağının, tam aksine yerel düzeyde etnik-dinsel temelli çatışmaların şiddetleneceğinin, uluslararası terörün yeni bir ulus-aşırı etken olarak belirdiğinin, ülkelerin çıkarlarını uyumlulaştırmanın her zaman mümkün olamayacağının anlaşılmasıyla uluslararası sistem yeniden muğlak bir niteliğe bürünmüştür.

Boris Yeltsin’in liderliğinde şekillenen yeni Rus devletinin dış politikasındaki savrulmalar da kuşkusuz uluslararası sistemdeki dönüşümden bire bir etkilenmiştir. İlk yıllarda Anglo-Sakson kökenli siyasi ve ekonomik liberalizm Rus batıcı seçkinlerin etkisiyle Rusya’nın Avro-Atlantik eksenine eklemleme hedefinin ideolojik kaynağını oluşturmuştur. Diğer taraftan Rusya bu dönemde bile eski Sovyet coğrafyasıyla siyasi, ekonomik ve askeri bağlarını koparmayarak BDT’nin kurulmasında öncü rol üstlenebilmiştir. Her ne kadar 1990’lı yıllar boyunca içeride yaşadığı derin siyasi ve sosyoekonomik çalkantıların etkisiyle, dış politikada etkin bir görüntü sergileyememişse de Rusya’nın Avrasya’da askeri güvenliği ve siyasi diyalogu güçlendirmek amaçlı girişimleri olmuş, 1990’ların ortasından itibaren ise Batı ile ilişkilerine mesafe koyarak komşusu Çin ile yakınlaşmaya başlamıştır.

Yeni bin yılın başlangıcıyla birlikte, o dönemki uluslararası konjonktürün sağladığı fırsatları da iyi değerlendirerek, Rusya deyim yerindeyse kabuğunu kırmayı ve süreç içerisinde yeniden uluslararası sahnede saygın bir oyuncu haline gelmeyi başarabilmiştir. Kuşkusuz dış politikasındaki bu dönüşümde bölgesel bütünleşmeye verdiği özel önemin de önemli bir payı bulunmaktadır.

Tez çalışmasında bu tespitten hareketle Rusya'nın 2000'li yıllardan itibaren uluslararası alanda etkinliğini artırma stratejisinin önemli bir parçası olan bölgesel bütünleşme hareketlerine yönelik politikalarının doğru bir biçimde analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu şekilde Rusya'nın hem bölgesel bütünleşmeyi kendi siyasi, ekonomik ve askeri çıkarları penceresinde ne şekilde değerlendirdiğinin ortaya konulması, hem de söz konusu çıkarlar doğrultusunda izlediği farklı politikaların altında yatan etkenlerin sağlıklı değerlendirmesinin yapılabilmesi hedeflenmektedir.

Rusya'nın bütünleşme hareketlerine yönelik politikalarının doğru biçimde analizi Türkiye'nin bu ülkeyle ilgili stratejik öngörülerine de mütevazı katkı sunma potansiyeli taşımaktadır. Nitekim özellikle Orta Asya üzerinde iki ülke arasında belirgin bir nüfuz rekabeti söz konusudur ve son dönemde meydana gelen konjonktürel gelişmeler ışığında gelişen ikili ilişkilere karşın Rusya'nın bu coğrafyaya dönük politikalarının yakından takip edilmesi yararlı olacaktır. Çalışma kapsamında, Rusya'nın bölgesel bütünleşme hareketlerinde başlıca önemi haiz Bağımsız Devletler Topluluğu, Avrasya Ekonomik Birliği, Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü ve Şanghay İşbirliği Örgütü mercek altına alınmıştır.

Tezimin yazımı sırasında manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen, büyük bir sabır ve hoşgörü gösteren annem ve babama en içten ve yürekten teşekkürü bir borç bilirim. Yine tezin hemen her noktasında tecrübe, bilgi ve önerileriyle oldukça değerli katkılar sunan tez danışmanım Doç. Dr. Hasan Duran'a ve Dr. Öğr. Üyesi Hakan Arıdemir'e de içtenlikle teşekkür ederim. Burada adını tek tek saymadığım ama konuyla ilgili kendi görüş ve değerlendirmelerini esirgemeyen tüm arkadaşlarıma da teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

RUSYA’NIN AVRASYA’DAKİ BÖLGESEL ÖRGÜTLERE YÖNELİK POLİTİKALARININ KURAMSAL BOYUTU: ÇATIŞMA-REKABET VE İŞBİRLİĞİ-İŞLEVSEL TEMELLİ PERSPEKTİFLER

1.1. Rusya’nın Bütünleşme Politikalarına ‘Çatışma-Rekabet’ Eksenli Kuramsal Bakış: Realist, Neo-Realist ve Jeopolitik Boyut.....	9
1.1.1. Kuramsal Arka Plan.....	9
1.1.1.1. Klasik Realizm.....	9
1.1.1.2. Neo-Realizm.....	15
1.1.1.3. Jeopolitik Kuramlar.....	17
1.1.2. Realist, Neo-Realist ve Jeopolitik Kuramlar Işığında Rusya’nın Bütünleşme Sürecine Genel Bir Bakış.....	24
1.2. Rusya’nın Bütünleşme Politikalarının ‘İşbirliği ve İşlevselliği’ Temel Alan Kuramlar Açısından Değerlendirilmesi: İdealist, Neo-Liberal, İşlevselci, Yeni İşlevselci Boyut.....	28
1.2.1. Kuramsal Arka Plan.....	28
1.2.1.1. İdealizm.....	28
1.2.1.2. Neo-Liberalizm.....	30
1.2.1.3. İşlevselcilik (Fonksiyonalizm) ve Yeni İşlevselcilik.....	33
1.2.2. İşbirliği Temelli Yaklaşımlar Işığında Ekonomik ve Siyasi Bütünleşme Modelleri.....	37

1.2.2.1. Ekonomik Bütünleşme Modeli.....	37
1.2.2.2. Siyasal Bütünleşme Modeli.....	40
1.2.3. Rusya'nın Bütünleşme Politikalarında İdealist, Neo-Liberal, İşlevselci ve Yeni İşlevci Yaklaşımların Sorgulanması.....	41

İKİNCİ BÖLÜM

RUSYA'NIN PENCERESİNDEN BÖLGESEL BÜTÜNLEŞME VE İŞBİRLİĞİ HAREKETLERİ

2.1. Sovyet Sonrası Dönemin Başlangıcında Rusya'nın Dönüşümü ve Moskova'nın Öncülüğünde Bölgesel Bütünleşme Girişimleri.....	46
2.1.1. Arka Plan: Yeltsin Dönemi (1992-1999) Siyasi, Ekonomik ve Toplumsal Dönüşüm Sürecine Genel Bir Bakış	46
2.1.2. Rusya'nın Çatışma-Rekabet Paradigması Işığında Diyalog ve Askeri Güvenlik Temelli Bütünleşme Hareketleri: Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ve Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'nün (KGAÖ) Ortaya Çıkma Süreci.....	65
2.1.2.1. BDT'nin Kuruluşunun Perde Arkası ve Yeltsin Dönemindeki Seyri.....	66
2.1.2.2. Kolektif Güvenlik Antlaşması'ndan Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütünün (KGAÖ) Kuruluşuna Giden Süreç.....	73
2.1.3. Rusya Federasyonu'nun Askeri Stratejisinin Temel Hükümleri (1993) ve Ulusal Güvenlik Stratejisi (1997): Soğuk Savaşın Bitişi Sonrası Yeltsin Dönemi Rusya'sının Güvenlik Anlayışına Genel Bir Bakış.....	76
2.2. Rusya'nın Yeni Binyılın Başındaki Paradigmatik Dönüşümü: Bölgesel Bütünleşme Girişimlerinde İkinci Perde.....	79
2.2.1. Rusya'nın 2000'de yayınlanan Dış Politika, Ulusal Güvenlik ve Askeri Stratejileri: Küreselleşmenin Moskova Penceresinden Görünümü.....	81
2.2.1.1. Rusya Federasyonu'nun 2000 Yılı Ulusal Güvenlik Stratejisi.....	81

2.2.1.2. Rusya Federasyonu’nun 2000 Yılı Dış Politika Stratejisi.....	84
2.2.1.3. Rusya Federasyonu’nun 2000 Yılı Askeri Stratejisi.....	86
2.2.2. 11 Eylül ve Renkli Devrimler Sonrası Kremlin’in “Yakın Çevreye” Dönük Politikaları: I. Putin döneminde (2000-2008) BDT ve KGAÖ’nün Gelişimine Genel Bir Bakış.....	88
2.2.3. Şanghay İşbirliği Örgütü’nün Kurulma Süreci ve Rusya’nın ŞİÖ’deki Konumu.....	96
2.3. Medvedev Dönemi’nde (2008-2012) Moskova’nın Dış Politika, Ulusal Güvenlik ve Askeri Stratejilerinin Değerlendirilmesi.....	100
2.3.1. Rusya Federasyonu’nun 2008 Dış Politika Stratejisi.....	100
2.3.2. Rusya’nın 2020’ye Değin Ulusal Güvenlik Stratejisi (2009) ve 2010 Askeri Stratejisi.....	102
2.3.3. 2008 Gürcistan Savaşı’na Giden Süreç ve Avrasya’ya Yansımaları...107	
2.4. II. Putin Dönemiyle Birlikte Rusya’nın Güvenlik Anlayışı ve Avrasya Merkezli Bütünleşmeyi Somutlaştırma Girişimleri.....	109
2.4.1. II. Putin Döneminde Rusya’nın Dış Politika, Ulusal Güvenlik ve Askeri Stratejilerine Bakış.....	110
2.4.1.1. Rusya’nın 2013 ve 2016 Dış Politika Stratejilerinin Değerlendirilmesi.....	110
2.4.1.2. Rusya’nın 2016 Ulusal Güvenlik Stratejisi.....	116
2.4.1.3. Ukrayna’daki Kriz Sonrası Güncellenen Rusya’nın 2014 Askeri Stratejisi.....	117
2.4.2. Rusya’nın İşbirliği-İşlevselci Paradigmalar Işığında Ekonomik ve Siyasi Bütünleşme Girişimleri.....	119
2.4.2.1. Avrasya Ekonomik Topluluğu ve Avrasya Gümrük Birliği’nin Kuruluş Süreci.....	119
2.4.2.2. Avrasya Ekonomik Birliği Yolunda Önemli Bir Somut Adım Olarak Tek Ekonomik Alanın Oluşturulması ve Ekonomik Bilançosu.....	124

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

“RUSYA’NIN BÖLGESEL EYLEM PLANI”: BÖLGESEL BÜTÜNLEŞME İŞBİRLİĞİNE YÖNELİK MOSKOVA MERKEZLİ STRATEJİ VE POLİTİKALARIN ANALİZİ

3.1. Avrasya’ya Giden Yol: Ekonomik Bütünleşme Siyasal Bütünleşmeyi Beraberinde Getirebilir mi?.....	128
3.1.1. AB Modelinde Bir Bölgesel Bütünleşmenin AEB içerisinde Uygulanabilirliği Sorunsalı.....	128
3.1.2. Avrasya Ekonomik Birliği’nin Muhtemel Genişleme Alanı ve Rusya’nın Birliğe Dönük Politikalarının Analizi.....	132
3.1.3. Bir Kuşak Bir Yol (BKBY) Projesi: AEB İçin Tamamlayıcı mı Yoksa Ciddi Bir Rakip mi?.....	135
3.2. BDT ve KGAÖ’nün Rusya’nın Başlıca Siyasi ve Askeri Çıkarları Açısından Değerlendirilmesi.....	137
3.2.1. BDT’nin Moskova için Vazgeçilmezliğinin Altında Yatan Etkenler...	137
3.2.2. KGAÖ’nün işlev ve Faaliyetlerine Rusya’nın “Yakın Çevresine” Yönelik Siyasi ve Askeri Perspektifinden Bakış.....	140
3.3. Rusya ve Çin’in Gölgesinde Geleceğini Belirlemeye Çalışan Şanghay İşbirliği Örgütü.....	145
3.3.1. ŞİÖ’nün Genişleme Politikalarında Rusya ve Çin’in Rollerinin Sorgulanması.....	145
3.3.2. Rusya ile Çin Arasında Orta Asya Özelindeki Siyasi, Ekonomik ve Ticari Rekabetin ŞİÖ’ye Yönelik Olası Etkileri.....	148
3.4. Rusya’nın Bölgesel Bütünleşme Hareketlerinde Enerji Boyutu.....	154
3.4.1. Rusya’nın Hâlihazırda Sahip Olduğu Petrol ve Doğalgaz Kaynakları ile Boru Hatlarının Değerlendirilmesi.....	154
3.4.2. Rusya’nın Asya Pasifik’e Dönük Yeni Enerji Projeleri ve Bölgesel Bütünleşmeye Olası Etkileri.....	159
3.4.3. Kremlin’in Enerji Kartı Oyunu: Uzun Süreli Enerji Şantajı Bölgesel Bütünleşme Girişimlerine Zarar Verebilir mi?.....	161
SONUÇ	171
KAYNAKÇA	181

KISALTMALAR LİSTESİ

- AB:** Avrupa Birliği
- ABD:** Amerika Birleşik Devletleri
- AEB:** Avrasya Ekonomik Birliği
- AGİT:** Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
- AKÇT:** Avrupa Kömür Çelik Topluluğu
- BDT:** Bağımsız Devletler Topluluğu
- BİO:** Barış İçin Ortaklık Programı
- BKBY:** Bir Kuşak Bir Yol Projesi
- BRICS:** Brezilya Rusya Hindistan Çin Güney Afrika
- CPC:** Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu
- DB:** Dünya Bankası
- DBK:** Devlet Başkanları Konseyi
- DTÖ:** Dünya Ticaret Örgütü
- DYY:** Doğrudan Yabancı Yatırım
- EURATOM:** Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
- EurAsEC:** Avrasya Ekonomik Topluluğu
- G-8:** 8'ler Grubu
- G-20:** 20'ler Grubu
- GUAM:** Gürcistan Ukrayna Azerbaycan Moldova
- GUUAM:** Gürcistan Ukrayna Özbekistan Azerbaycan Moldova
- GSYİH:** Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
- IMF:** Uluslararası Para Fonu
- KGA:** Kolektif Güvenlik Antlaşması
- KGAÖ:** Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü
- KHTG:** Kolektif Hızlı Tepki Güçleri
- KİT:** Kamu İktisadi Teşekkülleri
- LNG:** Sıvılaştırılmış Doğalgaz

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

NPT: Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması

OEA: Ortak Ekonomik Alan

RATS: Hızlı Anti-Terör Yapılanması

RFSK: Rusya Federasyonu Silahlı Kuvvetleri

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

START: Stratejik Silahların Azaltılması Antlaşması

ŞİÖ: Şanghay İşbirliği Örgütü

TEA: Tek Ekonomik Alan

GİRİŞ

1990'lı yılların başında Sovyetler Birliği'nin dağılarak siyasi ömrünü tamamlaması kuşkusuz sadece Soğuk Savaşın sonlandırmasındaki son aşama değil, aynı zamanda tarihi bir kırılma noktası olarak karşımıza çıkmıştır. Rusya Federasyonu, Sovyet sonrası dönemde yeni bölgesel güç olarak ortaya çıkmış ancak Soğuk Savaş döneminin görece durağan ve istikrarlı iki kutuplu sisteminin çökmesiyle birlikte bir anda kendisini oldukça muğlak ve ilk kez tecrübe edinmekle yüzleşeceği ulusal ve uluslararası konjonktürel gelişmeler silsilesi içerisinde bulmuştur. Bu bağlamda Rusya'nın artık bir süper güç olmadığı, hatta eski Sovyet nüfuz alanında ciddi siyasi, ekonomik ve askeri kayıplara uğradığı gerçeğiyle yüzleşmesi gerekmiş ve kaçınılmaz biçimde kendisine yeni bir kimlik ve yol haritası çizmeye yönelmiştir.

Rusya yeni dönemin başlangıcında siyasi ve ideolojik mutlak zaferini ilan ederek gerçek anlamda küresel bir güce dönüştüğünü dünyaya ilan eden ABD'nin siyasi, ekonomik hatta toplumsal değerleriyle bütünleşme modelini, içerideki Batı yanlısı seçkinler aracılığıyla, benimsemeye zorlanmıştır. Bununla birlikte süreç içinde uluslararası toplum nezdinde daha saygın ve eşitlikçi bir düzen kurulması gerekliliğine vurguda bulunmaya başlamış, bir kısmı eski nüfuz alanında olan komşu ülkelerden başlayarak dünya sorunlarına daha fazla duyarlı ve müdahaleci bir tutum sergilemeye özen göstermiştir.

Bu dönemde maruz kaldığı siyasi, ekonomik ve toplumsal dönüşümün sancılarını şiddetli bir biçimde hissetmesine karşın, Rusya çevresindeki eski Sovyet cumhuriyetleriyle ikili ilişkiler geliştirmeyi ve hatta Bağımsız Devletler Topluluğu çatısı altında hükümetler arası bir platform oluşturarak diyalog ortamının oluşturulmasını ihmal etmemiştir. Rus karar alıcılar Sovyet sonrası yeni dünya düzeninde ulus devletlerin tek taraflı ve örgütsüz bir biçimde ilişkiler yürütmesinin uluslararası arenadaki sınırlılığının bilincine varmakta gecikmemiştir. Ekonomik ve

teknolojik alandaki hızlı değişimler kaçınılmaz olarak toplumsal alanı da etkilemiş, toplumun dayattığı yeni talepler ve ulusları oluşturan bireylerin küresel çapta değişimlere bağlı olarak daha da fazla etkileşime geçmesiyle devletleri ekonomik ve siyasi açıdan bütünleşme hareketlerine yöneltmiştir. Bu tarihsel gerçeklikten hareketle tez konumuzu Rusya için zorunlu bir süreç olarak gördüğümüz bölgesel ekonomik ve siyasal bütünleşme hareketlerine yönelik siyasi ve stratejik tercihleri biçiminde tasarladık.

Bu noktada, Rusya'nın SSCB'nin dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan yeni uluslararası düzende ekonomik ve siyasal bütünleşme hareketlerine yönelmesinde hangi ekonomik, siyasi ve hatta askeri hedefler doğrultusunda politikalarını oluşturmaya çalıştığını ve politikalarını hangi düzeyde uygulamaya geçirebildiğinin analizi tez çalışmasının ana eksenini oluşturmaktadır. Rusya'nın "yakın çevre" olarak adlandırdığı Orta Asya ve Doğu Avrupa'daki eski Sovyet cumhuriyetlerini kapsayan coğrafi alandan başlayarak süreç içerisinde Çin ile ortaklığa gitme yoluyla Asya-Pasifik alanına da kolunu uzatması dikkat çekici bir gelişme olarak karşımızdadır. Dolayısıyla Rusya'nın ekonomik ve siyasi bütünleşme girişimlerinde siyasi-stratejik önceliklerinin belirlenebilmesi ve yeniden küresel bir süper güce dönüşme hedeflerinin gerçekçiliğinin sorgulanması gerekmektedir.

Tez çalışmasında birinci el kaynaklardan yararlanılmasına azami gayret gösterilirken bununla birlikte çalışma açısından faydalı olabileceği değerlendirilen ikinci el kaynaklara da yeri geldiğinde yer verilmiştir. Teorik altyapı ve son birkaç yıla kadarki gelişmelerin değerlendirilmesinde çeşitli kitap ve makalelerden yararlanılırken özellikle son yıllarda Rusya'nın ekonomik ve siyasi bütünleşmeye yönelik girişim ve politikalarının irdelenmesinde internet temelli kaynaklara ağırlık verilmiştir. Tezde teorik altyapının ortaya konulmasının yanı sıra bölgesel bütünleşme politikaları kronolojik sıra takip edilerek ele alınmıştır. Söz konusu tercihte tarihsel ve siyasi gelişmelerin yansıtılmasının bu şekilde daha etkili olacağına yönelik düşünce belirleyici olmuştur.

Çalışmamızda ikili biçimde gruplandığımız kuramsal altyapıyı incelerken, her iki grupta da önemli bir yere sahip olduğunu değerlendirdiğimiz kuramcıların olabildiğince İngilizce orijinal dilindeki eserlere ulaşmayı sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek açısından uygun gördük. Bu kapsamda; Edward H. Carr, Hans J. Morgenthau, Halford J. Mackinder, Kenneth Waltz, David Mitrany, Ernst B. Haas gibi önemli kuramcıların orijinal eserlerini incelemiş bulunmaktayız. Rusya ile ilgili bir çalışmada gerek Rus gerekse Avrasya kökenli araştırmacı ve akademisyenlerin de görüşlerinin önemli bir yer teşkil ettiklerinden hareketle yeri geldiğinde mümkün olduğunca onların görüş ve değerlendirmelerine öncelik vermeye özen gösterdik. Bu şekilde Rus akademik yapısındaki gerek realist gerekse liberal yaklaşım farklılıkları ve bunların Rus dış politikasının şekillenmesindeki rollerinin değerlendirmesini yapmayı hedefledik.

Tez çalışmamız açısından bir diğer önemli husus ise özellikle Rusya'nın 2000'li yılların başından itibaren dış politika ve askeri güvenlik anlayışındaki dönüşümü yansıtabilme noktasında resmi strateji belgelerinin İngilizce orijinal metinlerinden incelenmiş olmasıdır. Bu şekilde birinci elden resmi metinlerde özellikle konumuzla ilgili önemli gördüğümüz noktaların analitik değerlendirme süzgecine sokulması bu yolla mümkün olabildiğince özgün tespitlerde bulunmayı amaçladık. Diğer taraftan orijinal resmi metinlerle ilgili destekleyici olduğunu değerlendirdiğimiz bazı analiz ve yorumları da ilgili kısma eklemeyi uygun gördük.

İnternet kaynaklı yayınlarda ise Türkçe yayın yapan sitelerin yanında İngilizce yayınlanan Rus ve diğer yabancı kaynaklara da başvurulmuştur. Bu çerçevede konumuzla ilgili görüşlerine başvurmayı uygun gördüğümüz çeşitli gazete ve dergilerin internet sayfalarının yanı sıra yeri geldiğinde bazı Türk ve yabancı araştırmacı ve stratejistlerin görüşlerinin yer aldığı sitelere de yer verdik. Böylelikle konumuz gereği ele almak durumunda olduğumuz 1990'lı yıllardan günümüze değin Rusya ve yakın çevresindeki gelişmelerin söz konusu kaynaklar aracılığıyla yansıtılmasının yanında yorumlanması açısından katkı sunacağını düşündüğümüz kaynaklara da yer verdik.

20. yüzyılın son on yılından itibaren meydana gelen bir sürecin incelenmesine paralel olarak Sovyet döneminin siyasi, ekonomik ve askeri temelli gelişmelerinin tez çalışmasına eklenmemesi bilinçli bir tercihtir. Bununla birlikte yeri geldiğinde elbette Sovyet döneminin siyasi ve ekonomik karakterine kısaca değinilerek karşılaştırmalı inceleme yoluna gidilmiştir. Yine Rusya'nın BM başta olmak üzere pek çok uluslararası örgüte yönelik eylem ve politikalarına konu bütünlüğünün sağlanabilmesi noktasında yer vermemiz mümkün olmamıştır. Örneğin son yıllarda Rusya'nın da dâhil olduğu ekonomik düzlemde çok önemli bir hükümetler arası diyalog ve işbirliği platformu haline gelen BRICS çalışmanın kapsamı dışında bırakılmak zorunda kalmıştır. Bu çalışmada temel hedef Rusya'nın günümüzde "Avrasya" olarak ifadelendirilen ve en azından şimdilik büyük ölçüde eski Sovyet nüfuz alanının bir bölümünü içeren bir coğrafi alandaki ekonomik ve siyasi bütünleşme girişim ve hareketlerinin röntgenini çekebilmektir.

Rusya'nın bütünleşme hareketlerine yönelik akademik çalışmalarda teorik altyapının yeni realist paradigmaya oturtulması genel bir eğilim olarak göze çarpmaktadır. Söz konusu yaklaşım biçimi tez konumuz açısından da yanlış görünmemektedir ancak bütünleşmeyle ilgili gelişmeleri açıklamada salt yeni realist kurama bağlı yaklaşımlarla hareket etmek çalışmayı sınırlandırıcı etkilerin ortaya çıkması riskini doğurmakta, özellikle ekonomik ve teknik-teknolojik gelişmelere dayalı teknokratik profesyonelleşme sürecinin yansıtılması bu yaklaşım biçimiyle eksik kalabilmektedir. Bu nedenle yeni realizm başta olmak üzere çatışma temelli kuramların yanı sıra işbirliği temelli kuramların da teorik altyapıda yer alması tarafımızca uygun görülmüştür. Bu şekilde 1990'lı yıllardan günümüze Rusya'nın geçirdiği paradigmatik dönüşümün yansıtılmasının da daha uygun olacağı düşüncesindeyiz zira Rus karar alıcılar uluslararası konjonktürün meydana getirdiği bağımsız değişkenlik ışığında, genel strateji ve hedeflerden sapmamakla birlikte, pragmatist bir anlayışla bölgesel bütünleşme hareketlerine dönük politikalarında sınırlı bir esnekliği tercih edebilmektedir.

Tez çalışması üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde teorik altyapı ortaya konulmuştur. Bu bağlamda çatışma-rekabet ve işbirliği-işlevsellik düzlemlerinde ortaya konulan teorik kuramlar kısaca incelenmiş ve Rusya'nın bütünleşme politikalarını açıklamaktaki rolleri alt başlıklar halinde ele alınmıştır. Çatışma-rekabet temelli kuramlar olarak realist, neo-realist ve bu kuramların bir alt dalı sayılabilecek jeopolitik boyutun incelenmesi, daha sonra ise Rusya'nın bütünleşme politikalarında söz konusu kuramların ne ölçüde açıklayıcı olabileceği sorgulanmıştır. İşbirliği ve işlevselliği temel alan kuramlar olarak idealist, neo-liberal, işlevselci ve yeni işlevselci kuramlar kısaca irdelenmiş, yine konu bütünlüğünü sağlamak amacıyla Rusya'nın bütünleşme politikalarındaki rolü ortaya konulmuştur.

İkinci bölüm genelde olarak Rusya'nın Sovyet sonrası döneme adaptasyonu ve bölgesel bütünleşmeye yönelik öncü girişimleri ve günümüzde daha somutlaşmaya başlayan bölgesel nitelikli örgütlenmeler olan Bağımsız Devletler Topluluğu, Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü, Şanghay İşbirliği Örgütü ve Avrasya Ekonomik Birliği gibi örgütlerin kuruluş aşamaları ve Rusya'nın bu örgütlenmelerdeki rolü incelenmiştir. Öncelikli olarak Yeltsin döneminin siyasi ve ekonomik panoraması oluşturularak, Rusya'nın hangi nedenlerden dolayı bölgesel bütünleşmeye ihtiyaç duyduğuna ışık tutulmaya çalışılmıştır. Daha sonra ise Rusya'nın oluşturulmasında önemli çaba harcadığı BDT'nin ve bir anlamda onun güvenlik ayağı olarak ortaya çıkmış KGAÖ'nün kuruluş süreçlerine yer verilmiştir. Rusya 1990'lı yılların ortalarından itibaren Batı ile olan ilişkilerine mesafe koyup Çin ile yakınlaşmaya başladıktan sonra askeri güvenlik ayağı başta olmak üzere siyasi ve ekonomik temelli bir yakınlaşmaya yönelmiştir. Bu süreçte önce Şanghay Beşlisi daha sonrası ise ŞİÖ önemli bir bölgesel örgütlenme olarak karşımıza çıkmıştır.

Söz konusu örgütlerin Rusya'nın penceresinden ne şekilde görüldüğü ve kendi politikalarını bu örgütler üzerinden nasıl oluşturmaya çalıştığının anlaşılabilmesi açısından Rusya'nın 1990'lı yıllardan günümüze askeri ve ulusal güvenlik doktrinleri ile dış politika konseptlerinin mutlaka incelenmesi ve değerlendirmeye alınması gerekmiştir. Ancak bu şekilde Rusya'nın ilgili örgütleri ne şekilde değerlendirdiği ve dünyayı genel anlamda ne şekilde yorumladığı daha kolay irdelenebilecektir. İkinci bölüm Yeltsin döneminden günümüze değin kronolojik bir sıra takip edilerek hazırlanmıştır. Burada amaç söz konusu dönemde meydana gelen gelişmeleri tek tek sıralamak değil, konumuz açısından meydana gelen kilit olayları resmi belgelerle destekleyerek yansıtmaya çalışmaktır.

Bu bölümde son olarak Rusya'nın günümüzdeki en çok önem verdiği bölgesel örgütlenme olan AEB'ye giden süreçler ve ilgili süreçlerin Rus ekonomisine yansımalarına yer verilmeye çalışılmıştır. Özellikle Putin'in iktidara geldiği 2000'li yıllardan itibaren, uluslararası konjonktürün de elverişli olmasına bağlı biçimde, Rusya'nın ekonomik temelli bölgesel bütünleşmeye ciddi bir önem vermeye başladığı ve bu yolda somut ve kararlı adımlarla ilerlediği görülmektedir.

Tezimizin üçüncü ve son bölümü daha çok Rusya'nın bütünleşme çabalarındaki güncel gelişmelerin analitik inceleme ve değerlendirilmesine dayanmaktadır. Avrasya Birliği görece yeni, fakat Putin yönetiminin büyük önem atfettiği bütünleşme projesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrasya Birliği projesi günümüzde somut bir ekonomik temelli bölgesel temelli olan AEB üzerinden inşa edilmek istenmektedir. Bu nedenle Putin'in de Avrasya Birliği projesinin oluşturulması önemli bir referans olarak ele aldığı AB oluşumu ile AEB'nin genel yapısı arasında genel bir karşılaştırmaya gidilerek iki ekonomik bütünleşme hareketi arasındaki benzerlik ve farklılıklara yer verilmiştir. Bu arada Çin hükümeti tarafından son yıllarda iddialı biçimde sunulan Bir Kuşak Bir Yol (BKBY) projesinin de AEB açısından olumlu/olumsuz olası etkilerinin irdelenmesi uygun görülmüştür. 1990'larda kuruluş ve gelişim süreçlerini tamamlayan BDT ve KGAÖ'nün

Rusya'nın siyasi ve askeri açıdan önemi devam etmekte, diğer yandan diğer üye ülkelerin ilgili örgütlerdeki dengeleri gözetmeye dönük politika ve tutumları Rusya'yı politikalarını yeniden gözden geçirmeye zorlamaktadır. Benzer durum ŞİÖ için de geçerlidir üstelik bu kez Çin önemli bir bölgesel büyük güç olarak Rusya ile gücü ancak eşitlikçi bir temelde paylaşmaya ve bir yandan da kendi siyasi, ekonomik ve askeri politikalarını gerçekleştirme arzusundadır. Rusya özellikle 1990'ların ortalarından bu yana Çin ile yakın ilişkilere sahip olmakla beraber ŞİÖ içerisindeki dengeleri de gözetmek zorunda kalmış, bu durum iki bölgesel büyük güç arasında kaçınılmaz biçimde rekabeti ortaya çıkarmıştır. Çalışmada söz konusu rekabetin ŞİÖ'ye etkileri irdelenmeye çalışılmıştır.

Rusya'nın bölgesel bütünleşmesinde enerji (özellikle doğalgaz) önemli bir yan unsur olarak belirmiştir. Enerji kaynaklarının ihracı Rus ekonomisi için yaşamsal derecede önemlidir ve son yıllarda önemli bir dış politika aracına dönüştürüldüğü görülmektedir. Bu noktada öncelikle Rusya'nın sahip olduğu enerji kaynaklarının en önemli kısımlarını oluşturan petrol ve doğalgazın uluslararası pazarlara taşınmasını sağlayan boru hatları incelenmiş, daha sonra bu iki enerji kaynağıyla ilgili Rusya'nın yeni başlıca projelerine ışık tutulmuştur. Son olarak; Rusya'nın son yıllarda sıkça başvurduğu doğalgazın yakın çevre ve Avrupa ülkelerine siyasi baskı aracı olarak kullanılması politikasının tarihsel gelişmeler ışığında meydana getirebileceği sonuçlar ve özellikle Avrasya Birliği projesine olası olumsuz etkilerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

RUSYA’NIN AVRASYA’DAKİ BÖLGESEL ÖRGÜTLERE YÖNELİK POLİTİKALARININ KURAMSAL BOYUTU: ÇATIŞMA-REKABET VE İŞBİRLİĞİ-İŞLEVSEL TEMELLİ PERSPEKTİFLER

Tez çalışmasının bu bölümünde Rusya’nın bütünleşme hareketlerine yönelik geliştirebileceği strateji ve politikaların kuramsal arka planının oluşturulması hedeflenmektedir. Bu bağlamda söz konusu çalışmaya hangi uluslararası ilişkiler kuramları penceresinden yaklaşılabileceği sorunsalı ortaya çıkmaktadır. Genellikle tez çalışmalarının kuramsal altyapıları oluşturulurken tek bir kuramsal bakış açısının geliştirilmesi uygun metodolojik tercih biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte Rusya’nın bütünleşme hareketlerinin sağlıklı analizinin yapılabilmesi noktasında farklı kuramlardan yararlanılmasının çalışmayı zenginleştirici bir etken olabileceği öngörülmektedir. Kuşkusuz bu durum kuramsal açıdan düşünüldüğünde bir kuramın diğerlerine oranla baskın olmasına engel teşkil etmemektedir.

Rusya’nın bütünleşme politikalarının incelenmesinde iki temel kuramsal yaklaşım biçiminin ortaya konulması hedeflenmektedir: Çatışma-rekabet unsurunu ön plana çıkaran kuramlar ve de işbirliğini ve işlevselliği ön plana çıkaran teorik yaklaşımlar. Bu bağlamda öncelikle her iki grubu temsil eden başlıca kuramların arka planlarında ortaya koydukları temel esas ve yaklaşım biçimlerine değinilmesi, ardından ise Rusya’nın bölgesel bütünleşmeye dönük yaklaşımlarına bu iki kuramsal grubun ne ölçekte tatmin edici açıklama getirebileceğinin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Rusya çalışmanın ana merkezine oturtulacağından devlet merkezli yaklaşıma yakın duran uluslararası ilişkiler kuramlarının ele alınması ve kendi aralarında aşağıda değinilen temel paradigmatik yaklaşım biçimlerine bağlı gruplandırmalara gidilerek alt bölümlerin oluşturulması uygun görülmektedir. Başka bir deyişle

günümüze değin ortaya çıkan bütünleşme biçimlerine/tasarılarına projeksiyon tutularak çalışmanın ileriki bölümlerinde Rusya'nın bunlardan hangisi ya da hangilerini gerçekleştirebileceğine yönelik daha sağlıklı öngörülerde bulunabilmenin olanaklı hale geleceği düşünülmektedir.

1.1. Rusya'nın Bütünleşme Politikalarına 'Çatışma-Rekabet' Eksenli Kuramsal Bakış: Realist, Neo-Realist ve Jeopolitik Boyut

1.1.1. Kuramsal Arka Plan

1.1.1.1. Klasik Realizm

Tarihsel ve felsefi kökenleri genellikle Antik Yunan (Thucydides), Rönesans İtalya'sı (Machiavelli) ve 17. Yüzyıl Britanya'sı (Hobbes) dönemlerine dayandırılan klasik realist (kısaca "realist") kuram uluslararası ilişkiler disiplini (kısaca "disiplin") bünyesinde iki dünya savaşı arası dönemde ortaya çıkmış, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından ise bir süreliğine disipline ciddi ölçekte yön vermiştir. İki dünya savaşı arası dönemde Milletler Cemiyeti'nin küresel ölçekte barışı koruma misyonunu gerçekleştirme kabiliyetine yönelik şüphelerin artmaya başlaması ve 1929 yılında ABD'de ortaya çıkan büyük finansal krizin kısa sürede tüm gelişmiş ülke ekonomilerini olumsuz etkilemesi siyasi ve ekonomik liberalizmin izdüşümü liberal enternasyonalizmin özellikle Batılı ülkelerde akademik-entelektüel çevrelerde sorgulanmaya başlanmasına neden olmuştur. Realizmin de bu sorgulama sürecinin bir yansıması olarak liberal enternasyonalizme yönelik ciddi ve etkili eleştirileriyle filizlenmeye başladığı söylenebilir.

Söz konusu dönemde idealizme yönelik ilk önemli eleştirilerden birisi Britanyalı tarihçi ve diplomat Edward Hallett Carr'dan gelmiştir. Uzun yıllar Britanya'nın dış işleri bürokrasisinde görev yapmış bulunan Carr, *Yirmi Yıl Krizi: 1919-1939 (Twenty Years Crisis:1919-1939)* adlı ünlü eserinde "ütopyacılık" olarak

tanımladığı idealist kurama yönelik eleştirilerini kaleme almıştır. Machiavelli, Spinoza, Hobbes ve Hegel gibi düşünürlerin görüşlerinden ilham alan Carr, tarihi gelişmeleri yorumlarken hayal veya ideallerin değil aklın yani entelektüel çabanın gerekli olduğunu zira pratiğin teoriden değil teorinin pratikten doğduğunu savunmaktadır.¹ Bu noktada Britanyalı yazar sosyal bilimlerin gelişme sürecinde normatif yani “olması gereken” yaklaşımlara dayalı bir emekleme dönemi geçirdikten sonra olgunlaşma sürecinde artık “mevcut olanın” çözümlenmesine yöneldiğini belirterek idealizmin bu anlamda disiplinin gelişiminin önünü tıkadığı suçlamasını yöneltmektedir.² Carr’ın klasik realizmin temel ilkelerini oluşturmada önemli konumu haiz bir diğer yaklaşımı ise uluslararası hukukun varlığını ve işlevini sorgulama yoluyla devletlerin iç hukuk sisteminde bireylerin yargılanmasına benzer bir yargılama sürecine tabi tutulamayacağını belirterek uluslararası sistemi anarşik bir yapıda ele almasıdır.³

Carr, bir yandan “güç” ve “ulusal çıkar” kavramlarını ele alırken, öte taraftan ahlak-uluslararası siyaset ilişkisini irdeleyerek idealist kuramın kendisi açısından dönemin uluslararası konjonktürel gelişmelerini açıklamaktaki eksik kalan noktaları tamamlamayı amaçlamaktadır. Britanyalı kuramcıya göre ulusal çıkarlar, Birinci Dünya Savaşı arifesinde özellikle Anglo-Sakson siyasi geleneğinde rastlandığı üzere, “insanlığın yararı” gibi muğlak sayılabilecek kavramlar çerçevesine oturtulurken, uluslararası siyaseti şekillendirmeyi amaçlayan uluslararası ahlak kuramı ise egemen güçlerin kendi çıkarları doğrultusunda oluşturdukları dizayndan başka bir şey değildir.⁴ Carr için “güç” uluslararası siyaseti şekillendiren bir kavramdır ve devletler arasında başlıca askeri, ekonomik ve fikirsel olmak üzere üç güç türünden bahsetmek olasıdır.⁵ Yine Carr’a göre; uluslararası düzen dikkate alındığında “güç” olgusu

¹ Deniz Ülke Arıboğan, **Uluslararası İlişkiler Düşüncesi, Tarihsel Gelişim**, İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 199.

² Atilla Eralp, “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması”, **Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**, Der. Atilla Eralp, 7. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 70.

³ Arıboğan, **a.g.e.**, s. 200.

⁴ Edward Hallett Carr, **Twenty Years Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations**, New York, Harper & Row Publishers, 1964, pp. 96-102.

⁵ Carr’ın konuyla ilgili ayrıntılı incelemesi için bkz. **A.e.**, s. 139-185.

ahlaki değerlerden daha fazla ön plandadır nitekim kişisel fedekarlıkların bile salt gönülden gerçekleştirildiğine dair soru işaretleri bulunmaktadır.⁶

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte ortaya çıkan tablo kuşkusuz savaş öncesine göre oldukça farklıdır. Birleşik Krallık, Fransa, Almanya, İtalya gibi başlıca Avrupalı devletlerin savaşta uğradığı derin yıkımın yarattığı yeni konjonktür biri eski diğeri yeni kıtada iki güç merkezi oluşturmuştur: Washington ve Moskova. Amerikan devleti ve toplumu savaş sonrası koşulların artık oldukça farklı olduğunu bu bağlamda yeni süper güç haline gelmenin meydana getirdiğı sorumluluktan kaçınılamayacağını fark etmekte gecikmemiştir. Söz konusu yeni konjonktürde realist kuram da akademik-entelektüel camiada parıltılı bir çıkış yapmakta gecikmemiştir.

1947 yılından itibaren “Soğuk Savaş” olarak adlandırılmaya başlanan yeni dönemde, ABD dış politika strateji ve önceliklerini temelden değiştirerek o zamana değin sürdürmekte olduğu soyutlamacı (izolasyonist) politikadan vazgeçerek “yeni tehdit” olarak algıladığı sosyalist totalitarizm bloğuna ve onun lideri konumundaki SSCB'ye karşı politikalar geliştirmeye başlamıştır. Bu dönemde realist kuramın bayraktarlığı da artık Anglo-Sakson kökenli akademik-entelektüel camiadan yeni kıtaya doğru yönelmekte gecikmemiştir. Diğer taraftan Nazi Almanya'sının ırkçı ve antisemitik temelli ayrımcılık uygulamalarından kaçarak ABD'ye sığınan Hans Joachim Morgenthau, Henry Alfred Kissinger, John Herz, Arnold Wolfers gibi Yahudi kökenli bilim insanlarının gerek disipline gerekse realist kurama önemli katkılarda bulundukları görülmektedir.⁷ Söz konusu “göçmen” öğretim üyeleri arasında realist paradigmaya en çok yön veren isim ise kuşkusuz Morgenthau'dur. Morgenthau, ilk kez 1948'de yayınlanan, *Uluslar Arasında Politikalar (Politics Among Nations)* adlı ünlü eserinde o dönem için disiplinin temel yaklaşımlarını da büyük ölçekte şekillendiren realizmin 6 temel ilkesini ortaya koymuştur.⁸

⁶ Carr, **a.g.e.**, s. 123.

⁷ Tobjorn L. Knutsen, **Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi**, Çev. Mehmet Özay, İstanbul, Açılım Kitap, 2006, s. 320.

⁸ Hans J. Morgenthau, **Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace**, New York, Alfred A. Knopf, 1962, pp. 4-14; Arıboğan, **a.g.e.**, s. 205; Yücel Bozdağlıoğlu, “Realizm”,

- Siyaset, tıpkı toplum gibi, kökeni insan doğasında bulunan ve değişmez niteliğe sahip nesnel yasalarla yönetilir. Bu bağlamda realist kuram, tüm noksan hatta bazen tek yanlı yönlerine karşın, siyaseti yönlendiren yasaların nesnelliğinden hareketle rasyonel bir kuram geliştirilebileceğine inanır. Realist açıdan dış politikanın analizi siyasi eylemlerin ve bunların önceden kestirilebilen sonuçlarının incelenmesiyle olasıdır.
- Realist kurama göre uluslararası politikaları anlamaya çalışan akıl ile anlaşılması gereken “gerçekler” arasındaki köprüyü oluşturabilecek yegâne kavram “güç” üzerinden ifadelendirilebilecek “çıkardır”. Çıkarların salt güç üzerinden değerlendirilmesi uluslararası siyasete dönük analizlerde ideolojik ve içgüdüsel sapmalardan uzak durularak söz konusu analizlerin rasyonel bir temele oturtulmasını sağlayacak, bu yolla siyaseti kuramsal açıdan anlaşılabilir kılacaktır.
- “Çıkar” kavramı realist perspektifte “güç” üzerinden tanımlanırken sabit ve değişmez bir anlam kalıbına sokulmaz. “Çıkar” kavramı siyasetin özünü oluşturduğundan zaman ve yer öğelerine bağımlı değildir, ayrıca bunlardan etkilenmez.
- Realizm, siyasal davranışların ahlaki bir anlam taşıdıklarının/taşıyacaklarının bilincinde olmakla birlikte, uluslararası platformda başarılı bir siyaset uygulamasının ahlak boyutunu dışarıda tutmaya bağlı olduğunu savunarak moral-dışı bir karakter kazanır.
- Realistler belirli bir ulusun ahlaki biçimde hareket edip etmediğini sorgularken evrensel ahlak yasalarını ölçüt almaz zira her ulus kendi özel istek ve eylemlerini “evrensel moral değerler” kılıfını uydurabilmektedir. Burada yine güç temelli çıkarların değerlendirilmesi temel ölçüt olmalıdır.
- Realistlere göre uluslararası siyaset de tıpkı diğer sosyal bilim dalları gibi bağımsız bir alandır. Diğer yandan insan doğasının çoğulcu bir perspektifte ele alınması gereklidir. Bu bağlamda siyasal insanın, insan doğasının diğer tüm yönlerinden ayrıştırılması suretiyle özerk bir siyasal davranış kuramı geliştirilmelidir.

Morgenthau’ya göre; tarihsel düzlemde, sosyal, ekonomik ve siyasi koşullara bakılmaksızın devletler birbirleriyle güç mücadelesini sürdürmüş, modern zamanda

da söz konusu eğilimde bir değişiklik yaşanmamıştır.⁹ ABD’li realist kuramcının klasik realizmin temel esaslarını ve ‘ulusal’ temelli gücün sınırlandırılma girişimlerini ortaya koyma noktasında üzerinde önemle durduğu kavramlardan birisi de “güç dengesidir”.

Morgenthau; “uluslararası düzende mevcut statükonun sürdürülebilmesi veya ortadan kaldırılması amacını taşıyan güçlerin zorunlu olarak “güç dengesi” olarak nitelendirilen bir dış görünüşü şekillendirdiği” görüşündedir ve bu görünüşün realist perspektifte uluslararası siyaset analizlerini eksik ve yanıltıcı yönleri sevk edebileceğine işaret etmektedir.¹⁰ Ona göre böyle bir dengenin (daha doğru bir ifadeyle denge görüntüsünün) oluşturulması doğrudan askeri kaynaklı bir güç sonucunda gerçekleşmez ve uluslararası düzenin tesisi ve de sürdürülebilmesi için sistemdeki güçler arasında uzlaşma ya da sessiz bir anlaşma söz konusudur.¹¹ ABD’li kuramcı güç dengesinin sağlanabilmesinin dört farklı yöntemle sağlanabileceği görüşündedir ve söz konusu yöntemlerin kimi zaman farklı güçlenen oyuncunun nüfuzunu aşağı çekmek kimi zaman ise güçten düşme eğiliminde olan oyuncuya destek vermeyi amaçladığını belirtmektedir.¹²

- Böl ve Yönet
- Tazminat
- Silahlanma
- İttifaklar

Morgenthau, güç dengesinin uluslararası ölçekte egemen güçlerce meydana getirilen tek bir sistemsal olgu olarak değerlendirilemeyeceğini ana sisteme bağlı alt sistemler düzeyinde de dönemsel güç dengeleri oluşturulabildiğine işaret etmektedir.¹³ Bununla birlikte Morgenthau açısından güçler dengesi uluslararası sistemde yer alan ulus-devletlerin barışın ve istikrarın korunabilmesi noktasında tam bir güvence sağlamayacağından söz konusu devletler güvenlik politikalarına ve güç elde etme

⁹ Morgenthau, **a.g.e.**, s. 31.

¹⁰ **A.e.**, s. 217.

¹¹ Knutsen, **a.g.e.**, s. 322.

¹² Morgenthau, **a.g.e.**, s. 172-187.

¹³ **A.e.**, s. 197-201.

girişimlerine devam edeceklerdir.¹⁴ Morgenthau, İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçten yola çıkarak, güç dengesinin uluslararası konjonktürel gelişmelere bağlı olarak geçersiz ve yetersiz kalabildiğinin, dolayısıyla küresel barış ve istikrar temenni hedefinde sorunlu bir karaktere sahip olduğunun altına çizmiştir.

Realizme önemli katkılarda bulunmuş diğer iki kuramcı ise ilahiyatçı Karl Paul Reinhold Niebuhr ve tarihçi-diplomat George Frost Kennan'dır. 1932 yılında kaleme aldığı *Ahlaki İnsan ve Ahlaksız Toplum (Moral Man and Immoral Society)* adlı eserinde Niebuhr, insanoğlunun doğası gereği kendi çıkarları doğrultusunda artırdığı güç arayışı sonrasında maruz kaldığı manevi zehirlenmeyi moral değerlerle iyileştirme olanağı bulunmadığını ileri sürmüştür. Niebuhr'a göre bir toplum bizzat benmerkezciliğe karşı tavır koymayı ulusal gurur meselesi haline getirmediği moral değerlerle siyasi gerçeklik arasındaki mesafeyi ortadan kaldırmak olanaksızdır.¹⁵ Niebuhr'un bu görüşlerinin Morgenthau'nun devletlerarası ilişkilerin amoral niteliği üzerine kurulu realist yaklaşımını etkilediği açıkça görülmektedir. Niebuhr savaş zamanı devletlerin dayanak noktasının güç kullanımı olmasına karşın barış zamanında devletlerin gücün meydana getirdiği/getireceği prestijin onun kendisinden daha çok önem taşıdığı görüşündedir. Niebuhr aynı zamanda realist kuramın idealizmin anti-tezi biçiminde akademik camiada ele alınmasını Soğuk Savaş koşullarında oldukça riskli bularak SSCB ile savaşın kaçınılmaz olmadığını vurgulamıştır.¹⁶

İleride değinilecek olan çevreleme politikasının (*containment policy*) baş mimarı konumundaki Kennan, tarih bilgisi ve diplomatik kariyerden gelen birikimle, realist kuramın ABD lehine adeta sahadaki uygulayıcısı olmuştur. Soğuk Savaş koşullarının kendisini güçlü bir biçimde hissettirdiği 1950'li yıllarda Amerikan diplomasi geleneğinin zincirlerini kırması gerektiğini savunan Kennan özellikle

¹⁴ Morgenthau, **a.g.e.**, s. 272.

¹⁵ Jack Donnelly, **Realism and International Relations**, Cambridge, Cambridge University Press, 2000, p. 27.

¹⁶ Knutsen, **a.g.e.**, s. 323.

yasalcılığın (*legalism*) ve ahlakçılığın (*moralizm*) dönemin pratik gerçekleriyle uyuşmadığını ileri sürerek Morgenthau'nun çizgisini benimsemiştir.¹⁷

1.1.1.2. Neo-Realizm

Disiplin içerisinde “yapısalcı realizm” olarak da ifade edilebilen neo-realizm, 1970’li yılların sonunda realizme yönelik artan dozda ve etkideki eleştirilere istinaden, onu daha bilimsel bir çerçeveye oturtma çabasıyla ortaya çıkmıştır. Akademik camiada Kenneth Neal Waltz’un neo-realizmin kurucusu olduğu konusunda konsensüs söz konusudur. Waltz’u realist kuramdan ayıran temel yaklaşım farkı ise uluslararası sisteme atfettiği özel önemden kaynaklanmaktadır.

Waltz aslında disiplinin halen bir anlamda eşdeğer tutulduğu realizme henüz bağlı olduğu 1950’li yıllarda bile metodolojik anlamda onunla hemfikir olamayacağını sinyallerini vermeye başlamıştır. Nitekim 1959 yılında yayımlanan *İnsan, Devlet ve Savaş (Man, the State and War)* adlı kitabında Waltz, uluslararası ilişkilerin analizinde üç farklı düzeyden bahsetmektedir: sistemik düzey, ulus-devlet düzeyi ve birey düzeyi. Waltz’a göre sağlıklı bir analiz yapılabilmesi ancak sistemik düzeyde mümkün olabilmektedir zira “ulus-devletlerin sistematik etkileşimlerinin analizi vasıtasıyla uluslararası ilişkilere dair genel teorilerin üretilebilir”.¹⁸

Waltz’un 1979 yılında kaleme aldığı *Uluslararası Politika Teorisi (Theory of International Politics)* adlı eseri realist kurama önemli bir katkı ve yenilik getirmiştir. Waltz’ın disipline yeni bir kuram kazandırabilme kaygısından çok uluslararası sisteme yönelik özel bir kuram oluşturma hedefinde olduğu söylenebilir.¹⁹ Waltz kitabında indirgemeci (reductionist) ve sistemik teori arasında kuramsal ve metodolojik bir ayrıma yönelerek son tahlilde uluslararası siyasetin yalnızca sistem düzeyinde sağlıklı analizinin yapılabileceğini ortaya koymaya

¹⁷ Donnelly, **a.g.e.**, s. 27.

¹⁸ Knutsen, **a.g.e.**, s. 329.

¹⁹ Chris Brown ve Kirsten Ainley, **Uluslararası İlişkileri Anlamak**, Çev. Arzu Oyacıoğlu, İstanbul, Yayıncısı, 2008, s. 36.

çalışmıştır. Waltz indirgemeci yaklaşımı “bütünün parçalarının ayrı ayrı nitelik ve etkileşimlerinin incelenmesiyle bütünün anlaşılma çabası” olarak tanımlamıştır.²⁰ Sistemin ise yapıdan ve birbirleriyle etkileşim halindeki birimlerden meydana geldiği kabul edilmektedir dolayısıyla birbirlerine eklemelenmiş unsurların arasındaki etkileşimi ‘en üst düzeyden’ kavrayabilmeye olanak sağlanabilmektedir.²¹

Waltz da tıpkı klasik realistler gibi uluslararası sistemin yapısının anarşik karakterine vurgu yaptığından sistemde yer alan ulus-devletlerin “kendi başlarının çaresine bakmak durumunda olduklarını” ileri sürmektedir. Waltz’a göre; hiyerarşik yapıdaki bir sistemde birimler birbirlerine aralarındaki işlevsel farklılıklar ve kabiliyetlerin kapsamı belirlenmiş bir biçimde bağlıyken, anarşik yapıdaki sistemi oluşturan birimlerin işlevleri benzer niteliklidir dolayısıyla benzer işlevleri yerine getirmedeki kabiliyetleri ölçüsünde ayrışırlar.²² Diğer yandan, ulus-devletlerin davranışlarını uluslararası sistem şekillendirdiği için genellikle birbirlerinin hareket biçimlerini taklit etme eğilimi göstermektedir.²³

Neo-realizm dendiğinde akla ilk gelen teorisyen Waltz olmasına rağmen, Barry Buzan, Robert Gilpin, Joseph Grieco, John Mearsheimer, Jack Snyder, Stephen Walt ve Stephen Krasner gibi isimler de kurama hatırı sayılır katkıda bulunmuşlardır.²⁴ Örneğin, Waltz’ın sistem analizine eklemlediği ekonomik boyut, Gilpin’in temelinde uluslararası sistemde ABD’nin hegemonik gücünü korumasını amaç edinen *hegemonik istikrar kuramı* kapsamında yeniden ele alınmış, bu çerçevede disiplin çalışmalarında salt askeri-siyasi temelli bir analitik yaklaşımdan uzaklaşılabilmiştir. Gilpin bu noktada, çok uluslu şirketlerin küresel ekonomi faaliyetlerindeki artan rollerine ve İtalyan neo-Marksist düşünür Antonio Gramsci’nin görüşlerinden esinlenerek hegemonyanın “rıza” boyutuna dikkat çekmektedir.²⁵ Bununla birlikte Gilpin, diğer tüm neo-realist kuramcılar gibi, ulus-

²⁰ Kenneth N. Waltz, **Theory of International Politics**, New York, McGraw-Hill Inc., 1979, p. 18.

²¹ **A.e.**, s. 40.

²² **A.e.**, s. 97.

²³ Donnely, “Realizm”, **a.g.e.**, s. 56.

²⁴ Arıboğan, **a.g.e.**, s. 248.

²⁵ Atilla Eralp, “Hegemonya”, **Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar**, Der. Atilla Eralp, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 161-162.

devletlerin uluslararası düzenin temel oyuncusu olduğu görüşünü korumaktadır ve hatta çok uluslu şirketlerin ana merkezlerinin büyük oranda ABD’de konumlanmasının tesadüfi olamayacağını belirtmektedir.²⁶

Neo-realistler genel anlamda klasik realistlerden farklı olarak “güç” kavramını ulaşılacak/artırılacak bir hedef/amaç olarak değerlendirilmemekte ve oyuncuların birbirleriyle olan etkileri noktasında araçsallaştırılmaktadır. Neo-realistlere göre; uluslararası oyuncu(lar) tartışma ve/veya karar alınması gerekli bazı durumlarda diğer(ler)ine çıkarlarının olumsuz etkilenmemesini sağlayacak güvenli konuların kabul ettirilmesi noktasında doğrudan gözlemlenemeyen ancak akıl yürütmeye anlaşılabilecek türde güç uygulayabilirler.²⁷ Daha açık bir ifadeyle uluslararası sistemde oyuncular arası uzlaşının görünürde sağlanmış olması gücün uygulanmadığı sonucunu ortaya çıkarmaz.

Klasik realistlerle benzer biçimde neo-realistler de “nispi kazanç” (relative gain) kavramını uluslararası düzen içerisinde oyuncular arası işbirliğini kısıtlayıcı bir unsur olarak ele almaktadırlar. Grieco’ya göre; nispi kazanç dayalı endişeler ulus-devletlerin birbirleriyle işbirliğine gitmelerini kısıtlayıcı bir etkidir. Bu bağlamda herhangi bir siyasi-askeri ittifak içerisinde en güçlü konumda bulunan oyuncu (ulus-devlet) yakın ve net bir tehdit algılanmadığı sürece müttefiklerinin bile kapasitelerinin artırılması girişimlerine sıcak bakmayacaktır.²⁸

1.1.1.3. Jeopolitik Kuramlar

Jeopolitik kuramları ana hatlarıyla irdelemeye başlamadan önce “jeopolitik” kavramını mercek altına almakta yararlı olacaktır. Söz konusu kavram uluslararası ilişkiler disiplini bünyesinden bağımsız ortaya konulmuş ve süreç içinde evrimleşmiştir. Jeopolitiğin akademik-bilimsel çevrelerde genel geçer bir

²⁶ Eralp, **a.g.e.**, s. 161.

²⁷ Oktay F. Tanrıseven, “Güç”, **a.e.**, s. 64.

²⁸ Robert O. Keohane, “Institutional Theory and the Realist Challenge After the Cold War”, Ed. by., David A. Baldwin, **Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate**, New York, Columbia University Press, 1993, p. 279.

tanımlaması günümüze değin yapılamamıştır. “Jeopolitik” kavramını ilk kez ortaya koyan kişi ise İsveçli siyaset bilimci Rudolf Kjellén olmuş, Kjellén jeopolitik kavramını “coğrafi oluşum ve mekân içinde devletin bilimsel olarak tetkik edilmesi” olarak tanımlayarak bir anlamda siyasi coğrafyacılık ve jeopolitik kuramın iç içe geçmesinin önünü açmıştır.²⁹ Kjellén'e göre; “jeopolitik” kavramı coğrafi unsurun devletlerin hareketlerine olan yansımalarını ifade etmektedir ve etno-siyasi bir yaklaşımla desteklenmelidir.³⁰

Kjellén'in ortaya koyduğu jeopolitik yaklaşımın Almanya tarafından ilgi ve destek görmesi tesadüf değildir zira Kjellén, İngiltere, Rusya ve ABD'nin o dönem kendi nüfuz alanlarını genişletme eğilimlerinden hareketle Orta Avrupa ülkelerinin Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları'nın siyasi bütünleşme süreçlerinden esinlenerek siyasi ve askeri temelde bütünleşme hareketi başlatmaları gerektiğine dikkat çekmiştir.³¹

Antik Çağ'dan itibaren coğrafi koşullarla bunların şekillendirdiği siyasi dinamikler arasındaki etkileşimler inceleme konusu olmakla birlikte, “jeopolitik” kavramının kuramsal bir temele oturtulması için sanayileşme devrimi sonrası yeni pazar arayışlarına yönelen ve kaçınılmaz olarak süreç içerisinde küresel ölçekte rekabet ilişkisine giren Avrupalı büyük güçlerin siyasi hedeflerine ulaşma çabasına girmesi gerekmiştir.³²

Siyasal coğrafyacılığın ve jeopolitik yaklaşımın Orta ve Kuzey Avrupa'da ortaya çıkmasıyla birlikte ciddi bir sömürgeleşme sürecinden geçen Anglosakson geleneğinin de söz konusu süreçten etkilenmesi doğal bir gelişme olmuştur. İngiliz coğrafya bilimcisi Sir Halford John Mackinder'in karasal egemenliğe dayandırdığı

²⁹ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2006, s. 215.

³⁰ Ola Tunander, “Swedish Geopolitics: From Rudolf Kjellén to a Swedish Dual State”, **Geopolitics**, Vol. X, 2005, p. 548.

³¹ Tunander, **a.g.m.**, s. 546-547.

³² Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, İstanbul, Küre Yayınları, 2007, s. 102.

nl “Kalpgâh Kuramı” (*Heartland Theory*) jeopolitik kuramın gelişimine yeni bir boyut kazandırmıştır. Mackinder coğrafi ilişkilerin tarihsel süreçteki sürekliliğinin üzerinde durmakta, bu bağlamda Avrasya’da geçmişte at süren ger kabilelerin yerini Rusların döşediği demiryolu ağlarının aldığına işaret etmektedir.³³

Mackinder, 1904’te yayınlanan *Tarihin Coğrafi Pivotu-Eksenini* (*The Geographical Pivot of History*) adlı makalesinde siyasi tarihin gelişimini jeopolitik değerlendirmeler ışığında yorumlamış, söz konusu makalede dünyayı, siyasi ve askeri stratejileri göz önünde bulundurarak, i kuşak ve dış kuşak alanlarına ayırmış; karasal egemenliğe dayandıracağı jeopolitik yaklaşımını (Kalpgâh Kuramı) ncelikle denizden gelecek saldırılara karşı korunaklı bir “mihver saha” (*pivot area*) olarak Avrasya’nın egemenliğinin dünya egemenliği için elzem olduğunu ileri srmştir.³⁴ Mackinder’in ilginç ama bir o kadar da dikkat çekici yaklaşımlarından birisi de Britanya hükümetinin bir an önce serbest ticarete son vererek İmparatorluk gümrük tarifelerini uygulamaya koymasını, bu yolla “Kalpgâh’a” sahip konumdaki Avrasyalı gerlerle rekabete gidilmesi yönünde uyarılarda bulunmasıdır.³⁵

Kalpgâh Kuramından esinlendiği söylenebilecek bir başka karasal egemenliğe dayalı jeopolitik yaklaşım ise *Büyük Oyun* (*Great Game Theory*) kuramıdır. İlk kullanımı XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanmakla birlikte bu kuramın belirgin bir popülariteye kavuşması İngiliz şair ve yazar Joseph Rudyard Kipling’in 1901’de yayınlanan *Kim* adlı romanını sayesinde gerçekleşmiş, Kipling adı geçen eserinde Orta Asya’nın stratejik önemine dikkat çekerek, bölgenin egemenliğini ele geçirebilmek için Britanya ve Rusya İmparatorlukları’nın kıyasıya

³³ Halford J. Mackinder, **Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction**, Washington D.C., National Defense University Press, 1996, p. 191.

³⁴ Mackinder’in tarihsel düzlemde “Pivot Blėe” alışması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halford J. Mackinder, “The Geographical Pivot of History (1904)”, **The Geographical Journal**, Vol. CLXX, No.4, December 2004, pp. 298-314.

³⁵ Mat Coleman, “Geopolitics as a Social Movement: The Causal Primacy of Ideas”, **Geopolitics**, Vol. IX, No. 2, 2004, p. 288.

rekabete gireceklerini ve bu rekabetin “Büyük Oyun” olarak adlandırılması gerektiğini belirtmiştir.³⁶

Mackinder'in Kalpgâh Kuramı ile Kipling'in kurgusal gözükmekle birlikte aslen gerçek jeopolitik değerlendirmelere dayanarak ortaya koyduğu Büyük Oyun Kuramının arasındaki “küresel egemen sahası” yönünden coğrafi yakınlık (Mackinder'in Avrasya'ya Kipling'in Orta Asya'ya atfettiği jeopolitik ve jeostratejik önem) ise oldukça dikkat çekicidir. Rus Yeni Avrasyacılığı denildiğinde ilk akla gelen isim olan ünlü Rus ideolog ve jeostratejist Aleksandr Dugin de Kalpgâh kuramına göndermede bulunarak Mackinder'in aslında bu kuramla “ne Doğulu ne de Batılı tamamıyla kendine özgü coğrafi bir niteliğe sahip ülke konumundaki” Rusya'yı “pivot ülke-alan” olarak belirlediğini ileri sürmüştür.³⁷ İleride inceleneceği üzere Mackinder ve Kipling'in karasal egemenliğe dayalı jeopolitik ve jeostratejik öngörülleri özellikle Soğuk Savaş dönemi Amerikan jeopolitik kuramcılığını oldukça etkilediği söylenebilir.

İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş öncesi jeopolitik yaklaşım açısından değinilmesinde yarar gözüken bir diğer önemli isim; Ratzel ve Kjellén'in jeopolitik perspektiflerinin izinden giden Alman general ve jeopolitik kuramcı Karl Haushofer'dir. “Haushofer jeopolitiğin Alman liderlerin siyasal kararlar almalarına ve ulusal amaçları gerçekleştirmelerine yardım ettiğine inanmaktadır”.³⁸ Nazi Almanyası döneminde Adolf Hitler'in yardımcısı konumuna yükselen ve Nazi jeopolitiğinin kurucusu sayılan Rudolf Hess'in hocası olan Haushofer “yaşam alanı” (*lebensraum*) kuramıyla Nazi iktidarının yayılmacı siyasetine bilimsel dayanaklar ortaya koymaya çalışmış ve II. Dünya Savaşı öncesinde Alman jeostratejisinin taktik ve stratejik hedeflerini belirlemiştir.³⁹ Bununla birlikte Haushofer Nazilerin

³⁶ Matthew Edwards, “New Great Game and the new great gamers: Disciples of Kipling and Mackinder”, **Central Asian Survey**, Vol. XXII, No. 1, 2003, p. 84.

³⁷ Aleksandr Dugin, **Rus Jeopolitiği; Avrasyacı Yaklaşım**, İstanbul, Küre Yayınları, 2005, s. 3.

³⁸ Arı, **a.g.e.**, s. 226.

³⁹ Davutoğlu, **a.g.e.**, s. 104.

Yahudilere yönelik düşmanca ve ırkçı politikalarına yönelik eleştiriler getirmiş ve 1944'te tutuklanarak Daschau toplama kampına gönderilmiştir.⁴⁰

Jeopolitik kuram, uluslararası ilişkiler disiplininin özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında şekillenen konjonktürel gelişmeler ve Soğuk Savaş döneminin ortaya çıkmasıyla beraber giderek daha fazla önem kazanmasına paralel olarak disipline hatırı sayılır katkılarda bulunma hatta onunla büyük ölçekte eklemlenme eğilimine girmiştir. Soğuk Savaş döneminin başlamasıyla birlikte artık Avrupa merkezli jeopolitik ve jeostratejik değerlendirmeler yerini kıtalararası bir boyuta taşımış, iki kutuplu küresel sistemin yapısına uygun olarak kendisini yeniden şekillendirme yoluna gitmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde artık Avrupalı devletlerin kendi aralarında güç dengesi kurmalarına dayalı çok kutuplu uluslararası sistem yapısının ortadan kalktığı ve yeni küresel güç dengelerinde Avrupa merkezli değerlendirmelerin yerine ‘kıtalararası’ jeopolitik yaklaşımların ortaya konması gerektiği anlaşılmaya başlanmıştır. İkinci Dünya Savaşında ciddi maddi ve insani kayıplar vermesine karşın SSCB’nin Avrasya’da oldukça etkin bir siyasi, askeri ve ideolojik ‘süper güç’ haline gelmesi, ABD’nin bu yeni süper gücün küresel boyutta nüfuzunu kontrol altına alma çabalarına hız vermesine neden olmuştur.

Soğuk Savaş döneminde özellikle 1950’li yıllardan itibaren hava üstünlüğüne ve nükleer teknolojinin gelişmesine dayalı çeşitli jeopolitik kuramlar ortaya konulmuş olmakla birlikte geleneksel kuramların geçerliliğini yitirmediği yeni sürecin iki süper gücü konumundaki ABD ve SSCB’nin özellikle Güneydoğu Asya ve Ortadoğu’da uyguladığı taktik politikalar göz önüne alındığında rahatlıkla görülmektedir.⁴¹ Hollanda asıllı ABD’li jeostratejist Nicholas John Spykman’ın ortaya koyduğu “Kenar Kuşak Kuramı” (*Rimland Theory*) ABD’nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında takip etmeye başlayacağı jeopolitik yaklaşımlarla ilgili önemli

⁴⁰ Tunander, **a.g.m.**, s. 550.

⁴¹ Davutoğlu, **a.g.e.**, s. 106.

ipuçları vermektedir. Mackinder'in Kalpgâh Kuramına alternatif olarak ortaya konulan bu kuram esas olarak sanayi ve iletişim imkânlarının gelişmesine paralel olarak Avrasya'yı çevreleyen bölgelerin “Kalpgah'tan” daha fazla stratejik önem kazanmaya başlayacağı öngörüsüne dayanmaktadır.⁴² “Stratejik hammadde kaynaklarının bulunduğu bir bölge olan Asya ve Uzakdoğu'da güç dengesinin korunmasının önemi üzerinde duran Spykman, herhangi bir gücün güç dengesini bozarak bölgeyi egemenliği altına almasının yalnız Amerikan çıkarlarını tehdit etmekle kalmayacağını bütün dünya açısından bir tehdit haline gelebileceğine işaret etmektedir.”⁴³

Spykman'ın ortaya koyduğu Kenar Kuşak Kuramı çerçevesinde SSCB'nin siyasi, askeri ve ideolojik etkinliğini olabildiğince sınırlandırma ve yayılmasını engelleme hedefi doğrultusunda ABD'li stratejistler tarafından “çevreleme politikasının” (*Containment Policy*) özellikle Soğuk Savaş koşullarının iyice kendisini hissettirmeye başladığı 1950'li yıllardan itibaren uygulamaya konulduğu görülmektedir. Söz konusu politikanın “en simgeleşmiş ismi ise ABD'li tarihçi ve siyaset bilimci George Frost Kennan’dır” denilebilir.

Kennan, 1947 yılında *Foreign Affairs* dergisine “X” mahlasıyla gönderdiği ve aynı adla anılmaya başlanacak olan makalede Sovyet devletinin yayılmacı bir siyaset takip etmeye başlayacağına yönelik endişesini dile getirmiştir. Söz konusu yayılmacı siyasetin önüne geçmenin yolunun uzun vadeli, ihtiyatlı ve belirli coğrafi noktalarda Sovyet etkisine karşı politikalar geliştirilmesi gerekliliğini savunmuş, ancak dönemin bazı gazetecileri ve Dışişleri Bakanı John Folster tarafından fazla “savunmacı” bir tutum takınmakla eleştirilmiştir.⁴⁴ Washington ile Moskova arasında Soğuk Savaş boyunca sürdürülen silahlanma yarışından çevreleme politikasının mimarı Kennan da

⁴² Arı, **a.g.e.**, s. 223.

⁴³ **A.e.**, s. 225.

⁴⁴ ABD Dışişleri Bakanlığı, “Kennan and Containment”, (Çevrimiçi), <https://history.state.gov/departmenthistory/short-history/kennan>, 25 Mayıs 2015.

rahatsız olmuş, söz konusu yarışın kendi ortaya koyduğu politikalar kullanılarak meşrulaştırılmaya çalışıldığını belirtmiştir.⁴⁵

Disiplin içerisinde kuramsal alanda çeşitlenme eğiliminden jeopolitik kuramların da payını aldığı söylenebilir. Bu dönemde belirli bir metodoloji ya da kuramsal altyapıya dayanmaksızın jeopolitiğin salt siyasi ve ideolojik temellere dayandığını öne süren ve uluslararası siyasetin coğrafi konum ve koşulları öznel bir yorumlamaya tabi kıldığını savunan eleştirel jeopolitik kuram ortaya çıkmıştır.⁴⁶ Soğuk Savaşın sona ermesi ve SSCB'nin ortadan kalkmasıyla birlikte uluslararası sistemde yaşanan köklü değişiklik hiç kuşkusuz jeopolitik kuramcılığın işlevi ve geçerliliği üzerine tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu yapısı gerek kara-deniz gücü dengesinin gerekse kenar kuşak kuramının bir izdüşümü olarak çevreleme politikasının uygulanması için görece elverişli bir konjonktürel ortam sağlamışken, Soğuk Savaş sonrası dönemde jeostratejik dengelerin alt üst olması yeni uluslararası sistemin tanımlanmasını zorlaştıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Jeopolitik kuramların genel anlamda realist ve neo-realist kuramlarla paralel niteliklere sahip olması onun aynı zamanda zayıf yönünü oluşturmaktadır. 1990'lı yıllarda gözlenen devlet dışı aktörlerin ve bilişim sektörünün (özellikle internet) uluslararası sistemde daha fazla yer edinmeleri sonucunda küreselleşme sürecinin ekonomik, ticari ve finansal alanlarda “yumuşak güç” (*Soft Power*) politikalarının küresel boyutta yaygınlaşmasıyla jeopolitik kuramcılığın önemi sorgulanmaya başlanmıştır. Bununla birlikte jeopolitik kuramlar uluslararası ilişkilerle ilgili analitik yaklaşımlara hatırı sayılır katkılarda bulunmuştur ve kısa vadede katkı sağlamaya da devam edeceği öngörülmektedir.

⁴⁵ “Soğuk Savaş'ın mimarı öldü” **BBC Türkçe**, 18 Mayıs 2005, (Çevrimiçi) http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/03/050318_usdiplomat.shtml, 25 Mayıs 2015.

⁴⁶ Yeşiltaş, **a.g.e.**, s. 344-345.

1.1.2. Realist, Neo-Realist ve Jeopolitik Kuramlar Işığında Rusya'nın Bütünleşme Sürecine Genel Bir Bakış

Rusya'nın bütünleşme sürecine çatışma-rekabet eksenli kuramlar ışığında bakılacak ise, yukarıda değinilen temel esaslar dikkate alınarak, anarşik yapıda bir uluslararası düzeni, devlet merkezli bakış açısını, gücün çıkarlar doğrultusunda araçsallaştırılmasını ve de askeri-siyasi temelli bir güvenlik anlayışını ön plana çıkarmak uygun gözükmemektedir. Bu bağlamda öncelikle Rusya'nın geleneksel kapasitelerinden (coğrafi konum, demografik yapı, askeri kapasite v.b.) yola çıkılarak Avrasya'da konuşlanan/konuşlanması hedeflenen bölgesel örgütlere yönelik genel politika ve stratejilerinin sağlıklı bir analizinin ortaya konulması gerekmektedir.

Jacek Wieclawski, Sovyet sonrası dönemdeki Rusya'nın dışarıya dönük eylem ve tercihlerinin açıklanmasında klasik realist yaklaşımın geçerliliğini büyük ölçüde koruduğu düşüncesindedir. Nitekim Rus dış politikasında ulus-devletin merkezi rolünün korunması, ulusal çıkarların öncelik ve ağırlığının devam etmesi kendine yeten bir dış politika anlayışını takip etmesi, ulus aşırı ve ulus ötesi örgütlerin ikinci planda tutulması realist paradigmanın temel argümanlarına denk düşmektedir.⁴⁷

Tatyana Shakleyina ve Aleksey Bogaturov da Rusya'daki akademik çevrelerdeki Rus dış politika analizlerinde neo-realist argümanların popülaritesine ve önceliğine dikkat çekerek, uluslararası sistemin yapısının ve güç merkezlerinin açıklanmasının Rus realistlerin temel yaklaşım biçimi olduğunu belirtmektedirler.⁴⁸ Rus realistleri denildiğinde belki de akla gelen ilk isimlerden olan Dış ve Savunma Politikaları Konseyi Onursal Başkanı Sergey Karaganov, nükleer ve konvansiyonel temelli askeri üstünlüğünün geçen yüzyıla oranla önemini yitirmesine karşın enerji

⁴⁷ Jacek Wieclawski, "Contemporary Realism and the Foreign Policy of Russian Federation", **International Journal of Business and Social Science**, Vol. II, No. 1, January 2011, p. 171.

⁴⁸ Tatyana A. Shakleyina ve Aleksei Boguratov, "The Russian Realist School of International Relations", **Communist and Post Communist Studies**, Vol. XXXVI, No. 1, p. 38.

güvenliğinin ön plana çıktığını belirtmektedir. Karaganov ayrıca NATO'nun genişleme sürecinin sonlandırılmamış olmasının Rusya'yı yeni bir Soğuk Savaşı andıran kuşkucu ve saldırgan bir yaklaşıma sürüklediğini öne sürmektedir.⁴⁹

Kent Üniversitesi'nde görev yapan ve Sovyet-Komünizm Sonrası Rusya ve Doğu Avrupa ülkelerinin politikaları üzerine çalışmalarıyla tanınan Richard Sakwa, Rusya'nın özellikle 2000'lerin başındaki dış politikası incelendiğinde, diplomasiin geçmiş dönemlere kıyasla Rusya'nın imajını güçlendirmede geçmişe oranla daha fazla araçsallaştırıldığına, yine Batılı kurum ve örgütlerle işbirliği ve yakın temasın sürdürülmesine özel önem atfedildiğine işaret etmektedir.⁵⁰ Sakwa'ya göre Rusya genel anlamda neo-realist kuramla açıklanabilecek bir bütünleşme ve dış politika yaklaşımına sahip olmakla birlikte Soğuk Savaş dönemine oranla Batılı ülkelerle ilişkilerin normalleşmesini arzulayan bir görüntü de sergilemektedir.⁵¹

Realist ve neo-realist kuramların anarşik yapıdaki uluslararası sistemde başlıca öngörülerinden birisi de ulus-devletlerin "hayatta kalma" dürtüsü olduğuna göre Rusya'nın bölgesel bütünleşme hareketlerine yönelik girişimlerinde bu dürtünün geçerliliğinin sorgulanması/tartışılması da önem kazanmaktadır. Bu bağlamda Rusya, anarşik yapının doğurduğu koşullanmayla Batı ile işbirliği düzeyini en yüksek tuttuğu dönemde bile, yakın çevresi olarak adlandırdığı alanda siyasi, ekonomik ve askeri nüfuzunu korumak ve hatta artırabilmek amacıyla bölgesel bütünleşme hareketlerine yönelmekte gecikmemiştir.

1991 sonunda SSCB'nin dağılması sonrasında gerek Birliğin mirasçısı olarak kabul edilen Rusya Federasyonu, gerekse diğer eski sosyalist cumhuriyetlerin ciddi bir güvenlik kaygısına düşmeleri, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) çatısı altında (Baltık ülkeleri dışında) kolektif savunma konseptine dayalı olarak yeniden

⁴⁹ Sergei Karaganov, "Russia's Choice", *Survival*, Vol. LII, No. 1, February-March 2010, pp. 5-8.

⁵⁰ Richard Sakwa, "New Cold War or Twenty Years Crisis? Russia and International Politics", *International Affairs*, Vol. LXXXIV, No. 2, 2008, pp. 242-245.

⁵¹ Sakwa, *a.g.e.*, s. 245.

örgütlenmeye yol açmıştır.⁵² 1992 yılının Mayıs ayında Kolektif Güvenlik Antlaşması sonucunda oluşturulan Kolektif Güvenlik Antlaşması örgütü (KGAÖ) ve yine temeli 1996'da sınırların yeniden belirlenmesi ve sınır güvenliğinin sağlanması sonucu imzalanan Şanghay Anlaşmasına dayanan ve 2001'de kurulan Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) güvenlik temelli bölgesel bütünleşme girişimlerine somut örneklerdir.⁵³ Söz konusu örgütlerin Rusya ve diğer bölge ülkeleri açısından önem ve işlevlerine ileride değinilecektir.

Bu noktada Rusya'nın Avrasya'daki bölgesel bütünleşmeye yönelik politikalarında realist ve neo-realistlerce vurgulanan nispi kazancın geçerliliğinin sorgulanması bir başka üzerinde durulması gereken husustur. Özellikle Putin tarafından salt ekonomik bir bütünleşme hareketi olmaktan çıkarılıp siyasi bir boyut kazanması hedeflenen Avrasya Birliği projesinin diğer bölge ülkeleri nazarında ortaya çıkaracağı avantajları ve dezavantajların bütünüyle masaya yatırılması gerekmektedir. Bu bağlamda Avrasya Birliği projesinin Rusya dışındaki bölge ülkelere sağlayacağı faydaların net bir biçimde tanımlanamadığına yönelik eleştiriler de dikkate alınmalıdır.⁵⁴

Jeopolitik kuramların klasik biçimde ele alınması durumunda coğrafi etkenin ön plana çıktığı görülmektedir. Her ne kadar İkinci Dünya Savaşı sonrası jeopolitik kuramlar şovenist bir milliyetçilikle örülü emperyalist planlamalarda önemli bir araç olarak benimsenmişse de, Soğuk Savaş döneminde jeopolitik kuramların ABD'nin SSCB'ye yönelik politika ve stratejilerinde ne denli önemli bir rol oynadığı anlaşılabilmektedir. Hatta 19. yüzyıldan itibaren Britanya ile Rusya arasında emperyal bir mücadele alanı olarak görülen Avrasya ile ilgili Kalpgah Kuramının günümüzde Rusya Federasyonu Komünist Partisi (RFBK) lideri Gennadiy Zyuganov'u ve Rus yeni Avrasyacı düşünür, stratejist Aleksandr Dugin'in

⁵² Gregory Gleason ve Marat E. Shaiutdinov, "Collective Security and Non-State Actors in Eurasia", **Blackwell Publishing, International Studies Perspective**, Vol. VI, No. 2, Nisan 2005, p. 277.

⁵³ **A.e.**, s. 281; KGAÖ'nün kurucuları Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan iken ŞİÖ; Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan Tacikistan ve Özbekistan tarafından oluşturulmuştur.

⁵⁴ Andreas Umland, "Why Russia-led Post-Soviet Integration Has Little Prospects", **Foreign Policy Journal**, January 13, 2011, (Çevrimiçi) <http://www.foreignpolicyjournal.com/2011/12/09/the-stillborn-project-of-a-urasian-union/>, 7 Eylül 2015.

alışmalarında özellikle kara devleti-deniz devleti dikotomisi temel alınarak bir anlamda yeniden ekillendirildiği söylenebilir.⁵⁵

SSCB'nin ortadan kalkmasının ardından Avrasya'da Sovyet nüfuz alanının kaybolması bölgesel gler gerekse küresel hegemonya oluşturma hedefindeki ABD için burayı önemli bir jeopolitik/jeostratejik mücadele alanı haline getirmiştir.⁵⁶ Zbigniew Brzezinski'ye göre; Avrasya, Sovyet sonrası meydana gelen stratejik boşluğa bağlı olarak, ABD'nin an itibarıyla bölgedeki etkin nüfuzuna karşın “anti-Amerikancı” bir güç dengesinin de oluşması için elverişli tek bölgedir.⁵⁷ Ukrayna'da 2014 başında meydana gelen siyasi krizin ardından yaşanan gelişmeler Brzezinsky'nin öngörülerini yeniden dikkate değer hale getirmiştir. Tüm bu n tespitler tez çalışmasında Rusya'nın bölgesel bütünleşme hareketleri ve projelerine dönük politikalarının incelenmesinde jeopolitik etkenin de göz ardı edilemeyeceğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak; Avrasya coğrafyası ve çevresinde yaşanan son gelişmeler, Rusya'nın özellikle ABD'nin bölgeye yönelik hegemonik nüfuz sağlama girişimlerine karşı ‘dengeleyici’ politikalar geliştireceğine ve askeri temelli güvenlik anlayışından vazgemeyeceğine işaret etmektedir. Bu bağlamda, realist ve neo-realist kuramlar ile onların bir anlamda izdüşümü sayılabilecek klasik jeopolitik kuramları tez çalışmasında dikkate alınacak unsurlar haline getirmektedir. Bununla birlikte söz konusu kuramların uluslararası ilişkilerin, muğlak ve her geçen gün daha da karmaşıklaşan bir yapıya kavuşmasına bağlı olarak, açıklanması noktasında yetersiz kalabilmeleri nedeniyle başka kuramsal ervelerin de tez çalışmasında yer alması uygun görülmektedir.

⁵⁵ Mark Bassin ve Konstantin E. Aksenov, “Mackinder and the Heartland Theory in Post-Soviet Geopolitical Discourse”, *Geopolitics*, 11, 2006, pp. 102-110.

⁵⁶ Davutoğlu, *a.g.e.*, s. 110.

⁵⁷ Zbigniew Brzezinsky, *Büyük Satranç Tahtası*, ev. Yelda Türedi, İstanbül, İnkılap Kitapevi, 2005, s. 62.

1.2. Rusya'nın Bütünleşme Politikalarının 'İşbirliği ve İşlevselliği' Temel Alan Kuramlar Açısından Değerlendirilmesi: İdealist, Neo-Liberal, İşlevselci, Yeni İşlevselci Boyut

1.2.1. Kuramsal Arka Plan

1.2.1.1. İdealizm

Birinci Dünya Savaşı'nın o zamana değin görülmemiş biçimde ağır insani ve maddi kayıplar doğurması, başta savaşın merkezinde bulunan Avrupa kıtası olmak üzere, tüm dünyada hem büyük şok yaratmış hem de bir daha böylesine büyük ve dehşet verici Savaşların önüne geçilmesi noktasında daha dikkatli davranılması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Söz konusu duyarlılığın o dönem disiplin özelinde kendisini "idealizm" olarak ifadelendirilen liberal enternasyonalizm düşüncesinde vuku bulduğu görülmektedir.

Felsefî anlamda Aydınlanma dönemine ve siyasal-ekonomik liberalizme dayanan idealist kuramın, Immanuel Kant'ın, Hugo Grotius'un ve John Locke'un fikirlerinden büyük oranda etkilendiği söylenebilir. Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerinin faturası dönemin otoriter, militarist ve emperyal düzendeki ülkelerine kesilmiş, özellikle Avrupa kıtasında çok uluslu monarşiler savaş sonrası yerlerini yeni ulus-devletlere bırakmıştır. İdealistler için kuşkusuz sadece bu yeterli değildir çünkü onlara göre; ulus-devletler liberal demokrasiyi benimsemedikçe, gizli diplomasinin yerini açık diplomasi almadıkça ve de uluslararası hukuk ile kurumların güçlendirilmesinin önü açılmadıkça Kantçı perspektifte bir kalıcı küresel barış sağlama olanağı bulunmamaktadır.⁵⁸

İdealist kuramın uluslararası ilişkiler sahnesinde uygulayıcısı olarak Thomas Woodrow Wilson gösterilmektedir. Wilson yayınladığı ünlü 14 maddelik bildirge ile

⁵⁸ Bozdağlıoğlu, a.g.e., s. 135.

genel anlamda ekonomik liberalizmin küreselleşmesi, deniz ticaretinin serbestleşmesi, savaş sonrası oluşan yeni düzende ortaya çıkan ulus-devletlerin toprak bütünlüklerinin gözetilmesi ve açık diplomasi kurallarının geçerli kılınmasını dünya barışı açısından şart koşmuştur. İdealist kuramın yükselişte olduğu 1920’li ve 1930’lu yıllarda uluslararası siyasi ve akademik çevrelerde; dünya hükümeti ve mahkemesinin kurulması, küresel ölçekte kalıcı barışçıl politikalar üretilmesi, uluslararası kolluk gücü oluşturulması, uluslar arasında karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin geliştirilmesi gibi konularda söylem ve çalışmalara ağırlık verildiği görülmektedir.⁵⁹

İdealizmin temelinde uluslararası düzenin demokratik ve barışçıl bir yapıya kavuşturulması hedefi yatmaktadır. Söz konusun hedefin gerçekleştirilebilmesi noktasında ise Deniz Ülke Arıboğan idealistlerin 6 temel yaklaşım sergilediğini belirtmektedir:⁶⁰

- İnsan doğası özünde iyi ve fedakârdır. Bu durum insanoğlunun yardımlaşma ve işbirliğine yetkin olduğunu göstermektedir
- Tarihsel süreçte gelişmeyi sağlayıcı itici güç insanoğlunun birbirlerinin refahına olan ilgisidir.
- İnsanoğlunun kötücül davranışlar sergilemesinin altında yatan esaslar onun doğasından kaynaklanmaz. Aksine, Lockcu yaklaşımla paralel bir biçimde, normal halinde iyi ve yardımsever olan insan, tarihsel süreçte kurumsal ve yapısal bazı düzenlemeler neticesinde ben-merkezciliğe ve zarar verici davranışlara yönelmektedir.
- Savaşa neden olan kurumsal düzenlemeler ortadan kaldırıldığı takdirde savaşırsız bir dünya düzenine geçmek olanaklı hale gelecektir.
- “Savaş” olgusunun ulusal değil küresel bir sorun biçiminde ele alınması ve uluslararası toplumun savaşları engellemeye yönelik ortak çaba gösterilmesi gerekir.
- Uluslararası toplum küresel barışın bir an evvel tesisi ve sürdürülebilmesi noktasında savaş olgusunu tetikleyebilecek tüm kurumları/mechanizmaları yok edecek biçimde yeniden örgütlenmelidir.

⁵⁹ Gözen, **a.g.e.**, s. 78.

⁶⁰ Arıboğan, **a.g.e.**, s. 181.

Burada değinilen temel esaslar ve yaklaşımlar doğrultusunda ve Başkan Wilson'un inisiyatifiyle Cenevre merkezli Milletler Cemiyeti 1920'de kurulmuştur. Milletler Cemiyeti, küresel ölçekte barışçıl bir düzenin oluşturulması ideali açısından oldukça önemli ve gerekli bir uluslararası örgüt biçiminde oluşturulmasına karşın bu amaca dönük kurumsal düzenlemeler yetersiz kalmış, bu bağlamda uluslararası hukuk normlarının üye ülkeler arasında bağlayıcılığı sağlanamamış, neticede ilkinden çok daha yıkıcı sonuçlar doğuracak bir küresel savaşın yolu açılmıştır. Bununla birlikte uluslararası ilişkilerde ilk kez denk güçler arasında sağlanan güç dengesine karşı küresel ölçekte kurumsallaşmayı ve uluslararası hukuk ilkelerinin ortaya konulmasını (Lahey Adalet Divanı'nın kurulması) sağlaması bakımından Milletler Cemiyeti, genel anlamda başarısızlığına karşın, önemli bir tarihsel görev üstlenmiştir.

1.2.1.2. Neo-Liberalizm (Liberal Kurumsalcılık)

Kurumlara atfettiği öneme binaen "liberal kurumsalcılık" biçiminde de ifadelendirilen neo-liberal kuram realizmin 1970'li yıllarda zayıflamaya başlamasıyla birlikte özellikle 1980'li yılların başından itibaren disiplin bünyesinde ortaya çıkmıştır. Neo-liberalizmin ortaya çıkmasında ABD'nin o dönem sistemdeki diğer önemli devletlere karşı ekonomik ve siyasi hegemonyasını sürdürmede başarısız olmasına bağlayanlar da bulunmaktadır.⁶¹ Neo-liberaller uluslararası sistemde, "karşılıklı bağımlılık" olgusuna bağlı olarak, ulus-devletlerin aralarında çatışmadan çok işbirliğine yöneldikleri savını ortaya koyarak realistlerin güvensizliğe dayalı yaklaşımlarına eleştirel bir alternatif meydana getirmektedirler. Bu noktada sistemdeki birimler arasındaki karşılıklı bağımlılığın ekonomik temelli olduğunu belirtmekte yarar vardır.

Bu dönemde disiplin çalışmalarında salt askeri ve siyasi temelli güç ve güvenlik anlayışı terk edilerek bunlara sosyo-ekonomik, demografik, çevresel

⁶¹ Yücel Bozdağlıoğlu ve Çınar Özen, "Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, C.I, Sayı 4, 2004, s. 76.

boyutların da eklemlenmesiyle birlikte ‘çoğulcu’ (plüralist) yaklaşım benimsenmeye başlanmıştır. Neo-liberaller söz konusu paradigmatic değişimden hareketle, realist kuramcılarca hemen hiç dikkate alınmayan uluslararası ticaret, yatırım, finans, turizm gibi alanlarda ortaya çıkan kişiler arası ve gruplar arası bağlar aracılığıyla ulus-devletlerin karşılıklı bağımlılığının artmasına dolayısıyla da siyasal sorunların çözümünde çatışma yerine barışçıl yöntemlerin öncelendiğine dikkat çekmektedirler.⁶²

Yücel Bozdağlıoğlu neo-liberallerin, uluslararası ilişkiler disiplinin kuramsal çerçevesini bir dönem bütünüyle şekillendiren, realizme getirdiği eleştirileri beş temel noktada ele almaktadır.⁶³

- Neo-liberallere göre; ulus-devletler sistemin önemli bir oyuncusu olmakla birlikte incelenmesi gereken tek analiz birimi olarak ele alınmamalıdır.
- Uluslararası sistemin güç dağılımındaki değişikliklere bağlı olarak değişebileceğini savunan realistlerin aksine liberaller için normlar, uluslararası örgütler ve uluslararası hukuk sistemik değişikliklerin esas unsurlarıdır.
- Neo-liberaller devletlerin iç etkenlerden (hükümetler, baskı grupları, bürokrasi) soyutlanarak yekvücut biçimde çıkarlarını savunduğu görüşünü reddederler. Onlara göre devletlerin dış politika tercihleri her zaman en doğru sonuçlara ulaşamayabilir ve koşullara göre değişkenlik gösterir.
- Akılcı seçim neo-liberallerce de kabul görmektedir. Bununla birlikte çıkarlarını kısa vadede maksimize etmeyi amaçlayan realistlerden farklı bir biçimde bu akılcılık uluslararası toplumun uzun vadeli çıkarları lehine ulus-devletlerin kısa süreli çıkarlarından vazgeçebilme yetisine dayanmaktadır. Bu aslında ‘akılcı’ bir eylem olacaktır zira ulus-devletler bu şekilde kendi uzun vadeli çıkarlarına da hizmet etmiş olacaklardır.
- Savaş ve çatışma kısa vadede realistler tarafından akılcı bir seçim olarak benimsenirken neo-liberaller açısından bu iki davranış biçimi ulus-devletlerin uzun vadeli çıkarlarına zarar vermesinin kaçınılmazlığına bağlı olarak akıl dışı (irrasyonel) nitelik taşır.

⁶² Tanrısever, **a.g.e.**, s. 62.

⁶³ Bozdağlıoğlu, **a.g.e.**, s. 159-160.

Bozdağlıoğlu'nun ortaya koyduğu noktaların yanı sıra, “neo-neo tartışmaları” olarak da ifadelendirilen, neo-liberaller ile neo-realistler arasında bazı temel hususlarda yaklaşım farkı bulunmaktadır.

Neo-liberaller devletlerin aralarındaki işbirliğinde mutlak kazancı hedef aldığı dolayısıyla hileye dayalı ilişkilere ortadan kaldırmaya yöneldiklerini savunurken, neo-realistlere göre devletleri işbirliğine yönelten ana neden kendi kazancı kadar rakibinin söz konusu işbirliğinden kaybını hesapladığı ve yeri geldiğinde hileye başvurabileceği nispi kazançlardır.⁶⁴ Öte yandan ulus-devletlerin genel anlamda çıkarlarını maksimize etmeye çalışacakları konusu neo-liberal ve neo-realist kuramcılarının anlaşılabilirliği hususlardan birisidir.⁶⁵

Neo-liberalizmin “güç” kavramına yüklediği anlam da realist ve neo-realist perspektife göre farklılaşmaktadır. Özellikle 1973 Petrol Krizi'nin ortaya çıkardığı yeni konjonktürde çok uluslu şirketler uluslararası sistemde önemli bir yer edinmeye başlamış, ekonomik değişkenlerin sisteme ne ölçüde etki edebildiği daha iyi anlaşılmaya başlanmıştır.⁶⁶ Neoliberalizmin ABD'deki iki kuramsal temsilcisi Joseph Samuel Nye ve Robert Owen Keohane “gücü” uluslararası sistemdeki oyuncular arasında asimetrik karşılıklı bağımlılık olgusu üzerinden açıklamaya çalışmışlardır. Nye ve Keohane'ye göre; oyuncuların esas güçlerini sistem içerisindeki konumları ve hareket yetenekleri belirlemektedir.⁶⁷ Diğer bir deyişle uluslararası sistemde var olan asimetriyi kendi lehinde kullanma yeteneği gösterebilen oyuncu(lar) yeni bir güç aracına sahip olacaklardır.⁶⁸

Bu kapsamda Nye, gücü askeri değil ekonomik ve kültürel bir temele oturarak, uluslararası oyuncuların etki aracı olarak yorumladığı “yumuşak güç” (*soft power*) kavramını ortaya koymuştur. Nye daha sonraki süreçte salt ekonomik ve sosyokültürel etkenlerin devletlerin nüfuzunu yaymada yeterli olmayabileceği, yerine

⁶⁴ Brown ve Ainley, **a.g.e.**, s. 41.

⁶⁵ Uzer, **a.g.e.**, s. 73.

⁶⁶ Tanrısever, **a.g.e.**, s. 63.

⁶⁷ Haluk Özdemir, “Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.LXIII, Sayı 3, 2008, s. 132.

⁶⁸ Bozdağlıoğlu ve Özen, **a.g.m.**, s. 78.

göre askeri yöntemlere de başvurulması gerekebileceği savından hareketle “akıllı güç” (*smart power*) kavramını geliştirmiştir.⁶⁹ Keohane ise Batılı ülkeler arasındaki işbirliği ortamı o kadar ileri bir seviyeye ulaşmıştır ki uluslararası düzenin devamlılığı noktasında ABD’nin hegemonyasına mutlak bir ihtiyaç bulunmadığını, gerekli kurumsal düzenlemeler oluşturulabildiği takdirde realist ve neo-realistlerin iddialarının aksine uluslararası hegemon gücün varlığına gerek olmadan da uluslararası düzenin sürdürülebileceğini savunmaktadır.⁷⁰

1990’lı yılların başında SSCB’nin ortadan kalkmasıyla liberalizmin ekonomik ve siyasi olarak “nihai zaferini” ilan ettiği görüşünden hareketle Japon kökenli ABD’li akademisyen Yoşihito Francis Fukuyama “Tarihin Sonu” adını verdiği teziyle liberal demokrasi ve kapitalizmin küresel ölçekte kabul göreceğini, bu noktada ulus-devletlerin korumacı politikalarının kaldırılması gerektiğini öne sürmüştür.⁷¹ Bununla birlikte hâlihazırda uluslararası sistemin muğlak ve çok kutupluluğa doğru evrilen seyrine dayalı olarak Fukuyama’nın iddiasını doğrulamaktan oldukça uzak olduğu görülmektedir.

1.2.1.3. İşlevselcilik (Fonksiyonalizm) ve Yeni İşlevselcilik

İkinci Dünya Savaşı’nın tüm şiddeti ve dehşetiyle devam ettiği bir dönemde, aslen tarihsel ve düşünsel kökeni Aydınlanma Dönemine kadar uzanan, “Avrupa federalizmi” fikri tartışılmaya başlanmıştır. Bu dönemde işlevselci (fonksiyonalist) kuramın kurucusu sayılan David Mitrany böyle bir hareketin ‘ulusçuluk’ fikrini aşmadığı sürece son tahlilde dünya barışına hizmet edemeyeceğini ileri sürmüştür. Mitrany, federalizm ve kolektif güvenlik gibi devlet merkezli barış girişimlerinin başarı olasılığının hayli düşük olmasını, yaygın algılanma biçiminin aksine, köktenci

⁶⁹ Sertif Demir ve Ali Bilgin Varlık, “Realist ve Liberal Teorilerde “Güç” Anlayışı”, **Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar**, Der. Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, İstanbul, Beta Yayınları, 2013, s. 80.

⁷⁰ Eralp, “Hegemonya”, s. 166.

⁷¹ Demir ve Varlık, **a.g.e.**, s. 80.

oluşuna değil tam tersine yeterince köktenci bir tutum sergilememesine bağlamaktadır.⁷²

Mitrany açısından işlevselci modelin küresel ölçekte uygulanabilirliği öncelikle devletler arasında eşitlikçi bir anlayışın egemen olmasına sonrasında ise sınırların barışçıl bir biçimde ortadan kaldırılmasına bağlıdır.⁷³ Mitrany'e göre; "devletler işlevsel ihtiyaçları doğrultusunda bir araya geldiklerinde çıkar ve kaynakları oranında katkı sunarlar ve de yalnızca güçleri oranında sorumluluğu paylaşırlarsa herkesin fayda sağlayacağı bir yapı oluşturulabilir".⁷⁴

Inis L. Claude savaşın önlenmesi ve barışın tesisinde işlevselci modelin pek çok açıdan çekici görüldüğünü savunurken aşağıdaki hususlarla gerekçelendirmektedir:⁷⁵

- İşlevselci yaklaşım insancıl bir idealizmle ulusal çıkarları bağdaştırabilme potansiyeli taşımaktadır.
- İşlevselcilerin yaklaşım biçimi hem muhafazakar-statüko yanlılarını hem de kendilerini liberal-ilerici olarak tanımlayanları cezp edebilecek yönleri sahiptir. Nitekim işlevselciliğin uluslararası örgütlere yönelik genel anlamda evrimci, esnek ve organik biçimde yaklaşması ilk gruptakiler için uygunken modern görünümü ve küresel düzeyde sosyal devletin tesisini amaç edindiği noktada ikinci gruptakileri memnun edebilmektedir.
- İşlevselcilik savaşların önlenmesine yönelik çok derin ve karmaşık yaklaşım sergileyebilmekte, böylelikle savaşı ortaya çıkaran temel sorunları çözebilme olasılığı güçlenmektedir.

⁷² Mitrany'nin konuyla ilgili ayrıntılı görüşleri için bkz. David Mitrany, **A Working Peace System**, Chicago, Quadrangle Books, 1966, pp. 25-54.

⁷³ **A.e.**, s. 62-63.

⁷⁴ **A.e.**, s. 84.

⁷⁵ Inis L. Claude, **Swords into Plowshares: The Problems and Progress of International Organization**, 3rd Edition, New York, Random House, 1964, pp. 351-355.

İşlevselci perspektif dikkate alındığında, son tahlilde teknik-işlevsel temelli uluslararası işbirliği girişimlerini/oluşumlarını meydana getiren temel etken devletlerin iyi niyetleri değil ortak sorunlar ve ihtiyaçların somut biçimde ortaya konulabilmesidir.⁷⁶ İşlevselci kuramın salt teknik ve işleve dayalı işbirliklerini hedef alan yaklaşımları siyasi temelli oluşturulan/oluşturulabilecek bütünleşme hareketlerini açıklamakta yetersiz kalmaya mahkûm gözüktüğünden zaman içerisinde kuramsal altyapıya siyasi boyutun eklenmesi kaçınılmaz hale gelmiş, söz konusu kuramsal dönüşüm kendisini “yeni işlevselcilik” olarak ortaya koymuştur. Caner Sancaktar yeni işlevselci kuramın bütünleşme sürecine yönelik altı öngörüsüne yer vermektedir.⁷⁷

- Bütünleşme sürecine konu olan görev ve işler birbirlerinden ayrılmayan doğal bir birliktelik içerisinde.
- Bu süreçte karşılıklı ilişki ve faaliyetler artma eğilimi gösterir.
- İşbirliklerinin gerçekleşmesinin önüne geçebilecek ciddi engeller söz konusu değildir.
- Ekonomik çıkar grupları bütünleşmenin doğasına uygun bir biçimde bölgeler halinde yeniden örgütlenirler.
- Dışarıdan oyuncular bütünleşme sürecine olumlu katkı sunarlar.
- Bölgesel düzeyde ortak kimlik ve ideolojik zeminin oluşturulması için uygun bir zemin ortaya çıkar.

1950’li yıllarda başlayan Avrupa merkezli bölgesel bütünleşme hareketi⁷⁸ günümüzde 28 üyeli bir kendi nevi şahsına münhasır (*sui generis*) birliğe dönüşmüş durumdadır. Avrupa Birliği’nin genel anlamda elde ettiği başarı ulus-ötesi (supranational) kurumsallaşmanın an itibarıyla hala benzersiz bir niteliğe sahip olmasıyla açıklanmaktadır. Bu noktada Avrupa Birliği’nin bütünleşme hareketleri arasındaki özgün konumunu açıklamak üzere akademik düzeyde kuramsal çalışmalar

⁷⁶ Caner Sancaktar, “Bütünleşme ve Bütünleşme Teorileri”, **Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar**, Der. Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, İstanbul, Beta Yayınları, 2013, s. 130.

⁷⁷ Sancaktar, **a.g.e.**, s. 132.

⁷⁸ 1952’de Avrupa Kömür Çelik Topluluğu’nun (AKÇT), 1957’de Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu’nun (EURATOM) kurulmaları süreci kastedilmektedir.

başlatılmış, ‘yeni işlevselcilik’ de bunların arasında seçkin bir yer edinmeyi başarmıştır.

Avrupa Birliği’nin bölgesel bir bütünleşme hareketi olarak tarihsel gelişim süreci klasik işlevselcilerin öngörülerinden daha ileri bir noktaya taşınmıştır. Bunun temel nedeni birliğin, başlangıçta işlevselciliğin temel esaslarıyla paralellikler taşımakla birlikte, son tahlilde işlevsel değil siyasi bir birlik oluşturma hedefi taşıması, bu bağlamda birlik bünyesinde faaliyet gösteren kurumların “biçim işlevin ardından gelir” formülüne göre dizayn edilmemiş olmasıdır.⁷⁹ Bu bağlamda yeni işlevselciler anayasal düzenlemelerden çok etkili işlevsel ortaklıkların oluşturulması yoluyla AB benzeri bütünleşme projelerinin işlerlik kazanacağını savunmakta ve bir anlamda demokratik değil seçkin bir tutum sergilemektedir.⁸⁰

Ernst Bernard Haas, Avrupa Birliği’nin (AB) benzersiz genişleme ve derinleşme süreçlerini *spill-over etkisi* adını verdiği yaklaşımla açıklamaktadır. Spill-over etkisi yaklaşımına göre; herhangi bir alanda/sektörde ortaya çıkan bütünleşme süreci içerisinde başka alanlara/sektörlere de sıçrar. Bu nedenle ulus-devletler çıkarlarının ulus-ötesi yapılanmalarla bütünleşmekten geçtiğini anlamakta gecikmeyecektir.⁸¹ Haas’a göre; Avrupa merkezli bütünleşme sürecinde spill-over etkisi ulusal düzeydeki seçkinlerin beklentileriyle yeni bir ekonomik ve siyasi sektörün oluşturulmasına neden olsa da ulus-ötesi yapının güçlendirilmesinde uluslararası düzeyde işçi sendikalarının taleplerinin payı da söz konusudur.⁸²

⁷⁹ Brown ve Ainley, **a.g.e.**, s. 112.

⁸⁰ Sancaktar, **a.g.e.**, s. 132-133.

⁸¹ Arı, **a.g.e.**, s. 462.

⁸² Ernst B. Haas, **The Uniting Europe: Political, Social and Economic Forces 1950-1957**, Stanford-California, Stanford University Press, 1968, p. 292.

1.2.2. İşbirliği Temelli Yaklaşımlar Işığında Ekonomik ve Siyasi Bütünleşme Modelleri

1.2.2.1. Ekonomik Bütünleşme Modeli

Ekonomik bütünleşme modelinin, Soğuk Savaşın etkisini büyük ölçekte yitirdiği ve SSCB liderliğindeki totaliter-sosyalist bloğun çöküş sürecinin hızlandığı, 1980’li yılların ortalarından itibaren önem kazandığı görülmektedir. Bu dönemde uluslararası düzende kapitalist pazar ekonomisi modeli sosyalist planlı ekonomi üzerinde egemenlik sağlarken, “ulus-devletlerin kendi başlarına gittikçe karmaşıklaşan ve girift nitelik kazanan ekonomik ve toplumsal sorunlara çözüm bulmakta daha çok zorlanacakları” algısı yerleşmeye başlamıştır. Ekonomik bütünleşme bu noktada ulus-devletler arasındaki ticaretin ve diğer ekonomik temelli ilişkilerin serbestleştirilerek “küreselleşme” adı verilen piyasaların yerel, bölgesel nihayetinde küresel ölçeklerde kapitalist düzene uyumlulaştırılması projesinin bir ifadesi olarak yerini almaktadır.

Tıpkı bütünleşmenin genel tanımında olduğu gibi ekonomik bütünleşme tanımına yönelik bir konsensüsten bahsetmek güçtür. Bunun yanında ekonomik bütünleşme en basitleştirilmiş şekilde “iki veya daha fazla ülke arasında ticarete engel olan çeşitli kısıtlamaların kaldırılması” olarak tanımlanabilir.⁸³ Yine ekonomik temelli bütünleşmeler genellikle “birleşmek”, “işbirliğine gitmek”, “serbestleşmek”, “dolaşıma açmak” gibi kavramlarla bir arada ele alınmakta, aynı anda ekonomik, askeri, siyasi ve toplumsal nitelikler kazanabilmektedir.⁸⁴

Ekonomik bütünleşmenin oluşturulmasındaki temel hedefin/amacın “üye ülkelerin kazançlarını artırarak, refah düzeyini yükseltmek ve uluslararası rekabette daha güçlü bir konum elde etmek” olduğu söylenebilir. Diğer taraftan ekonomik

⁸³ Merve İrem Yapıcı, “Uluslararası İlişkiler Disiplininde Entegrasyon Teorilerinin Yeri ve Etkinliği”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.IX, Sayı 3, 2007, s. 134.

⁸⁴ Aydın Sarı, “Bölgelerarası Ekonomik Entegrasyonlar ve Türkiye’nin Ödemeler Bilançosuna Etkileri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.X, Sayı 1, 2005, s. 118.

bütünleşmede; dış ödemeler güçlüklerin giderilmesi, uluslararası ticaret ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarına fırsat oluşturma ve ekonomik-siyasi alanlarda etkinlik sahasını genişletme gibi özel hedef/amaçların da gözetildiği belirtilebilir.⁸⁵

Günümüze kadar gerçekleşen ekonomik temelli bütünleşme hareketleri, kapsam ve derinlik açısından dikkate alındığında, beş farklı aşamadan oluştuğu görülmektedir.⁸⁶

- **Serbest Ticaret Alanı:** Ekonomik bütünleşmenin kapsamı en dar olanıdır. Genellikle oluşturulan alan içerisindeki ülkelerin aralarındaki gümrük tarifelerini ve kotaları kaldırmasını içeren anlaşmalarla geçerlilik kazanır.
- **Gümrük Birliği:** Bütünleşmenin bir ileriki adımıdır. Bu aşamada gümrük tarifeleri ve kotaların kaldırılmasının yanı sıra anlaşmanın tarafı olmayan ülkelere (üçüncü ülkeler) yönelik ortak gümrük ve dış ticaret politikaları uygulanması esas alınır.
- **Ortak Pazar:** Bu aşamada mal ve sermayenin serbest dolaşımı ve üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük politikalarının yanı sıra üretim etkenlerinin (emek gücü ve hizmetler) de serbestleştirilmesi yoluyla bütünleşmeye dâhil olacak alanlar/bölgeler arasındaki kalkınma düzeyine bağlı farklılıkların kısa vadede azaltılması, orta ve uzun vadelerde ise giderilmesi amaçlanmaktadır.
- **Ekonomik Birlik:** Ortak pazarın bir ileriki safhası olan ekonomik birliklerde temel hedef üye ülkeler arasındaki tüm ekonomi politikalarının uyumlaştırılmasıdır. Bu noktada artık birliği oluşturan ülkelerin, ulus-ötesi bir yapılanmanın adımını atarak, dış ticaret, para, tarım ve sanayi politikaları gibi başlıca ekonomik faaliyet alanlarında ‘yekvücut’ hareket etmesi beklenmektedir.
- **Siyasal Birlik:** Ekonomik bütünleşmenin son aşamasıdır. Ekonomik birliği sağlayabilmiş olan ülkelerin artık diğer alanlarda da birleşme hareketini yaymayı amaçlayacakları (spill-over etkisi) öngörülmektedir. Bu bağlamda ulus-devletler artık

⁸⁵ Mehmet Karagül, *Uluslararası İktisadi Örgütler ve Azgelişmiş Ülkeler*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2010, s. 17-18.

⁸⁶ *A.e.*, s. 19-21.

ulusal egemenliklerini üst bir kuruma devrederek ulus-ötesi yapılanmayı somutlaştırırlar.

Ekonomik bütünleşmenin bunu meydana getiren/getirecek ve bunun dışında kalan/kalacak ülkelere yönelik etkileri akademik-entelektüel çevrelerde tartışma konusu olmuştur. Ekonomik bütünleşme her şeyden önce üye ülkeler arasındaki ticaretin serbestleşmesi anlamına geldiğinden, bütünleşmeye dâhil olan ülkelerin ihracatlarında yaşanan artışa bağlı olarak dış ticaretinde canlanma yaşanması beklenen bir durumdur (ticaret yaratıcı etki). Bu noktada pazar genişlemesi, teknolojik yeniliklerin teşvik edilmesi, üretim maliyetlerinin düşme eğilimine girmesi bütünleşmeye katılan ülke ekonomileri açısından “bütünleşmenin tüketim etkisi” olarak da ifade edilen olumlu etkiler meydana getirecektir.⁸⁷

Yine ekonomik bütünleşme hareketi sonucunda hareketin dışında kalan üçüncü ülkeler de, kendilerine yönelik ithalatın azalmasına bağlı olarak, üye ülkelere yönelik sermaye akışını (doğrudan ve/veya dolaylı yatırımlarla) başlatmaları da söz konusu ülke toplumlarındaki refah artışına büyük katkı sağlayacaktır.⁸⁸ Diğer taraftan, ekonomik bütünleşme hareketiyle birlikte üye ülkeler arasında kaldırılan kota ve gümrük tarifeleri üçüncü ülkelerle yapılan ticareti bütünleşmeye meydana getiren ülkelere doğru yöneltecek, bu durum ise üye ülkelerdeki iç kaynakların verimli alanlardan daha verimsiz alanlara doğru kaymasına ve toplum refahının olumsuz etkilenmesine neden olarak “ticareti saptırıcı etki” doğuracaktır.⁸⁹ Son olarak ekonomik bütünleşmenin başarıya ulaşabilmesinde; coğrafi ve sosyokültürel yakınlık, bütünleşmeyi hedefleyen ülkelerin üretim seviyelerinin benzer olması, ulaşım ve altyapı olanaklarının geliştirilmesi, ekonomik açıdan homojen değil tamamlayıcı niteliklere sahip olması, ortak ticaret politikalarının sınai üretimle uyumlulaştırılması gibi etkenler öne çıkmaktadır.⁹⁰

⁸⁷ Sarı, **a.g.m.**, s. 120

⁸⁸ **A.e.**, s. 121.

⁸⁹ Karagül, **a.g.e.**, s. 24.

⁹⁰ Bahar Şanlı, “Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birliği’nin Olabilirliği”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. XXII, Sayı 1, 2008, s. 5.

1.2.2.2. Siyasal Bütünleşme Modeli

Bütünleşme modelleri içerisinde paradoksal bir biçimde ulaşılması en çok hedeflenen ancak gerçekleşmesi de önceden ifade edilen koşullar gereği en zor olanı siyasi bütünleşmedir. Bu noktada öncelikle siyasi bütünleşmeden ne anlaşılması gerektiğinin altını çizmek gerekmektedir. Siyasal bütünleşmenin tanımını yapmak da tıpkı onu gerçekleştirmek kadar zor görünmektedir bununla birlikte en tatmin edici tanımı Deutsch'un yaptığı söylenebilir. Deutsch siyasi bütünleşmeyi “belirli bir toprak parçası üzerinde bir grup insanın uzun bir süre için barışçıl düzeni sağlayacak gerekli topluluk ve kurumlar üzerine ortak bir kaniya varmalarına yol açan süreç” olarak tanımlamaktadır.⁹¹ Yine Ernst Bernard Haas’a göre; “siyasal bütünleşme ulusal düzeyde siyasi oyuncuların yeni merkez lehine bağlılık, beklenti ve faaliyetlerini sürdürmeleri ve bu yeni merkezin mevcut ulus-devletlerin üzerinde yargı alanında sahiplenme veya talepte bulunabilmesiyle gerçekleşebilir”.⁹²

Siyasal bütünleşmenin oluşturulabilmesi noktasında dört farklı alt-bütünleşme modelinden bahsedilebilir:⁹³

- Kurumsal Bütünleşme: Bürokratik ve adli alanlara ayrılarak ulus-ötesi kurumların oluşturduğu yapıya dayalı siyasi alt-bütünleşmedir.
- Yönetimsel Bütünleşme: Bütünleşmeyi oluşturan siyasi oyuncular (ülkelerin) iç ve dış politika karar alma süreçlerini uyumlulaştırmak amacıyla müzakerelere dayalı siyasi alt-bütünleşmedir.
- Davranışsal Bütünleşme: Bütünleşmeyi oluşturan ülkelerin ekonomik ve siyasi seçkinler grubu ile kamu kesiminin ortak bir kimlik duygusunu yaratmasına dayalı siyasi alt-bütünleşmedir (örneğin “Avrupalı” kimliği).
- Güvenlik Temelli Bütünleşme: Bütünleşmeyi oluşturan ülkeler arasındaki istikrarsızlık unsurlarını/risklerini ulus-ötesi bir yönetim yapılanması yoluyla gidermeyi amaçlayan siyasi alt-bütünleşmedir.

⁹¹ Yapıcı, **a.g.m.**, s. 135.

⁹² Haas, **a.g.e.**, s. 16.

⁹³ **A.e.**, s. 136.

1.2.3. Rusya'nın Bütünleşme Politikalarında İdealist, Neo-Liberal, İşlevselci ve Yeni İşlevci Yaklaşımların Sorgulanması

İdealist kuram, özünde evrensel bir karakter taşımasına karşın, Birinci Dünya Savaşı'nın meydana getirdiği ağır siyasi, toplumsal, psikolojik sorunlara çözüm getirmek amacıyla ortaya konulmuş, üstelik de çok daha yıkıcı sonuçlar doğuran İkinci Dünya Savaşı'nın gelişini öngörememesine bağlı olarak akademik çevrelerde ciddi itibar kaybına uğramıştır. Ayrıca idealistler her şeyden evvel bölgesel değil küresel bir kalıcı barışın tesisini esas almışlardır. Bu durum konumuz gereği Rusya'nın Avrasya bölgesindeki bütünleşme politikalarına ışık tutabilmek noktasında idealizmi uygun bir kuramsal yaklaşım olmaktan büyük ölçüde çıkarmaktadır. Yine de liberal enternasyonalizmle özdeşleştirebileceğimiz idealizmin Rusya'nın bölgeselleşme politika ve stratejilerinin analizinde 'anti-tez' oluşturması bağlamında göz ardı edilmemesi gereken bir kuramsal yaklaşım olduğu düşüncesindeyiz.

Rusya'nın bütünleşme politikalarını neo-liberal kuram açısından bakıldığında ise öncelikle söz konusu bütünleşme süreçlerinin 'işbirliği' ve 'karşılıklı bağımlılık' boyutunun üzerinde durulması uygun gözükmemektedir. Örneğin Rusya'nın yakın çevresindeki eski Sovyet ülkeleriyle oluşturacağı bölgesel işbirliği ikliminde yatırımların artması, enerji kaynaklarının çıkarımı ve dağıtılması koşullarının iyileştirilmesi, çevresel risk etkenlerinin azaltılmasına yönelik çalışmalar yürütülmesi, serbest pazar ekonomisine uyum mekanizmalarının oluşturulması gibi pek çok husustan bahsedilebilir.⁹⁴ Rusya bu bağlamda yakın çevresiyle, siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirme ve çıkarlarına uygun işbirliklerine yönelme noktasında ekonomik bütünleşme girişimlerinde gecikmemiştir. Nitekim daha 1993 yılında BDT ülkeleri kendi aralarında mal, hizmet, işgücü ve sermayenin serbest

⁹⁴ Anastassia Obydenkova, "Comperative Regionalism: Eurasian Cooperation and European Integration: The Case for Neofunctionalism?", **Journal of Eurasian Studies**, Vol. II, 2011, p. 89.

dolaşımı ilkesini temel alan Ekonomik Birlik Antlaşmasının altına imza atarak ekonomik bütünleşmeyi gerçekleştirme hedefinde önemli adımlar atmışlardır.⁹⁵

Erhan Büyükakıncı'ya göre; özellikle BDT alanı içerisinde lojistik, enerji ticareti ve nakil hatları, iletişim, medya, bilişim ve bankacılık bölgesel bütünleşmeyi yönlendirici stratejik sektörler olarak ön plana çıkmaktadır.⁹⁶ Tüm bu unsurların aynı zamanda bölgesel bütünleşmeyi oluşturacak Rusya ve diğer bölge ülkeleri açısından karşılıklı bağımlılığa dayalı ilişkiler meydana getirdiği/getirmeye devam edeceği açıktır. Ancak Büyükakıncı, BDT üyesi ülkelerin devlet merkezizetçiliğine dayalı kapitalizm uygulamasına yatkınlıkları nedeniyle aralarındaki ekonomik bütünleşme ve işbirliğinin toplumların ihtiyaçları doğrultusu yerine *realpolitik* esaslara göre şekillendirildiği görüşündedir.⁹⁷

Bu tespit yerinde görünmekle birlikte Rusya'nın bölge ülkeleriyle oluşturduğu/oluşturmayı hedeflediği bütünleşmenin ekonomik ve ticari boyutlarının işbirliği temelli kuramlar penceresinden ele alınmasına engel teşkil etmemektedir. Binaenaleyh, Rusya ile diğer bölge ülkeleri arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi noktasında küreselleşme olgusunun ve küresel sermaye hareketlerinin bütünüyle göz ardı edilmesinin neredeyse imkânsız hale geldiğini hatırlatmakta yarar görünmektedir.⁹⁸

1990'lı yıllardan itibaren uluslararası konjonktürde yaşanan 'devrimsel' nitelikli değişim sonucunda Rus akademik çevrelerinde de liberal-kurumsalcı kuram kendine özgü bir yer edinmiş görünmektedir. Liberal eğilimli Rus akademisyenler arasında Dmitri Trenin, Andrey Makarishev ve Alexander Sergunin öne çıkan isimler arasında sayılabilir. Andrey ve Pavel Tsygankov liberal eğilimli Rus akademisyenleri Batı (hatta ABD) merkezli entelektüel ve kuramsal yaklaşımlara bağımlı kalarak

⁹⁵ Obydenkova, **a.g.m.**, s. 91.

⁹⁶ Erhan Büyükakıncı, "Rus Dış Politikasında Ekonomik Bölgeselleşme: Avrasyacı Bütünleşme Modelinden Söz Edilebilir mi?", **Beykent Üniversitesi Yayınları**, St.Petersburg Avrasya Ekonomik Uluslararası Konferans Bildiri Metni, 2013.

⁹⁷ **A.y.**

⁹⁸ Stanislav Zhukov ve Oksana Reznikova, "Economic Integration in the Post-Soviet Space", **Russian Social Science Review**, Vol. XLIX, No.4, July-August 2008, p. 92.

Rusya'nın kendi özgü siyasi, ekonomik ve toplumsal koşullarını göz ardı ettikleri gerekçesiyle eleştirmektedir.⁹⁹

Tsygankovlara göre; Rus liberal kuramcı-akademisyenlerin temel sorunu kültürel anlamda Batı-Amerikan uygarlığının ortaya koyduğu değerlerden farklı bir düşünce-algılama biçimine kendilerini bütünüyle kapamaları ve Batılı neo-liberal kuramcıları birebir taklit etmekten öteye geçememeleridir.¹⁰⁰ Yine de son dönemde Rusya'ya özgü koşulları dikkate alarak liberal yaklaşımlar sergilemeye başlayan uluslararası ölçekli çalışmalar da yer almaya başlamıştır.¹⁰¹

İşlevselci kuram açısından bakıldığında ise Rusya'nın bütünleşme politikalarına tatmin edici bir açıklama getirmekte yine oldukça zorlanılacağı söylenilebilir. Nitekim Rusya'nın, tezin ilerleyen bölümlerinde ayrıntılarına değinilecek olan, bölgesel ve küresel ölçekte faaliyet gösteren örgütlere üye olmak noktasında 'siyasi' nitelikli hesap ve stratejileri olduğu ortadayken, söz konusu örgütlere yönelik politikalarında Rusya'nın teknokratik bir ulus-üstü yapılanmaya direnç gösterme olasılığı oldukça yüksektir. Bu çerçevede kuramsal analiz çerçevesinde işlevselciliğin önünün büyük ölçüde kapanmış olduğu söylenebilir.

Yeni işlevselci kuram ışığında ele alınması gereken husus ise ekonomik temelli başlatılan bir bütünleşme projesinin süreç içerisinde siyasi bir birliğe dönüşebilmesi sorunsalıdır. Bu noktada Rusya'nın oluşumunda öncülük ettiği/katkıda bulunduğu ekonomik örgütlenmelere kısaca göz atmakta yarar vardır. 2000'li yıllardan itibaren Rusya, 11 Eylül sonrası süreçte meydana gelen uluslararası konjonktürel gelişmelerden de yararlanarak, ekonomisini toparlamaya başlamış, bunun sonucunda da ekonomik temelli bölgesel örgütlenmelere yönelmiştir. Avrasya Ekonomik Topluluğu ve Ortak Ekonomik Alan oluşumlarını bu açıdan değerlendirmek uygun görünmektedir.

⁹⁹ Andrei P. Tsygankov ve Pavel A. Tsygankov, "A Sociology of Russian Liberal IR", Uluslararası Araştırmalar Derneği (International Studies Association) Yıllık Toplantı İngilizce Bildiri Metni, San Diego, February 2007, pp. 4-6.

¹⁰⁰ A.y.

¹⁰¹ A.e., s. 8-10.

Rusya'nın ekonomik ve siyasi açıdan yeni bölgesel bütünleşme hareketlerine yönelmesinde BDT'nin bu amaca ulaşmakta oldukça etkisiz ve yetersiz kalmasının önemli bir etken olduğu söylenebilir.¹⁰² Diğer taraftan, BDT üyesi ülkeler arasında ekonomik ve sosyo-kültürel temelli farklılıklar ve siyasi istikrarsızlık unsurların baş gösterebilmesi de bu örgütün yeni işlevselci kuramın öngördüğü biçimde siyasal birliğe ya da en azından AB benzeri bir yapılanmaya dönüşmesi olasılığını oldukça düşürmektedir.¹⁰³

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in 2011 yılında ortaya koyduğu Avrasya'da yeni bir bütünleşme projesi ile neyi amaçladığı tez çalışmamızın önemli kısımlarından birini oluşturacaktır. Yine Rusya'nın içerisinde yer almadığı Orta Asya Ekonomik Birliği veya GUAM¹⁰⁴ gibi bölgesel örgütlerin etkisinin neredeyse sıfırlandığının anlaşılmasıyla birlikte 2015'te resmîyet kazanan Avrasya Ekonomik Birliği'nin bölge ülkeleri nezdinde ciddi bir alternatif oluşturması kaçınılmazdır.¹⁰⁵ Bununla birlikte yeni işlevselci kuramın öngördüğü üzere Avrasya Ekonomik Birliği'nin bir siyasal birliğe dönüşmesi olasılığı henüz netlik kazanmamış bir inceleme konusudur ve tez çalışmamızda önemli bir yer teşkil edecektir. Son olarak belirtmek gerekir ki, henüz Avrupa Birliği'nin bile henüz hedeflenen düzeyde bir siyasi birlik oluşturamadığı ve bölgesel farklılıkların bütünüyle gideremediği koşullarda, Rusya'nın bütünleşme politikalarını açıklamakta yeni-işlevselci kuramın katkısı sınırlı ancak gerekli olacaktır.

¹⁰² Obydenkova, **a.g.m.**, s. 93.

¹⁰³ **A.e.**, s. 94-97.

¹⁰⁴ Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova'nın özellikle ABD'nin girişimleriyle oluşturduğu bölgesel örgütlenmedir.

¹⁰⁵ Uwe Halbach, "Vladimir Putin's Eurasian Union, A New Integration Project for CIS Region?", **Stiftung Wissenschaft Politik (SWP) Comments**, January 2012, p.3, (Çevrimiçi) http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2012C01_hlb.pdf, 08.10.2015.

İKİNCİ BÖLÜM

RUSYA’NIN PENCERESİNDEN BÖLGESEL BÜTÜNLEŞME VE İŞBİRLİĞİ HAREKETLERİ

Tez çalışmamızın ikinci bölümü genel anlamda Rusya’nın 1990’lı yıllardan itibaren Bağımsız Devletler Topluluğu ile başlayan daha sonra başka bölgesel örgütlenmelerle çeşitlenen bütünleşme hareketlerinin gelişimine ışık tutmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda Rusya’nın 1990’lı yılların hemen başında yüzleşmek zorunda kaldığı siyasi, ekonomik ve toplumsal alanlardaki devrimsel değişimin derin etkileri incelenmesiyle başlanarak bölgesel bütünleşme hareketlerinin seyrinde kendine özgü rolünün tespit edilmesine çalışılacaktır. Rusya söz konusu değişim sürecinde ciddi toprak ve insan kaybına uğramış bulunmakla birlikte hala dünyada yüzölçümü en geniş ve askeri kapasitesinin (özellikle sahip olduğu kitle imha silahları dikkate alındığında) caydırıcılık özelliğini büyük oranda koruyabilen bir ülkedir. Diğer taraftan küreselleşme sürecinin doğal bir parçası olarak kabul edilen bölgesel bütünleşme hareketlerinden Rusya da kaçınılmaz biçimde etkilenmiş ve özellikle son on yılda bu yolda ciddi ilerlemeler kaydetmiştir.

Bu bölümde bir taraftan tarihsel süreçte ortaya çıkan bölgesel bütünleşme amaçlı kurulan siyasi, ekonomik ve/veya askeri nitelikli örgütlere dönük Rusya’nın izlemiş olduğu adımlar ele alınacak, öte yandan ülkenin askeri, dış politika ve ulusal güvenlik stratejilerinin söz konusu süreçteki gelişimine yer verilerek Rusya’nın stratejik öncelikleriyle ilgili ipuçları yakalanmaya çalışılacaktır. Bölgesel örgütlerin Rusya açısından ne anlama geldiğinin doğru biçimde tespiti onlara dönük politikalarının isabetli bir biçimde analiz edilebilmesi noktasında çok büyük bir önem arz etmektedir.

2.1. Sovyet Sonrası Dönemin Başlangıcında Rusya'nın Dönüşümü ve Moskova'nın Öncülüğünde Bölgesel Bütünleşme Girişimleri

Sovyet sonrası Rusya'nın yeni bir siyasi oyuncu olarak dünya arenasında ortaya çıkması aynı zamanda uluslararası sistemde radikal ölçekli değişimle bir arada gerçekleşmiştir. 1991 sonrası siyasi ve ekonomik liberalizmin “zafer naraları” attığı bir dönemde Moskova'nın da söz konusu eğilimden etkilenmesi kaçınılmaz olmuştur. Rusya Federasyonu'nun ilk Devlet Başkanı Boris Yeltsin, ülkeyi SSCB'nin temel ideolojik dayanağı sayılan Marksist-Leninist siyasi ve ekonomik doktrinden uzaklaştığının kesin olarak anlaşılmasıyla birlikte iç ve dış politikanın da yeni ilke ve temellere uyarlanması yönünde politikalar izlemiştir.

Bu altbölümde Rusya'nın bölgesel bütünleşme politikalarının analizi öncesinde 1991'den günümüze değin yaşadığı radikal dönüşümlerin siyasi, ekonomik ve toplumsal izdüşümlerinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda Yeltsin döneminde içeride ve dışarıda yaşanan başlıca önemde sayılabilecek gelişmeler siyasi, ekonomik ve toplumsal perspektiften değerlendirilmeye çalışılırken, aynı zamanda BDT'nin ortaya çıkışı ve KGAÖ'nün kurulması sürecinde 1990'lı yıllarda atılan ön adımlara ışık tutulması amaçlanmaktadır.

2.1.1. Arka Plan: Yeltsin Dönemi (1992-1999) Siyasi, Ekonomik ve Toplumsal Dönüşüm Sürecine Genel Bir Bakış

SSCB'nin 1991 yılının son günlerinde dönemin SBKP Genel Sekreteri ve devlet başkanı Mikail Gorbaçov'un resmi onayıyla sona ermesiyle Rusya Federasyonu'nun (bundan sonra ‘Rusya’ olarak belirtilecektir) eski devletin mirasçısı rolünü üstlenmesini uluslararası toplum kabul etmekte gecikmemiştir. Bu

durum kuşkusuz Rusya açısından önemli bir hukuksal meşruiyet sorunun hızlı bir biçimde giderilebilmesini sağlamıştır. Ancak ülkenin yeni dönemde ortaya çıkan siyasi ve jeopolitik dönüşümünün ciddi sancılarını göğüslemesi beklendiği kadar kolay olmayacağının sinyalleri kısa sürede belirmeye başlamıştır.

Rusya'nın, Sovyet sonrası yeniden şekillenen uluslararası sisteme ve onun dayattığı/dayatacağı konjonktürel gelişmelere gerçek anlamda ayak uydurabilmesi, çelişkili bir biçimde tarihsel süreçte benimsediği genel yönetim tarzını değiştirmesine bağlıydı. ABD'nin gerek siyasi söylemlerle, gerek (Fukuyama örneğinde görüldüğü üzere) akademik-düşünsel çevrelerde yeni dönemi kapitalist nitelikli serbest pazar ekonomisinin ve liberal demokrasinin küreselleşmesi süreciyle eş tutma anlayışının kısa süre için de olsa genel kabul görmesinden Rus devleti ve toplumu nasibini almıştır. Gorbaçov'un SSCB'yi kurtarmaya yönelik reform çabalarının sonuç vermemiş olması 'devrimsel' nitelikte kararlar alınması gerektiği görüşünün yeni Rus karar alıcı seçkinlerce kolaylıkla benimsenmesini sağlayan bir etken olarak ortaya çıkmıştır. Yeni uluslararası düzene Rusya'yı adapte edebilmek gibi zor bir görevi ise eski bir Politbüro üyesi olan ve liberal demokrat eğilimleriyle ön plana çıkan yeni bir lider üstlenecekti: Boris Mikailoviç Yeltsin.

Taşra kökenli ve hayatının çeşitli dönemlerinde risk almaktan çekinmeyen Yeltsin Rusya'yı bu yeni zorlu ve sancılı dönüşüm sürecinde Batılı siyasi ve ekonomik değerler sistemiyle bütünleştirme görevine ilk bakışta uygun bir lider profili çizmekteydi.¹⁰⁶ Ağustos 1991'de Gorbaçov'a yönelik gerçekleştirilen ve Marksist-Leninist doktrine geri dönmeyi hedefleyen başarısız darbe girişimi sırasında tankların üzerine çıkarak özellikle Batılı ülkelere ve Sovyet sonrası Rusya toplumuna "demokrasi savaşçısı" olduğu imajını benimsetmiş görünmekteydi.¹⁰⁷ İronik bir biçimde, Yeltsin'in yeni siyasi ve ekonomik dönüşümü hedefleyen ve devrimsel nitelikli sayılabilecek değişimlerin düzenlenebilmesi noktasında

¹⁰⁶ Yaşar Onay, **Batı'ya Direnen Devlet Rusya: Rus Devlet Geleneği ve Kutsal Devletin Meşruiyeti**, İstanbul, Yenyüzyıl Yayınları, 2008, s. 245.

¹⁰⁷ Boris Kagarlitsky, **Russia Under Yeltsin and Putin: Neo-Liberal Autocracy**, London, Pluto Press, 2002, p. 77.

geleneksel erkek egemen ve tek adam anlayışına dayalı yönetim biçimini sürdürmeye devam edeceği kısa sürede anlaşılmıştır.¹⁰⁸

Yine de Yeltsin döneminin ilk birkaç yılını Batılı ülkeler ve değerler sistemiyle bütünleşme hedefi yolunda samimi ve gayretli çabalar içerisine girdikleri bir ara dönem olarak değerlendirmek yerinde görünmektedir. 1990'lı yılların başında Sovyet tipi sosyalist totalitarizm modelinin Anglo-Sakson temelli liberal ve/veya parlamenter demokrasi modelleri karşısında uğradığı başarısızlığa bağlı olarak meydana gelen genel siyasi psikolojik ortama uygun biçimde dönemin Rus seçkinlerinde Batılı değerlerin “mutlak üstünlüğüne” yönelik ön kabul dikkat çekicidir. Nitekim Yeltsin yönetiminde Batı yanlısı isimlere yer vermeye başlamış, Başbakan İgor Gaydar ve Dışişleri Bakanı Andrei Kozirev bu dönemde en çok göze çarpan isimler olarak ortaya çıkmıştır. 1992'den itibaren Yeltsin yönetimin başlıca hedefi, ABD eliyle neo-liberal ekonomi politikalarını ve temsili demokrasiyi küresel ölçekte dayatan uluslararası sistem ile ekonomik ve siyasal düzlemde bütünleşme hedefine uygun düzenlemelere gidilmesi olmuştur.¹⁰⁹

Samuel Huntington'ın 1993'te ilk kez *Foreign Affairs* dergisinde yayınlanan ve 1995'te kitap olarak genişletilen ünlü “Medeniyetler Çatışması” tezinde ileri sürdüğü uygarlık temelli yaklaşımlardan Rus seçkinlerin de bir ölçüye kadar etkilendiği söylenebilir. Nitekim gerek Gaydar gerekse Kozirev Rusya'nın yeni dönemde siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda yönünü mutlak biçimde Batı'ya çevirmesi gerektiği düşüncesini ısrarla savunmuş, Soğuk Savaş zihniyetinden hızla uzaklaşarak AB, AGİT, NATO, IMF, G-7 gibi Atlantik temelli örgüt ve kurumlarla bir an evvel bütünleşmeye yönelik girişimleri başlatmışlardır.¹¹⁰ Akademik çevrelerde genellikle “Atlantikçiler” olarak isimlendirilen bu seçkinler

¹⁰⁸ Lilia Shevtsova, “From Yeltsin to Putin: The Evolution of Presidential Power”, **Gorbachev, Yeltsin, Putin: Political Leadership in Russia's Transition**, Ed. by. Archie Brown, Washington D.C. Carnegie Endowment for Institutional Peace, 2001, p. 68.

¹⁰⁹ Sait Sönmez, “Yeni Batıcılık ve Yeni Avrasyacılık Akımları Bağlamında Yeltsin Yönetimi'nin Doğu Batı Politikalarının Analizi”, **Akademik Bakış**, C. III, Sayı 6, Yaz 2010, s. 75.

¹¹⁰ Andrei Tsygankov, “Finding a Civilizational İdea: “West”, “Eurasia” and “Euro-East” in Russia's Foreign Policy”, **Geopolitics**, Vol. XII, 2007, p. 383.

Rusya'nın Batı'ya yönelmesini salt siyasi ve ekonomik bir tercihten çok öte bir hedef olarak değerlendirmiş, bu bağlamda Batı ile bütünleşmeyi bir uygarlık ve kimlik çerçevesinde ele almayı uygun görmüşlerdir. Atlantikçilere göre; Rusya'nın tarihsel kökenlerini ve kimliğini Avrupa-Hristiyan uygarlığında aramak gereklidir ve gerçek anlamda uygarlaşabilmenin tek yolu Batılı değerlerin bütünüyle içselleştirebilinmesinden geçmektedir.¹¹¹

Yeltsin ve yakın çevresi ülkenin Batı ile bütünleşmesi konusundaki kararlı adımlarına karşın kısa süre içerisinde bazı kesimlerden ve toplum katmanlarından hoşnutsuzluktan kaynaklı muhalif seslerin duyulması gecikmemiştir. 1993 yılı bu anlamda Yeltsin ve liberal-Atlantikçi yakın çevresi açısından bir dönüm noktası olarak değerlendirilmelidir. Söz konusu yıldaki gelişmeler ve onun meydana getirdiği izdüşümler Rusya'nın iç ve dış siyasi yapısında köklü sayılabilecek değişimlerin habercisi olmuştur. Yaşar Onay'a göre; Rusya'nın Atlantikçi seçkinlerin etkisiyle yöneldiği bu dış politika tercihleri içeride muhalefetin sesini daha fazla yükseltmesinin önünü açmış, önce Gorbaçov'un daha sonraysa Rus Atlantikçilerin savunduğu "Ortak Avrupa Evi" projesinin terk edilerek eski Sovyet cumhuriyetleriyle yakın ilişkiler geliştirilmesi gerektiği görüşünü savunmalarına neden olmuştur.¹¹²

Rusya Cumhurbaşkanı'nın 1992 yılı başında Camp David'de dönemin ABD Başkanı Bill Clinton ile birlikte Soğuk Savaşın sona erdiğini resmen ilan etmesi ve 1993'ün ilk günlerinde ABD ile Rusya arasında kitle imha silahlarının sınırlandırılmasını amaçlayan START II Antlaşması'nın imzalanması Rusya ile Batı arasında esen bahar rüzgârlarına çarpıcı örnek teşkil etmiştir.¹¹³ Bu dönemde Yeltsin ve Atlantikçi seçkinlere yönelik muhalefette iki ismin ön plana çıktığı görülmektedir: Başkan Yardımcısı Alexander Ruskoy ve Yüksek Sovyet (Parlamento) Başkanı Ruslan Hasbulatov. Hasbulatov'un kişisel girişimleriyle Başbakan Gaydar tarafından

¹¹¹ Sönmez, **a.g.m.**, s. 76.

¹¹² Onay, **a.g.e.**, s. 251.

¹¹³ Sönmez, **a.g.m.**, s. 85.

ortaya konulan reform paketinin Yüksek Sovyet tarafından onaylanmaması ve hükümetin düşürülmesiyle sonuçlanması Yeltsin için demokratlıktan otokratlığa geçiş sürecinde önemli bir kilometre taşı olmuştur.¹¹⁴ Kuşkusuz muhalefetin sesini yükseltmesinde keskin ve hızlı ekonomik reformların yanı sıra SSCB sonrası Rusya'nın yüzleşmek zorunda kaldığı jeopolitik kaybın toplumsal düzeyde meydana getirdiği derin hoşnutsuzluğun önemli bir payı bulunmaktaydı. O halde söz konusu kaybın boyutlarını kısaca ele almakta yarar gözükmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası SSCB'nin, Eksen Devletlerinin yenilgiye uğratılması sürecinde insani ve maddi kayıplarının ortaya koyduğu büyük fedakârlıklarının karşılığında elde ettiği 'süper güç' statüsü ve geniş ideolojik, siyasi, askeri, ekonomik, ticari ve sosyokültürel nüfuz alanı 1991'in son günlerindeki beklenmedik gelişmeyle bir anda ortadan kalkmıştır. Rusya söz konusu süreçte bir çeşit emperyal düzende örgütlenmiş ideolojik temelli bir devletten sahipleneceği kimlik hususunda tartışmalı bir hale gelmiş ulus-devlet statüsüne indirgenmiştir. Her ne kadar, kuruluş amacı ve faaliyetlerine sonraki alt bölümde değinilecek olan, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) SSCB'nin yerine askeri ve ekonomik işbirliği temelli bir örgütlenme olarak ortaya çıkarılmışsa da jeopolitik anlamda yıkılan Sovyet devletinin yerini dolduramayacağı Baltık ülkelerinin ve Gürcistan'ın örgüte üye olmayı reddetmesiyle kısa sürede anlaşılmıştır.¹¹⁵

Yeltsin ve yakın çevresi, muhalif seslerin yükselmeye başlamasının yanı sıra, o dönem kendi iktidarları açısından bir başka tehdit unsuru olarak Sovyet devlet aygıtının uzantısı biçiminde algıladıkları Yüksek Sovyet'i görmüşlerdir.¹¹⁶ Söz konusu tehdidin bertaraf edilebilmesi için de anayasal bir değişikliğin şart olduğuna inanan Yeltsin, 1993 yılının Nisan ayında gerçekleştirilen ve kendi lehine sonuçlanan

¹¹⁴ Anthony Phillips, "Just the Rhetoric of Reform? The 'New Planning' in the Politics of Yeltsin Era", **Russia After Yeltsin**, Ed. by. Vladimir Tikhomirov, Aldershot, Burlington V.T., Ashgate, 2001, p. 59.

¹¹⁵ Geoffrey Hosking, **Rusya ve Ruslar; Erken Dönemden 21. Yüzyıla**, Çev. Kezban Acar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 816.

¹¹⁶ Kagarlitsky, "The Rise of Yeltsin Regime...", p. 88.

referandumla aynı yılın Aralık ayında yeni Anayasa taslağı ve Parlamento'nun belirlenmesi için seçimlere gidilmesi yönünde halktan onay alabilmeyi başarmıştır. Ancak bu süreçte Yüksek Sovyet'in feshedildiğinin Rusya Cumhurbaşkanı tarafından ilanı muhalif parlamenterler ile yönetim arasındaki iplerin bütünüyle kopması sonucunu doğurmuştur.¹¹⁷

İktidar ile muhalefet arasında artık su yüzüne çıkan gerilimin açıkça bir çatışma noktası haline gelmesi Yeltsin'in günümüzde hala tartışılmakta olan radikal hamlesiyle somutlaşmıştır. Özellikle Rusya Cumhurbaşkanı'nın, referandum sonucunun verdiğin güvenin de yoğun etkisiyle, Aralık ayında seçimlerin yapılmasını ve Yüksek Sovyet'in ilgasını öngören 1400 sayılı kararnameyi imzalayarak irade beyanında bulunması adeta fitili ateşlemiştir.¹¹⁸ Endişe edildiği üzere iktidarın bu hayli radikal sayılabilecek hamlesi sonrası muhalefetin isyan bayrağını çekmesiyle bir nevi iç savaş tehlikesi baş göstermiş, Rus tanklarının 1993 sonbaharında "Beyaz Ev" adı verilen Parlamento binasını topa tutmasıyla "isyan" sonlandırılarak, muhalifler tutuklanmıştır. Hasbulatov ve Ruskoy'un başını çektiği "isyancı" muhalifler 1994'te çıkarılan genel afı serbest bırakılmışlardır.¹¹⁹ Mevcut hamlesiyle Yeltsin'in iç siyasi dengeleri gözeterek "her kesimin Cumhurbaşkanı" olma stratejisini uygulamaya çalıştığı söylenebilir.

Yeltsin yönetimi için Yüksek Sovyet'in anti demokratik bir şekilde bombardımana tutulması Sovyet döneminin kurumsal anlamda son mirasının ortadan kaldırılması anlamını taşımış ve Clinton yönetimi ile diğer Batılı ülkeler nezdinde "Rusya'nın Batılılaşma ve demokratikleşme süreci" olarak desteklenmiştir.¹²⁰ Öte yandan, Sovyet sonrası dönemde Rusya'nın gerçek anlamda demokratik bir rejime sahip olmaktan çok ideolojik karakteri salt komünizm karşıtlığına indirgenmiş otoriter bir hal alması özellikle ülkedeki liberal ve demokrat aydınlar da derin

¹¹⁷ David M. Kotz ve Fred Weir, **Gorbaçov'dan Putin'e Rusya'nın Yolu; Sovyet Sisteminin Çöküşü ve Yeni Rusya**, Çev. Cemile Çakır, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2012, s. 318-319.

¹¹⁸ Hosking, **a.g.e.**, s. 819.

¹¹⁹ Onay, **a.g.e.**, s. 254.

¹²⁰ Kotz ve Weir, **a.g.e.**, s. 320.

hayal kırıklığına neden olmuştur.¹²¹ 12 Aralık 1993'te gerçekleştirilen parlamento seçimleri ise Yeltsin ve radikal reformcu çevresi için şok etkisi yaratarak aşırı Rus-Slav milliyetçileri (LDPR) ve komünistlerin (RFKP) oluşturduğu gevşek “kahverengi-kızıl koalisyonun” ciddi bir oy oranı ve milletvekili sayısı elde etmesiyle sonuçlanmıştır.¹²² Söz konusu sonuçların ortaya çıkmasında bir altbölümde ele alınacak olan şok terapi ekonomi uygulamasının toplumsal boyutta meydana getirdiği ciddi ölçekli olumsuzluk ve hoşnutsuzlukların da etkisi oldukça büyük olmuştur.

Aynı süreçte halk tarafından kabul edilerek yürürlüğe giren yeni Anayasa'daki en göze çarpan değişiklik ise Yüksek Sovyet'in yerini Duma ve Federasyon Konseyi'nden oluşan iki meclisli yeni Parlamento yapısının almış olmasıydı. Rusya'nın yeni Parlamentosu Gorbaçov iktidarının kalıntısı Yüksek Sovyet ile karşılaştırıldığında artık siyaset üreticiliğinden çok danışma meclisi olarak görevlendirilen ama bütçe denetimini sağlama görev ve sorumluluğu üstlenen yasama organına dönüştürülmüştür.¹²³

1993 Parlamento seçimleri sonucunda, “Beyaz Ev” operasyonu sonrası tasfiye edildiği ya da en azından sindirildiği düşünülen, ancak tam aksine siyaseten güçlenerek çıkan eski düzene dönüş yanlısı “kahverengi-kızıl koalisyonun” Yeltsin yönetimini salt Batı yanlısı bir dış politika seyrinden uzaklaşmasında önemli bir etken olduğu söylenebilir.¹²⁴ Diğer taraftan uluslararası konjonktürün de 1991 sonunda hedeflenen “liberal demokrasinin küresel egemenliği” iddiasını bütünüyle doğrulamadığının da ortaya çıkmaya başlaması Rusya'yı dış politika tercihlerini gözden geçirmeye kaçınılmaz olarak itmiştir.

¹²¹ Shevtsova, **a.g.e.**, s. 83.

¹²²Parlamentolar Arası Birlik (Inter-Parliamentary Union-IPU) Resmi İnternet Sitesi, “Russian Federation Parliamentary Chamber: Gossoudarstvennaya Duma, Elections Held in 1993”,(Çevrimiçi) http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/2263_93.htm, 10 Aralık 2015.

¹²³ Philipps, **a.g.m.**, s. 60.

¹²⁴ Onay, **a.g.e.**, s. 255.

Öte yandan, bu dönemde Atlantikçi tezlerin Rusya halkları nezdinde sınırlı bir kabul gördüğü tespitinden cesaret alan bazı Rus stratejistler “Yeni Avrasyacılık”¹²⁵ adını verdikleri yeni bir tez ortaya koymuşlardır. Yeni Avrasyacı yaklaşıma genel olarak bakıldığında temel dayanak noktaları olarak; tarihsel, jeopolitik (deniz-kara gücü ayrımı), jeostratejik, jeoekonomik (“üçüncü yol” söylemi) ve sosyokültürel (Slav-Turan halkları birlikteliğine vurgu) perspektifleri ön plana çıkardığı, ayrıca realist paradigmaya özgü güç ve çıkar ilişkilerine ağırlık verdiği görülmektedir.¹²⁶

Yeni Avrasyacı yaklaşım kendisini Batı uygarlığı ve ona ait değerler üzerinden ötekileştirdiği için Rusya’yı ve Rusya toplumunun Sovyet sonrası yeniden şekillenmesi sürecini öncelikle bir “uygarlık sorunu” olarak görmektedir. Bu bağlamda; Ortodoks-Hristiyan inancı, güçlü devlet ve yönetici, kapitalizm-sosyalizm karşıtlığı, İran’daki gibi Batı karşıtı İslamcılığa sempati gibi değerlerle örülü bir özgün uygarlık tasarımı bulunmaktadır.¹²⁷ Çağdaş Rus Avrasyacıları arasında akademik çevrelerce çalışmaları en çok ele alınan ve en çok bilinen ismin Aleksandr Gelyeviç Dugin olduğu söylenebilir. Dugin, özellikle ABD merkezli bir Batı-Atlantik eksenine karşı 21. yüzyılda Rusya’nın yeniden emperyal bir düzen kurabilmesi için yakın çevresiyle özel ilişkiler geliştirmesi, Doğu Avrupa ülkeleriyle ittifakların aranması, Kıta Avrupası (Almanya-Fransa Bloğu) ile yakınlaşması ve İran-Hindistan-Japonya hattının Avrasya stratejik bloğuna eklemlenmesi gibi jeostratejik öneriler sunmaktadır.¹²⁸

Rusya’nın dış siyasette Batı’ya olan güvensizliğini artıran en önemli gelişmelerden ikisi olarak Yugoslavya’nın parçalanması ve SSCB sonrası NATO’nun ilk genişleme süreçleri gösterilebilir. Her iki gelişme sırasında ABD’nin

¹²⁵ Avrasyacılığın bir jeopolitik ve düşünsel yaklaşım olarak 1920’li yıllarda Bolşevik rejimi tarafından Avrupa’ya sürgüne gönderilen Rus düşünür ve stratejistler tarafından ortaya konulmasından esinlenilerek bu isimlendirme tercih edilmiştir.

¹²⁶ Sönmez, **a.g.m.**, s. 78-80.

¹²⁷ Tsgankov, **a.g.m.**, s. 381.

¹²⁸ Dugin, **a.g.e.** s. 10.

Rusya ile her konuda aynı düzlemde hareket etmeyeceği, dolayısıyla iki ülke çıkarlarının farklılaşabileceğinin ortaya çıkmasıyla birlikte Rus Atlantikçi seçkinlerin ortaya koydukları tezlerin Yeltsin ve Rusyalılar arasında gittikçe popüleritesini kaybetmeye başlaması kaçınılmaz hale gelmiştir. Yeltsin yönetimi özellikle Orta ve Doğu Avrupa'daki eski SSCB uydusu ülkelerin NATO'ya üyeliğini “saldırgan bir tutum”, Baltık cumhuriyetlerinin bu örgüte kabulünü ise *casus belli* olarak değerlendireceklerini belirtmiştir.¹²⁹ Bununla birlikte Yeltsin yönetiminin önce 1994 yılında Barış İçin Ortaklık (BİO) projesi kapsamında bir araya geldiği, ardından 1997'de Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan'ın üyeliğine Rus diplomatların karargâhta yer alması karşılığında yeşil ışık yaktığı NATO ile ilişkilerinde dikkatli ve yapıcı bir seyir izlediği söylenebilir.¹³⁰

BDT üyesi ve Slav kimliğini reddetmeyen bir ülke olmasına karşın Ukrayna'nın Rusya ile ilişkileri 1990'lı yıllar boyunca dalgalı bir seyir izlemiş, Ukraynalı karar alıcı seçkinler, yukarıda değinilen jeopolitik gerekçeleri dikkate alarak, Rusya'nın ülkeleri üzerinde yoğun siyasi, askeri ve ekonomik hatta sosyokültürel alanlarda egemenlik kurmasından endişe etmişlerdir. Ayrıca günümüze olan yansımaları çok ciddi ölçekte hissedilen Kırım, iki ülke arasındaki sorunların önemli ayaklarından birisini oluşturmaktadır. 1997 yılında Rusya ile Ukrayna arasında varılan bir antlaşma ile sorunlar geçici olarak hasıraltı edilmiş gözükse de Kırım Sorunu ve de Rus dili ile kültürünün Ukrayna'daki statüsü konuları süreç içerisinde iki ülke/toplum arasında kalıcı bir sorun haline gelmiştir.¹³¹

İç siyasetteki en önemli gelişme ise burada ayrıntılarına değinilmeyecek ancak Yeltsin'in ciddi yönetsel değişikliklere gitmesinde önemli bir etken haline gelen Birinci Çeçen Savaşı'nın 1994'ün son günlerinde patlak vermesidir. Eski bir Sovyet savaş uçağı pilotu olan ve 1992'den bu yana kendisini “bağımsız Çeçenistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı” ilan eden Çeçen lider Cevher Dudayev'e bağlı

¹²⁹ Onay, **a.g.e.**, s. 259.

¹³⁰ Hosking, **a.g.e.**, s. 843.

¹³¹ Asem Nauşabay Hekimoğlu, **Rusya'nın Dış Politikası; ABD, AB, Çin, Hindistan, Orta Asya**, Ankara, Vadi Yayınları, 2007, s. 206.

ayrılıkçı milislerin Rus askeri birlikleri karşısında beklenmedik ölçüde başarılar sergilemesi Rusya kamuoyunda savaş karşıtı eğilimi güçlendirmiş, Yeltsin 1996'da Çeçen ayrılıkçılarla Hasavyurt Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır.¹³²

1996 yılı, Yeltsin için her bakımdan zor sayılabilecek, aynı zamanda Rusya'nın yönetim anlayışında ve dış politika tercihlerinde önemli kırılma noktalarından birisi olarak değerlendirilebilir. Nitekim Atlantikçi seçkinlerin başını çeken Kozirev 1996 yılının ilk günlerinde dışişleri bakanlığı görevinden alınmış, bu adımı Başbakan Yardımcısı Anatoli Chubais ve Rusya'nın 1996'da Avrupa Konseyi'ne kabul edilmesinde önemli çaba ve katkıları bulunan Rus siyasetçi Sergey Aleksandroviç Filatov gibi reformcu başka isimlerin görevlerinden uzaklaştırılması izlemiştir.¹³³ Rusya istihbarat bürokrasisi içerisinden çıkmış, görev alanı gereği Ortadoğu ve Çin üzerine uzmanlaşmış, dolayısıyla Avrasyacı tezlere yakın durma olasılığı yüksek olan ve radikal reformcu kanada mesafeli olan Yevgeni Primakov önce yeni Dışişleri Bakanı (1996-1998) sonra da Başbakan (1998-1999) olarak öne çıkmıştır.

Primakov'un Rusya'nın dış politika tercihlerinde Atlantikçi tezlerden bütünüyle sıyrılarak, Rus yeni Avrasyacı düşünür ve stratejistlerin öngörülerine uygun bir biçimde, yakın çevresiyle ilişkilerini geliştirmeye önem verdiği ve ABD ile diğer Batılı ülkelerin bölge nezdinde siyasi ve ekonomik nüfuz sağlama girişimlerini dengelemeye çalışacağı kısa sürede anlaşılmıştır.¹³⁴ Yeltsin'in Primakov'u Rusya'nın yeni dış politika anlayışının belirlenmesinde ön plana çıkarması Atlantikçi tezlerin artık tozlu raflarda yer almasının ve ileriki altbölümde incelenecek yeni dış politika stratejilerinde Batı'ya yönelik algının değişmeye başladığının somut göstergesi olmuştur.

¹³² Hekimoğlu, **a.g.e.**, s. 69.

¹³³ Onay, **a.g.e.**, s. 255.

¹³⁴ Hekimoğlu, **a.g.e.**, s. 72.

Cumhurbaşkanlığı seçimleri Yeltsin'in iktidarını sürdürebilmesi açısından 1996 yılındaki başka bir önemli basamak teşkil etmiştir. Dış politikada Batı ile pek çok noktada çıkarların uyuşmamasından doğan hayal kırıklığı, 1. Çeçen Savaşında Rus askerlerinin Çeçen ayrılıkçılar karşısında beklenmedik kayıplar vererek itibarının ciddi ölçekte sarsılması, ekonomik reformların küçük bir azınlık hariç toplumun genelinin refah seviyesinde büyük ölçekli tahribat meydana getirmesi gibi etkenler Yeltsin'in bu dönemdeki siyasi popülaritesini oldukça azaltmıştır. Üstelik 1995'in son günlerinde gerçekleştirilen Parlamento'nun alt kanadı Duma için yapılan seçimlerde Zyuganov liderliğindeki RFKP birinci parti olarak sahneye çıkarken, Atlantikçilere yakın olduğu bilinen siyasi partiler marjinal sayılabilecek oy oranları elde edebilmişlerdir.¹³⁵

Zyuganov'un Rusyalı seçmenler üzerinde etkili olmasında sanılanın aksine Marksist-Leninist doktrin yerine siyasi çoğulculuğu ve karma ekonomi modelini esas alan söylemleri ön plana çıkarması, faydacı öğeler içermekle birlikte, Sovyet sonrası Rusya'da yerleştirilmeye çalışılan yeni siyasi ve ekonomik düzene uyum sağlandığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.¹³⁶ Soğuk Savaş döneminin 'Sovyet' imajına özlem duyan ve/veya kronikleşmiş ekonomik sorunlar nedeniyle yaşam kalitesi gittikçe olumsuz etkilenen kitleler için artık Batı ile tam bütünleşme ve kapitalist sistemin ülkeyi/toplumu daha müreffeh kılacağına dair Atlantikçi-reformcu söylemlerin hiçbir cazibesinin kalmadığı kesin olarak anlaşılmıştır. Durumun vahametinin farkına vararak her ne kadar idari ve siyasi bir takım manevralara yönelmişse de Yeltsin de artık halk nazarında yozlaşmış ve başarısızlığa uğramış görünen liberal-kapitalist modelin temsilcisi olarak algılanmaktaydı.

Siyasi kariyerinin sonlanacağına ve komünistlerin bir şekilde iktidarı yeniden eline alacağı yönündeki beklenti ve endişeler artmaya başladığı esnada ileride "oligarklar" olarak anılmaya başlanacak olan ülkenin önde gelen işadamlarının seçimlere az bir zaman kala lobicilik ve yoğun halkla ilişkiler kampanyaları

¹³⁵ Kotz ve Weir, **a.g.e.**, s. 316.

¹³⁶ Philipps, **a.g.m.**, s. 60.

yürüterek Yeltsin'in yeniden Cumhurbaşkanı seçilmesinde kritik rol üstlendikleri görülmektedir. Oligarkların Yeltsin'e yaptıkları önemli katkıların karşılığında onu kendi ekonomik ve ticari çıkarları doğrultusunda yönlendiren ve siyaseten de etkileri altına sokan bir tutum sergilemeleri kuşkusuz Rusya'nın gerçek anlamda demokratikleşme hedefinden oldukça uzaklaştığına somut bir göstergedir ayrıca bürokrasinin de bu noktada oligarklarla işbirliğine yönelmiştir.¹³⁷

1997'den 1999 sonuna kadarki süreçte Yeltsin iktidarı için; iç siyasette pek çok başbakan ve bakanın değiştiği dolayısıyla siyasi istikrarsızlığın ivme kazandığı, 1998 Asya finansal krizine bağlı olarak ayrıntılarına aşağıda yer verilecek sosyoekonomik koşulların daha da kötüleştiği görülmektedir. 1999 AGİT Zirvesi'nde Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattının ABD'nin inisiyatifi ve desteğiyle işlerlik kazanması sağlayacak antlaşmaya ses çıkarılmaması ve NATO güçlerinin Kosova'yı bombalamasına sınırlı düzeyde tepki gösterilebilmesi, dış siyaset arenasında da Yeltsin'in ciddiye alınmayan bir lider figürüne dönüşmesine neden olmuştur. 1999'un son günü Rusya halkına "yılbaşı sürprizinde" bulunarak yerini o güne kadar kimsenin tanımadığı bir isim olan Vladimir Putin'e bıraktığını açıklamış ve tarih sahnesinden çekilmiştir.

SSCB'nin dağılması, Rusya'nın sadece ideolojik, siyasi ve jeopolitik alanlarda değil aynı zamanda ekonomisinin devrimsel sayılabilecek düzeyde yeniden yapılandırılma sürecini başlatan bir gelişme olmuştur. Aslında henüz Gorbaçov iktidarı döneminde bile Sovyet ekonomisinin katı planlı ekonomi modeliyle ayakta kalmasının zor olacağına yönelik öngörülerde bulunulmuş, *perestroyka* olarak adlandırılan ekonomik ve toplumsal alanda bir dizi reformlar için program devreye sokulmuştur. 1990 yılında Gorbaçov'un ekonomi danışmanı Stanislav Shatalin'in kendi adıyla anılan 500 günlük ekonomik reform programı çerçevesinde aşamalı olarak sosyalist planlı ekonomi modelinden pazar ekonomisine geçişin altyapısı

¹³⁷ Shevtsova, **a.g.e.**, s. 84-85.

hazırlanmıştır.¹³⁸ Gorbaçov ise kendi danışmanın hazırladığı planın sosyalist sistemin ve Sovyet devlet aygıtının temel mekanizmalarının dinamitlenmesi olarak değerlendirdiği söz konusu planın yürürlüğe konulmasına sıcak bakmamıştır.¹³⁹

Öte yandan, yukarıda değinilen hususlardan anlaşılabileceği üzere, Sovyet sonrası dönemin ilk yıllarında gerek Yeltsin gerekse onun çevresini sarmış durumdaki ekip için Batı ile tam bütünleşmenin bir yolu da sosyalist ekonominin piyasa koşullarına adaptasyonuna yönelik biçimde reformize edilmesi değil, küresel kapitalist sisteme dâhil olma lehine bütünüyle terk edilmesiydi. Bu noktada; 1980’li yılların sonunda esen Sovyet ve komünizm karşıtı devrim hareketlerinden etkilenen Orta ve Doğu Avrupa’daki eski sosyalist uydu devletlerden Polonya’da uygulamaya konan şok terapi modeli Yeltsin ve Batı yanlısı-liberal eğilimli Rus seçkinlerin ilgisini yakından çekmiştir.¹⁴⁰

1991’in son günlerinde artık SSCB’nin dağılma sürecine gireceğinin anlaşılmasıyla birlikte onun yerini almasına kesin gözle bakılan yeni Rus ulus-devletindeki Yeltsin yönetiminde etkin konuma gelen Batıyla bütünleşme yanlısı liberal seçkinlerin ekonomik projelerini hayata geçirmek için bir fırsat doğmuştur. O dönem Başbakan koltuğuna Yeltsin tarafından atanan Yegor Gaidar bahsi geçen seçkinler içerisinde ön plana çıkan isim olarak dikkat çekmektedir. Gaidar ve diğer liberal seçkinler nezdinde şok terapi modelinin ilgi çekmesinin temel sebebinin sosyalist planlı ekonomiden kapitalist ekonomiye hızlı ve kararlı bir geçiş sürecini öngörmesi gösterilebilir. Onlara göre; yapılabilecek en yanlış hamle Çin modeline benzer bir biçimde sosyalist ve kapitalist ekonomi modelleri arasında bir çeşit melez (karma) ekonomi modeli meydana getirmek olacaktır ve bunu engelleyebilmenin en

¹³⁸ Philipps, **a.g.m.**, s. 54.

¹³⁹ James R. Millar, “The Failure of Shock Therapy”, **Problems of Post-Communism**, September-October 1994, Vol. XLI, No. 5, p. 21.

¹⁴⁰ Hosking, **a.g.e.**, s. 824.

önemli yapıtaşlarından bir tanesi de ülkede gerçek bir kapitalist üst sınıfın meydana getirilebilmesinden geçmektedir.¹⁴¹

Şok terapi modelinin Rusya'yı diğer sanayileşmiş kapitalist ülkelerle bütünleştirmesinde en etkili yol olduğuna inanan Rus liberal seçkinlerin Polonya'da uygulamaya konan radikal reform programında yer alan aşağıdaki temel esasları benimsedikleri söylenebilir.¹⁴²

- Katı mali ve para politikalarının uygulamaya konulması,
- Ulusal para biriminin uluslararası para piyasalarında değişiminin (*convertibility*) sağlanması,
- Fiyatların serbestleştirilmesi,
- Kamu sektörünün tekelci özelliğinin kırılması,
- Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi yönünde adımlar atılması, bu kapsamda gümrük duvarlarının yıkılması,
- Özel sektörün kamu kurum ve kuruluşlarına bağımlılıktan arındırılması yoluyla serbestleştirilmesine dönük düzenlemeler getirilmesi,
- Kamu iktisadi teşekküllerinin (KİT) yeni kurallar (kapitalist ekonomi modeline uyum) çerçevesinde yeniden örgütlenmesi,
- Vergi reformu yapılması,
- İşsizlik sigortası ve iş-işçi bulmaya yönelik kurumsallaşma sürecinin başlatılması,
- Küçük ölçekli işletme kurmak isteyen girişimcilere yönelik kredi kolaylıklarının sağlanması,
- Özelleştirme programlarının devreye sokulması.

Kuşkusuz o dönemin Rus toplum yapısı içerisinde değerlendirildiğinde yukarıda sıralanan esaslar 'devrimsel' nitelikliydi ve sadece ekonomik değil aslında toplumsal bilinç düzeyinde de ciddi ölçekli bir dönüşümü öngörmekteydi. Nitekim

¹⁴¹ Kotz ve Weir, **a.g.e.**, s. 244.

¹⁴² Peter Murrell, "What is Shock Therapy?, What Did it Do in Poland and Russia?", **Post-Soviet Affairs**, 1993, C.IX, No. 2, p. 114.

aynı zamanda liberal eğilimli bir iktisatçı ve işadamı olan eski Başbakan Yardımcısı Chubais'e göre; piyasa ekonomisine geçiş için önemli bir aşama olan şok terapi programı "salt finansal ve doğal kaynakları etkili kullanmanın değil aynı zamanda özgür toplumun ve yurttaşların iktidarlar karşısında bağımsızlığının da en büyük garantörüydü".¹⁴³ Tarihsel pencereden bakıldığında, Rusya toplumuna dönük böylesi liberal ve demokratik açılımların ilk kez dillendirildiği bir ortamda şok terapinin yalnızca ekonomik alanda değil toplumsal boyutta ciddi sonuçlar meydana getirme potansiyelini tahmin etmek zor değildir. Yine de Rusya'nın bu dönemde, zengin doğal kaynaklara, Sovyet sisteminden miras kalan eğitilmiş bir nüfusa ve *glasnost* politikaları sonrasında görece özgürce yayın yapabilmeye başlamış medya sayesinde küresel kapitalist ekonomiyle bütünleşmesinde fazla bir sorun yaşamayacağına yönelik iyimser beklentinin yoğun olduğu söylenebilir.¹⁴⁴

Şok terapi programı dayandığı temel esaslara uygun olarak 1992'nin ilk günlerinde Başbakan Gaydar'ın emriyle toptan ve perakende fiyatlarının, enerji fiyatları hariç tutularak, büyük oranda serbestleştirilmesi yoluyla uygulamaya konulmasıyla başlatılmıştır. Bunu sırasıyla eski kamusal arz sisteminin bütünüyle ortadan kaldırılması, ithalat rejiminin serbestleştirilmesi, vergi sisteminin yeniden düzenlenmesi, bütçe açığının hızlı bir biçimde kapatılması, hırslı bir özelleştirme programının devreye sokulması, uluslararası ticaretin kolaylaştırılması gibi bir dizi hedefe yönelik düzenlemeler takip etmiştir.¹⁴⁵

Uygulamanın sonuçları Rus liberal seçkinlerin ve de Rusya'nın yeni siyasi ve ekonomik dönüşüm sürecini destekleyen Batılı liderlerin beklentilerinden oldukça farklı olmuştur. Öncelikle fiyatların serbest bırakılması beklenenin çok üzerinde bir enflasyona neden olmuş (hiperenflasyon), kamu bütçesi öngörüldüğü ölçüde kısıtlandırılmamış, kamusal bütçe açığı giderilememiş, Rusya Merkez Bankası kredi akışını kontrol altına alamamış, özelleştirme programları aksamış daha da önemlisi

¹⁴³ Hosking, **a.g.e.**, s. 825.

¹⁴⁴ Paul J. Saunders, "Why "Globalization" Didn't Rescue Russia?" **Policy Review**, February-March 2001, No. 105, p. 30.

¹⁴⁵ Murrell, **a.g.m.**, s. 134.

bağımsız hareket edecek özel sektörün oluşturulması sürecinin zorluklarla dolu olduğu anlaşılmıştır.¹⁴⁶ 1992 yılının sonuna gelindiğinde ise şok terapi uygulamasının Rusya'nın maruz kaldığı sosyoekonomik koşullardan bağımsız biçimde ele alınamayacağı anlaşılmaya başlanmış üstelik yarattığı siyasi ve toplumsal sonuçlar üzerine yukarıda bahsettiğimiz siyasi gelişmelerin de yolunu açmıştır.¹⁴⁷ Şok terapinin başarısızlığa uğramasında pek çok etken rol oynamakla birlikte en önemlisi olarak ülkedeki girişimciler aleyhine bürokratik engellemelerin azaltılması ve genel anlamda sınaî kalkınmayı hedefleyen politikaların belirlenmesi noktalarında kurumsal düzenlemelerin eksik bırakılması gösterilebilir.¹⁴⁸

Şok terapi uygulamasındaki başarısızlığın meydana getirdiği derin hayal kırıklığı projenin baş mimarı olarak gösterilebilecek olan Başbakan Gaydar'ın da koltuğunu geçici olarak kaybetmesine neden olmuş, onun yerine, SSCB döneminde enerji sektöründe yöneticilik ve bakanlık yapmış bir isim olan Viktor Çernomirdin getirilmiştir.¹⁴⁹ Gaydar yerine Çernomirdin'in Yeltsin tarafından yeni Başbakan olarak tercih edilmesinde enerji bürokrasisinden gelen bir ismin görevlendirilmesi yoluyla muhalif kahverengi-kızıl koalisyonun meydana getirdiği siyasi etkileri yatıştırma amacının başat rol oynadığı söylenebilir.¹⁵⁰

Çernomirdin'in başbakanlığı şok terapi programının büyük ölçüde rafa kaldırılması sonucunu doğurmuştur ancak Rusya'nın hızlı bir biçimde kapitalist ekonomik sistemle bütünleşme girişimlerinin etkileri elbette programın geçerlilik süresinden bağımsız bir biçimde cereyan etmiştir. Bu bağlamda 5 yıldan biraz fazla bir süreyle Başbakanlık görevini yürüten Çernomirdin'in de ülke ekonomisinin kapitalistleşme sürecinde başarılı bir performans sergilediğini söylemek oldukça

¹⁴⁶ Millar, **a.g.m.**, s. 22.

¹⁴⁷ Murell, **a.g.m.**, s. 136.

¹⁴⁸ Millar, **a.g.m.**, s. 23.

¹⁴⁹ Steven Erlanger, "Man in the News, Kremlin's Technocrat: Viktor Stephanovich Chernomyrdin", **New York Times**, December 14, 1992, (Çevrimiçi) http://www.nytimes.com/1992/12/15/world/man-in-the-news-kremlin-s-technocrat-viktor-stepanovich-chernomyrdin.html?_r=0, 16 Aralık 2015.

¹⁵⁰ Darinda Elliot ve Carroll Bogert, "Shock Therapy For Yeltsin; Rushing Home to Battle His New Premier", **Newsweek**, , Vol. CXX, No. 26, December 28, 1992.

güçtür. Nitekim Mesut Hakkı Caşın söz konusu dönemde; enflasyonun düşürülemediğine, dış ticaretin serbestleştirilmesine karşın ekonomik büyümenin sağlanamadığına, hukuksal altyapı ile vergi sisteminin zayıf kaldığına, sosyal güvenlik sisteminin kapitalist ekonomiyle uyumlulaştırılamadığına ve bankacılık sisteminin geliştirilemediğine işaret etmektedir.¹⁵¹

1990'lı yıllar boyunca yapısal reformların hedeflenen seviyelerin çok altında gerçekleştirilmesine paralel olarak Rusya'daki sanayi üretiminin ve ortalama yaşam kalitesinin dramatik boyutlarda düşmesinin önüne geçilememiş, özelleştirme programları da başlangıçta amaçlandığı gibi serbest girişimcilerin önünü açmaya değil, çoğunlukla eski bürokrat kökenli küçük bir zümrenin devlete ait işletmelerini ellerine geçirmesine hizmet etmiştir.¹⁵² Tahmin edilebileceği üzere sözü edilen olumsuzluklar Rusya'nın kapitalistleşme sürecinde yaşamsal değer taşıyan ve gerçek anlamda rekabetçi piyasa koşullarının meydana getirilmesinin önünü açacak doğrudan yabancı yatırımlardan büyük ölçüde mahrum kalmasına neden olmuştur.

Rusya'nın kapitalistleşme sürecinde yüzleşmek zorunda kaldığı ciddi sosyoekonomik sorunlara karşın bazı noktalarda sınırlı ölçekte olumlu gelişmeler de yaşadığı söylenebilir. Örneğin sanayi üretimindeki dramatik düşüşe karşın işsizlik oranları beklentilerin altında seyretmiş, Rus işletmeciler-işverenlerin büyük çoğunluğu, Batı Avrupa'da sanayi devrimi sırasında gözlenen vahşi kapitalizmi andıran uygulamalardan özenle kaçınarak, olabildiğince istihdam sağlamaya çalışmışlardır.¹⁵³ Yine dönemin Başbakanı Çernomirdin'in kurucularından olduğu Gazprom'a sağladığı mali koruma ve teşvik uygulamaları sayesinde kısa süre içerisinde Rus enerji şirketinin holdingleşme noktasına geldiği ve küresel ölçekte

¹⁵¹ Mesut Hakkı Caşın, **Novgorod Knezliği'nden XXI. Yüzyıla Rus İmparatorluk Stratejisi**, İstanbul, Okumuş Adam Yayınları, 2006, s. 275.

¹⁵² Kagarlitsky, "The Rise of Yeltsin Regime...", p. 92.

¹⁵³ Kotz ve Weir, **a.g.e.**, s. 272 ; Hoskings, **a.g.e.**, s. 828-829.

pazarlık gücünün arttığı, bu yolla bünyesinde on binlerce kişiye çalışma imkânı sağladığı görülmektedir.¹⁵⁴

Moskova söz konusu süreçte başta Washington olmak üzere Batılı merkezlerden yatırıma dönük parasal yardım ve kredilendirmeler konusunda da olumlu karşılık görmüştür. Bunda gerek Rusya'nın her şeye rağmen nükleer bir güç olarak istikrarsızlaştırılmayacak kadar önemli bir ülke olmasının, gerekse uluslararası düzeyde başlıca sermaye gruplarının Rus oligarkların ülkeyi küresel kapitalist düzenle bütünleştirme çabalarını ödüllendirmek üzere lobicilik faaliyetlerinin önemli pay sahibi olduğu belirtilebilir.¹⁵⁵ Diğer taraftan Rusya'ya yönelik parasal yardımların oldukça üzerinde miktarın yurtdışına geri dönmesi ülkedeki sermayedarlar nezdinde gerçek rekabetçi mekanizmaların ve hukukun üstünlüğü ilkesinin oturtulması hedefinin başarısızlığa uğradığının açık bir göstergesi olduğunu belirtmek gerekmektedir.¹⁵⁶

1997'de baş gösteren Asya finansal krizinin artık uluslararası kapitalist sistemle daha fazla bütünleşme eğilimine sokulmuş görünen Rusya ekonomisindeki zararlı etkileri bir yıl sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. 1998 yılı ilkbaharında Yeltsin uzun süredir Başbakanlık koltuğunda oturan Çernomirdin'i ekonomik reformları yeterince hızlı ve etkili biçimde hayata geçiremediği ve ülkenin sosyoekonomik şartlarında beklenen olumlu gelişmeler ortaya çıkmadığı gerekçesiyle görevden alarak yerine Enerji Bakanı Sergey Krienko'yu atamıştır.¹⁵⁷ Bununla birlikte Krienko'nun ülkenin kronikleşmiş sosyoekonomik sorunlarıyla başa çıkmakta zorlandığının görülmesinin yanı sıra aynı yılın yaz aylarından itibaren ülke ekonomisi açısından ciddi bir ağırlığa sahip petrol fiyatlarında yaşanan ciddi düşüşe

¹⁵⁴ Hoskings, **a.g.e.**, s. 830-831.

¹⁵⁵ Saunders, **a.g.m.**, s. 32 ; Boris Kagarlistky, **Çevrenin İmparatorluğu: Rusya ve Dünya Sistemi**, Çev. Esin Soğancılar, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2007, s. 474.

¹⁵⁶ Kotz ve Weir, **a.g.e.**, s. 274 ; Kagarlitsky, **Çevrenin İmparatorluğu...**, s. 474.

¹⁵⁷ Caşın, **a.g.e.**, s. 276.

bağlı olarak büyük ölçekli ekonomik krizin baş göstermesi sonucunda yerini Primakov'a bırakması uzun sürmemiştir.¹⁵⁸

Primakov kabinenin patronluğunu eline alır almaz 1998 ekonomik-finansal krizinin meydana getirdiği ağır dış borçlanma ve mali sorunlarla yüzleşmek zorunda kalmış, bu bağlamda genel anlamda kişisel siyasal ve ekonomik görüşlerine aykırı bir biçimde Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB) kaynaklı finansal yardım programlarını kabul etmek zorunda kalmıştır.¹⁵⁹ Diğer yandan yeni Başbakan o dönem yaklaşık 200 milyar dolar seviyesine ulaşan dış borcun yeniden yapılandırılması, para arzının yeniden düzenlenmesi, ülke sanayisinin geliştirilmesi için kalkınma bankası kurulması, çalışanların maaşlarının yeniden düzenlenmesi gibi önemli yapısal dönüşümler içeren bir program oluşturmuştur.¹⁶⁰ Primakov'un yapısal dönüşüm programı kısa sürece ekonomide olumlu sinyaller vermeye başlamasına karşın Yeltsin kronikleşen ekonomik sıkıntıların aşılmasında yeni ekibin başarısız olduğunu öne sürerek ani bir kararla Primakov'u görevden alarak yerine SSCB döneminden beri İçişleri bürokrasisinde yer almış, sadık bir profil çizen Sergey Stepasın'ı görevlendirmiştir.¹⁶¹

¹⁵⁸ Kagarlitsky, **Çevrenin İmparatorluğu...**, s. 484; Hekimoğlu, **a.g.e.**, s. 72. 1998 kriziyle birlikte önceden ülkedeki sosyoekonomik sorunlardan kendisini bir şekilde ayırabilmeyi başarmış hatta "başarı öyküleri" meydana getirmiş spekülative kazanç dayalı sektörlerin de (özellikle bankacılık ve borsa simsarlığı) hayli olumsuz etkilenmesinin Yeltsin yönetiminde travmatik sonuçlar doğurduğu söylenebilir.

¹⁵⁹ Caşın, **a.g.e.**, s. 277.

¹⁶⁰ Kotz ve Weir, **a.g.e.**, s. 377.

¹⁶¹ David Hoffman, "Citing Economy, Yeltsin Fires Premier", **Washington Post**, May 13, 1998, (Çevrimiçi) <http://www.washingtonpost.com/wp-srv/inatl/longterm/russiagov/stories/firing13.htm>, 18 Aralık 2015.

2.1.2. Rusya'nın Çatışma-Rekabet Paradigması Işığında Diyalog ve Askeri Güvenlik Temelli Bütünleşme Hareketleri: Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ve Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'nün (KGAÖ) Ortaya Çıkma Süreci

Rusya'nın Sovyet sonrası dönemde gerek siyasi gerekse askeri güvenlik temelli yöneldiği bölgesel bütünleşme girişimlerinin 2000'li yıllarda hız kazanmaya başlamasına karşın yukarıda projeksiyon tutmaya çalıştığımız Yeltsin dönemi sırasında teknik ve hukuksal altyapılarının oluşturulmaya başlandığı, her ne kadar eski ihtişamında görünmese de Moskova'nın hala eski Sovyet cumhuriyetlerini bölgesel bir örgütlenme çatısı altında toplama yönünde çaba sarf ettiği ve bir ölçüye kadar muhataplarından olumlu yanıt bulabildiği görülmektedir.

Bu alt bölümde Bağımsız Devletler Topluluğunun (BDT) kurulması ve Kolektif Güvenlik Antlaşma Örgütü'nün kurulmasına hukuksal ve teknik altyapı sunan Topluluk içi kolektif güvenlik temelli faaliyetlere değinilecektir. Bu noktada bir yandan Rusya'nın penceresinden her iki alanda ortaya konulan bölgesel örgütlenme girişimini o yıllarda nasıl algılandığı, diğer yandan BDT'ye Rusya dışındaki üye devletlerin süreç içerisindeki işbirliği ve kopmalarının meydana getirdiği çalkantı ve kırılmaların altında yatan nedenler irdelenmeye çalışılacaktır. Son olarak Rusya'nın Soğuk Savaş sonrası değişen parametreleri göz önüne alarak oluşturmaya başladığı ulusal güvenlik anlayışının Yeltsin dönemindeki yansımalarına ışık tutabilmek amacıyla 1993 tarihli Sovyet sonrası hazırlanan Rusya'nın ilk Askeri Strateji ile 1997'de hazırlanan Ulusal Güvenlik Statejisi taslak metni incelenecektir.

2.1.2.1. BDT'nin Kuruluşunun Perde Arkası ve Yeltsin Dönemindeki Seyri

Gorbaçov'un siyasi gücünü hemen bütünüyle kaybettiğinin ve "Sovyet İmparatorluğu'nun" beklenmedik bir çabuklukla dağılma sürecine gireceğinin anlaşılmasıyla birlikte eski Sovyet cumhuriyetlerinin karar alıcı seçkinleri, yeniden şekillenen uluslararası düzende yeni bağımsız ulus-devletlerinin siyasi-stratejik konumlanmasını belirleme yönünde harekete geçmeye zorlamıştır. Öncelikle Slav kökenli halkların demografik çoğunluğu oluşturduğu Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya ve Ukrayna kendi aralarında uzlaşmaya vararak SSCB'yi resmen sona erdiren ve onun yerine kurulacak BDT'nin çekirdeğini oluşturan Minsk (Belaveja) Antlaşmasını 8 Aralık 1991'de imzalamıştır. Üç "Slav cumhuriyetinin" Sovyet sonrası alternatif bölgesel bütünleşme projesini hayata geçirmesi diğer eski Sovyet cumhuriyetlerini de kaçınılmaz biçimde kendi dış politikalarını tayin etmeye yöneltmiştir.

SSCB'den ayrılma yönünde 1980'li yılların sonundan beri güçlü bir irade gösteren Baltık Cumhuriyetleri Litvanya, Letonya ve Estonya Sovyet sonrası şekillenen yeni düzende Batı yanlısı bir dış politika takip edeceklerinin açık sinyallerini vermiş, günümüze kadar bu yönde adımlar atmıştır. Güney Kafkasya ülkelerinden Azerbaycan ve Ermenistan yeni kurulan BDT'nin bir parçası olmakta çekince göstermezken, komşuları Gürcistan ise bu yeni oluşuma katılmak için acele etmemeye karar vermiştir. Orta Asya cumhuriyetleri olarak bilinen Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan ise bölgesel örgütlenmeye katılmakta sakınca görmemişlerdir. Sonuçta 21 Aralık 1991'de imzalanan Alma-Ata Antlaşması hem SSCB'nin siyasi varlığını sonlandırmış hem de Gürcistan ve Baltık ülkeleri hariç tüm eski Sovyet cumhuriyetlerinin katılımıyla BDT'ye son ve en geniş şeklini vermiştir.

Yukarıda değinildiği üzere Yeltsin ve onun yakınındaki Batı yanlısı seçkinler eski Sovyet nüfuz alanını canlandırmak olarak algılanıp şüpheleri çekebilecek adımlar atmaktan uzak durmaya gayret göstermişlerdir. Bununla birlikte 1992 yılının sonuna gelindiğinde Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı nezdinde radikal dönüşümden vazgeçme ve “yakın çevre” ile ilişkileri geliştirme yönünde sinyaller belirmeye başlamış, bu bağlamda Moskova’nın ulusal çıkarları doğrultusunda BDT’yi ön plana çıkarma eğilimi baş göstermiştir.¹⁶² Nitekim 1993’te yayınlanan Dış Politika ve Savunma Doktrinlerinde kendi “yakın çevresi” ile ulusal çıkarlarını özdeşleştiren Rus karar alıcılar, yeni bağımsızlığını ilan etmiş cumhuriyetlerdeki askeri varlığını ve Rus azınlığın haklarının gözetilmesini temel hedefler arasında saymıştır.¹⁶³ Tahmin edilebileceği üzere, Rusya’nın söz konusu yaklaşım biçimi BDT üyesi ülkelerde eski Sovyet nüfuz alanının Moskova lehine canlandırılması yönündeki endişelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Rusya dışındaki BDT üyelerinin çoğunluğunun taşıdığı kendi ulusal egemenlikleri açısından anlaşılabilir endişeler 1991’de imzalanan antlaşma ve protokolün yanı sıra 1993 başında üyeler arasında yeni Şart’ın ilan edilmesinin yolunu açmış, söz konusu Şart taraf ülkelerce 1993 ve 1994 yılları içerisindeki çeşitli tarihlerde onaylanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁶⁴ Türkmenistan ve Ukrayna ise Alma-Ata Antlaşmasına imza atmalarına karşın BDT Şartı’nı onaylamayarak bir anlamda BDT’nin Rusya lehine şekillendirildiğine yönelik kuşkularını ortaya koymuşlardır. Bu noktada Türkmenistan’ın dış politikasını tarafsızlık ilkesine uygun biçimde şekillendirdiğini ve 1995’te BM nezdinde söz konusu dış politika anlayışını tescil ettirdiği de belirtilmek gereklidir.¹⁶⁵ Ukrayna’nın bu yönde karar almasında pek çok siyasi, ekonomik hatta askeri etken söz konusudur ve günümüze değin Rusya ile sürdürdüğü çalkantılı ilişkilere aşağıdaki alt bölümde değinilecektir.

¹⁶² Fırat Purtaş, **Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu**, Ankara, Barış Kitap Basım Yayın, 2005, s. 141.

¹⁶³ **A.e.**, s. 142.

¹⁶⁴ BDT Şartı; Rusya, Azerbaycan ve Tacikistan’da 1993, Beyaz Rusya, Özbekistan, Ermenistan, Kırgızistan, Kazakistan, Gürcistan ve Moldova’da 1994 yılında onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

¹⁶⁵ 12 Aralık 1995 tarihli BM Genel Kurulu Kararı için bkz. United Nations General Assembly, A/Res/50/80, December 12, 1995, (Çevrimiçi) <http://www.un.org/documents/ga/res/50/a50r080.htm>, 3 Mart 2017.

9 başlık ve 45 maddeden oluşan Şart'ın giriş bölümünde BDT'nin gönüllü bir biçimde bir araya gelen ülkeler tarafından kurulduğuna, uluslararası hukukun evrensel ilke ve normlarına, BM ve Helsinki Nihai Senedindeki ilkelerle uyumlu olunacağına ve Alma-Ata Antlaşması hükümlerini esas alacağına vurguda bulunmaktadır.¹⁶⁶ Konu bütünlüğünü dikkate almak adına ilgili sözleşmenin maddeleri ayrıntılı biçimde ele alınmayacaktır. Bununla birlikte BDT'nin kuruluş ve işleyiş süreçlerinde ortaya çıkan gelişmelere ışık tutabilmesi açısından Şart metnindeki bazı noktalara dikkat çekmekte yarar görülmektedir.

Öncelikle BDT Şartı'nın birinci maddesinde üyelerin egemenlik hakları yönünden eşit olduklarının ve de örgütün ne bir devlet ve de ulus-ötesi (supranational) oluşum statüsünde meydana getirilmediği vurgulanmaktadır. Bu maddenin anlamı açıkça Rusya Federasyonu'nun diğer üye devletlerin uluslararası hukuk ilke ve normları nezdinde egemenlik haklarına saygı gösterme yükümlülüğü altına girmesidir. Nitekim üçüncü maddede, üye ülkelerin egemenlik haklarına saygıya bir kez daha vurguda bulunulurken aynı zamanda söz konusu ülkelerin iç ve dış işlerine karışmama ilkesine de atıfta bulunularak Rusya haricindeki üyelerin çekincelerinin giderilmesi amaçlanmıştır. İşin ilginç yanı eski Sovyet Cumhuriyetleri başlangıçta egemenlik hakları konusunda aşırı ısrarcı görünmezken süreç içerisinde bu haklara sıkı sıkıya sarılmış ve Moskova'nın BDT çatısı altında nüfuz sağlama siyasetine ciddi direnç göstermeye başlamışlardır. Bu noktada ekonomik ve siyasi çıkar beklentileriyle Moskova ile siyasi birliği dahi gündeme getirmiş olan Beyaz Rusya'nın ve iç savaş sırasında silahlı muhalif unsurları bastırmada Rus askeri varlığına yaşamsal ölçekte ihtiyaç hisseden Tacikistan'ın istisnai durum oluşturdıkları söylenebilir.¹⁶⁷

¹⁶⁶ BDT Şartı'nın İngilizce tam metni için bkz. "Charter of the Commonwealth of Independent States", January 22 1993, Vol. MDCCCXIX, No. 31119, (Çevrimiçi) <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201819/volume-1819-I-31139-English.pdf>, 14 Haziran 2016.

¹⁶⁷ Richard Sakwa ve Mark Weber, "The Commonwealth of Independent States, 1991-1998: Stagnation and Survival", **Carfax Publishing, Europe-Asia Studies**, Vol. LI, No.3, 1999, p. 390.

Şart'taki bir başka dikkate değer olduğunu düşündüğümüz husus ortak ekonomik alan oluşturulması (2. ve 4. madde), gümrük politikalarının eşgüdümlü hale getirilmesi (4. madde) gibi ekonomik temelli, bölgesel çapta kolektif güvenlik hükümlerinin ve bölgesel barış gücü birimlerinin üyeler arasında oluşturulması (11. madde), gerek bölgesel gerekse uluslararası ölçekte üye ülkelerin toprak bütünlüğü ve egemenlik haklarına yönelik tehdit unsurlarına karşı ortak hareket edilmesini öngören (12., 13. ve 14. madde) askeri güvenlik temelli esasların yer almasıdır. Söz konusu maddeler BDT'nin sıradan bir bölgesel örgüt olmaktan ziyade daha kapsamlı bütünleşme hareketlerini amaçlayan bir örgütlenmeye zemin hazırladığını göstermektedir. Nitekim ileride ele alınacak Kollektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ), Avrasya Ekonomik Topluluğu (EurAsEC), Ortak Ekonomik Alan (OEA) gibi birçok bölgesel örgüt BDT Şartı'nda belirlenen temel esaslar üzerinde şekillenmiştir. Rus akademisyen Artem Malgin bu düzenlemenin bilinçli olarak yapıldığını, BDT oluşturulurken hem işlevselliğini muhafaza edecek hem de süreç içerisinde kendi içinde başka bütünleşme girişimlerine yol açacak bir “çatı örgüt” kurma stratejisine dayandırıldığı görüşündedir.¹⁶⁸

BDT Şartı'nın 2. Başlığında düzenlenen üyelik şartlarının esnek olması ve üyelerin istedikleri zaman topluluktan ayrılabilme hakkını saklı tutması bir anlamda topluluk içi eşgüdümsel hareket etme imkânını kısıtlayıcı bir etken olarak belirlemiştir. Diğer taraftan topluluğun yönetim merkezinin, Rusya ile yakın siyasi ve ekonomik ilişkilere sahip, Beyaz Rusya'nın başkenti Minsk'te ve resmi dilinin Rusça olmasının hükme bağlanması Moskova'nın diğer eski Sovyet cumhuriyetleri üzerindeki nüfuzunu bütünüyle kaybetmediğini göstermesi bakımından anlamlıdır.

BDT'nin kurulması ve siyasi-hukuksal zeminin oluşturulmasıyla birlikte, yıkılan Sovyet devletinin siyasi mirasçısı olarak ortaya çıkan, Rusya'nın kaçınılmaz

¹⁶⁸ Artem Malgin, “The Commonwealth of Independent States”, **Russian Politics and Law**, Vol. XL, No. 5, October 2002, p. 46.

biçimde Topluluk içerisindeki gerçek konumu ve diğer üye devletlerle karşılıklı ilişkilerinin alacağı boyut önem kazanmaya başlamıştır. Yeltsin, Rusya'nın BDT üyeleri arasında "eşitler arasında birinci" bir konumu arzuladığını gizleme ihtiyacı hissetmezken, Topluluk içinde ekonomik birliğin sağlanması, Rusya dışındaki üye devletlerde konuşlanan Rus askeri varlığının korunması ve bütünleşmeyi hızlandırıcı mekanizmaların devreye sokulması gerekliliğine vurguda bulunmuştur.¹⁶⁹ Yine 1995'te yayımlanan 940 sayılı Devlet Başkanlığı Kararnamesi ile topluluk içi istikrarın her alanda sağlanması, Rusya ile diğer üye devletlerin karşılıklı dostluğunun pekiştirilmesi, Rusya'nın Topluluk politikalarının belirlenmesinde etkin rol üstlenmesi ve de en önemlisi Topluluğun ekonomik ve siyasi bütünleşme sürecinin hızlandırılarak sonuca vardırılması gerekliliklerine vurgu yapılmıştır.¹⁷⁰

Kuruluş sürecinden itibaren Rus siyasetçi ve bürokratların, BDT Devlet Başkanları zirvelerine liderlik eden Yeltsin dâhil olmak üzere, Topluluk organları içerisindeki etkin konumlarda olmaya başlamaları Moskova'nın Topluluk içerisindeki belirleyici oyuncu haline geldiği yönündeki şüphe ve beklentileri arttırıcı bir etken olmuştur.¹⁷¹ Bununla birlikte Rusya'nın BDT'yi kendi siyasi, ekonomik ve askeri çıkarları doğrultusunda bütünüyle yönlendirme kabiliyeti gösterebildiği tespitinde bulunmak bugün için bile oldukça iddialı görünmektedir. Bu noktada diğer üye devletlerin 1990'lı yıllarda BDT'ye yönelik aldıkları tutum ve politikalarına kısaca değinmenin yararlı olacağı düşüncesindeyiz.

1990'lı yılların ilk yarısında Baltık devletleri hariç eski Sovyet cumhuriyetlerinin BDT'yi kuran antlaşmalara imza atmış olması, biraz da Soğuk Savaş döneminden kalan bir refleksle, büyük ölçüde (tümüyle değilse) Moskova'nın yönlendiriciliğinde bir bölgesel bütünleşme olasılığını gündeme getirmiştir. Nitekim bağımsızlıklarını kazanmış olmalarına karşın Rusya dışındaki BDT üyesi devletler hala siyasi ve ekonomik yönden Moskova'nın yol göstericiliğine ihtiyaç duyar bir

¹⁶⁹ Purtaş, **a.g.e.**, s. 146-147.

¹⁷⁰ **A.e.**, s. 148.

¹⁷¹ Sakwa ve Weber, **a.g.m.**, s. 404.

görünüm sergilemekteydiler.¹⁷² Bununla birlikte özellikle Rusya cephesinde Sovyet coğrafyasını canlandırmaya dönük bölgesel bütünleşme hareketine yönelme heyecanı kısa süre içerisinde yerini Topluluk içi gruplaşmalara bırakmıştır.¹⁷³

Ermenistan, Beyaz Rusya, Kırgızistan ve Tacikistan, Topluluğun Moskova ile iki taraflı diplomatik ilişkiler kurulması yönünde mekanizmalarını geliştirmesine sıcak bakarken, Kazakistan üye devletler arasında çok taraflı dolayısıyla Moskova'nın etkisini azaltmaya yönelik diplomasi yürütülmesini savunmuş, Azerbaycan, Gürcistan, Moldova, Türkmenistan, Özbekistan ve Ukrayna ise Topluluğun süreç içerisinde Rusya'nın nüfuzu altına girmesinin kaçınılmaz olduğunu öne sürerek kuşkucu ve mesafeli bir tutum sergilemiştir.¹⁷⁴ Son gruptaki ülkelerden Ukrayna 1993'te, Türkmenistan ise 2005'de BDT'nin ortak üyeleri haline gelerek Topluluk içindeki konumlarını bilinçli olarak zayıflatmışlardır.

Topluluğa yönelik kuşku duyan gruptaki ülkelerin 1990'lı yıllardan itibaren, gerek Rusya'nın kendilerine yönelik yaklaşımları gerekse iç siyasi gelişmeler nedeniyle, bu tutumu benimsediği görülmektedir. Azerbaycan, Ermeni bölücü militanların Dağlık Karabağ'da tek taraflı bağımsızlık ilan etmesi ve Azerbaycan topraklarının bir bölümünü işgal etmesi sorunuyla yüzleşmek zorunda kalmış, enerji piyasasında Rusya'nın tekelci-hegemonyacı yaklaşımlarını aşmak için Batılı ülkeler ve Türkiye ile yakınlaşmaktan çekinmemiştir. Gürcistan bağımsızlığının ardından Güney Osetya ve Abhazya cumhuriyetlerinin tek taraflı bağımsızlık ilanı ile mücadele etmek durumunda kalmış, ileride inceleneceği üzere bu cumhuriyetler Moskova'nın da açıkça desteğini görmüşlerdir. Moldova 1990'lı yılların başında Transdinyester bölgesinin bağımsızlığı için mücadele veren ayrılıkçı militanlarla çatışmak zorunda kalmış, Rus askerlerinin bölgeye müdahalesi ve kalıcı biçimde orada konuşlanmasıyla bugün bile devam eden bir uluslararası sorun ortaya

¹⁷² Hekimoğlu, a.g.e., s.138.

¹⁷³ Paul Kubicek, "End of the Line for the Commonwealth of Independent States", **Problems of Post-Communism**, Vol. XLVI, No.2, March-April 1999, p. 20.

¹⁷⁴ Sakwa ve Weber, a.g.m., s. 400-401.

çıkıştır.¹⁷⁵ Özbekistan ise Rusya'nın BDT'yi siyasi ve askeri işlevlerle kullanmaya yönelmesinin Topluluk ruhuna zarar vereceğini öne sürerek Moskova'ya karşı Batılı başkentlerle yakın ilişkilere girmeyi tercih etmiş, dış politikada özellikle ABD'yi Rusya'ya karşı dengeleyici bir unsur olarak görmüştür.¹⁷⁶ Türkmenistan BM nezdinde tarafsızlığı gereği Moskova ile saygılı ama mesafeli bir ilişki biçimini tercih etmektedir. Ukrayna'nın Rusya ve genel anlamda "Rus" kimliğiyle olan sürtüşmesinin tarihsel bir boyutu bulunmaktadır ve ayrıntılarına ileride kısaca değinilecektir.

Kuşkucu kampta yer alan ülkelerden Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova 1996 yılında Viyana'da düzenlenen Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması (AKKA) Konferansı'na Rus askeri varlığının ülkelerinden çekilmesi gerekliliğini beyan etmiş, 1997 yılında Strasbourg'ta gerçekleştirilen Avrupa Konseyi Zirvesi'nde GUAM grubunu meydana getirmişlerdir.¹⁷⁷ Özbekistan söz konusu oluşuma 1999 yılında dâhil olunca grup GUUAM olarak adlandırılmaya başlanmıştır. GUUAM grubunun meydana getirilmesi sürecinde AB'nin sponsorluğunu yaptığı bir anlamda tarihi İpek Yolu'nun Batılı ülkelerin çıkarları doğrultusunda canlandırılma girişimi olarak yorumlanabilecek TRACECA ve enerji nakil hatlarının Avrupa'ya etkin ve güvenli ulaştırılması için 1995'te oluşturulan INOGATE projelerinin geçerlilik kazanması arzusunun da kısmi rol oynadığı söylenebilir.

Diğer taraftan; Rusya, Kazakistan ve Umman ile ortak girişimiyle oluşturulan Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC) ve ABD'nin yönlendirmesiyle Rusya'ya karşı Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan ortaklığıyla oluşturulan Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattının inşasının gündeme getirilmeleri Moldova ve Ukrayna'nın

¹⁷⁵ Michael Rywkin, "Russia and the Near Abroad Under Putin", **NCAFP, American Policy Interests**, Vol. XXV, 2003, pp. 4-5.

¹⁷⁶ Hekimoğlu, **a.g.e.**, s. 157.

¹⁷⁷ Khatuna Giorgadze, "Russia: Regional Partner or Aggressor?", **Frank Cass, The Review of International Affairs**, Vol. II, Sayı 1, London, Autumn 2002, p. 69.

enerji nakil bölgesi olarak ağırlıklarının azalması riskini ortaya çıkarmıştır.¹⁷⁸ 2005'te meydana gelen Andican olayları sonrasında Özbekistan Moskova'ya yeniden yakınlaşarak gruptan ayrılmış ve söz konusu oluşum yeniden GUAM olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Grubun bölgesel ve uluslararası düzeylerdeki siyasi ve ekonomik-ticari ağırlığı ise günümüzde bile oldukça tartışmalıdır.

BDT'ye yönelik olumlu ve yapıcı tutum sergileyen gruptaki ülkeler ise eski Sovyet coğrafyasında daha etkin ve işlevsel bütünleşme girişimlerine yönelmiş, bu noktada Moskova'nın siyasi, askeri ve ekonomik-ticari ağırlığını kısmen gönüllü biçimde kabullenmişlerdir. Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev ise ülkesinin Rusya ile ilişkilerinde kendine özgü bir yol takip edeceğini daha 1990'lı yılların başından itibaren belli etmeye başlamıştır.

2.1.2.2. Kolektif Güvenlik Antlaşması'ndan Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütünün (KGAÖ) Kuruluşuna Giden Süreç

2. binyılın sonunda BDT çatısı altında bir araya gelen eski Sovyet cumhuriyetlerinin yüzleşmek zorunda kaldığı önemli alanlardan birisi de hiç kuşkusuz askeri temelli güvenlik olmuştur. Soğuk Savaş sonrasında her ne kadar güvenlik artık ülkelerdeki salt silah endüstrisinin çıkarlarına uygun biçimde tanımlanmıyorsa da yine de özellikle bölge için hala askeri boyutun ve devletlerarası güvenliğinin tesisinin önemi azalmamıştır. Bu bağlamda Soğuk Savaş sonrası gerek siyasette gerekse ekonomide neo-liberal tezlerin önem kazandığı bir dönemde realist kuramın eski Sovyet coğrafyasında hala geçerliliğini koruyabildiği görülmektedir.

Gregory Gleason ve Marat Şayhutdinov “kolektif güvenlik” ile “savunma güvenliği” arasındaki kavramsal farklılığa dikkat çekerek ilkinin belirli bir kamptaki/gruptaki üyelerin birbirlerine yönelik güvenliği, ikincisinin ise dışarıdan

¹⁷⁸ Malgin, a.g.m., s. 52.

gelebilecek tehdidi savuşturmaya yönelik güvenliği tanımladığını vurgulamaktadır.¹⁷⁹ Söz konusu vurgu dikkate alındığında, eski Sovyet cumhuriyetleri arasında kolektif güvenliğe dayalı bir bölgesel örgütlenmede dışarıdan gelecek tehditlerden belki daha fazla birbirlerini kontrol altında tutma ve özellikle hala bölgesel büyük oyuncu karakterini koruyabilen Rusya'ya karşı teyakkuzda kalma adına böyle bir oluşuma yönelme olasılığını göz ardı etmemek gerekir. Rusya'nın SSCB'nin siyaseten ortadan kalkacağını kesinleşmesinin hemen ardından Ukrayna, Kazakistan ve Beyaz Rusya'da konuşlanmış nükleer silahların Rusya'ya iadesini garantileyen ve onları 1968'de imzalanan Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması rejimine yönelten tavrı da yine bu kapsamda değerlendirilebilir.¹⁸⁰ Nükleer silahları tekeline almasına karşın Moskova, askeri kapasite bağlamında eski ihtişamını büyük ölçüde kaybettiğinin bilinciyle BDT üyesi ülkelerle kolektif güvenlik temelli işbirliğine gitmeyi kendi çıkarları açısından uygun görmüştür.

1992'de Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te bir araya gelen Rusya, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Ermenistan, Taşkent Antlaşması olarak da anılan Kolektif Güvenlik Antlaşmasına (KGA) imza koymuş, Azerbaycan ve Gürcistan bir yıl, Beyaz Rusya ise iki yıl sonra antlaşmaya dâhil olmuşlardır. Hemen tüm güvenlik temelli antlaşmalar gibi KGA da çatışma yönetimi ve olası krizlere yanıt verme işlevlerini yerine getirme amacıyla düzenlenmiş, ancak üyeler arasında askeri ittifak kurulmasını hedeflemişse de üye ülkeler arasındaki çatışmalarla ilgili bir düzenlemeye gidilmemiştir.¹⁸¹ Malgin, antlaşmanın bu yönüyle daha çok bir kolektif savunmayı amaçladığını ancak Soğuk Savaş sonrası konjonktürel gelişmelere karşı zayıf ve etkisiz kaldığının altını çizmektedir.¹⁸² Rus akademisyen, KGA'nın 7. Maddesindeki "Kolektif güvenlik sistemine dönük tertiplenme ve hedeflerin işlevselleştirilmesinde üye devletler kendi aralarında özel anlaşmalar yapmaya yönelebilirler" ifadesinin Rusya'nın lehine tek gerçek

¹⁷⁹ Gleason ve Shaihutdinov, **a.g.m.**, s. 277.

¹⁸⁰ Sakwa ve Weber, **a.g.m.**, s. 382.

¹⁸¹ Yulia Nikitina, "The Collective Security Treaty Organization Through the Looking Glass", **Problems of Post-Communism**, Vol. LIX, No. 3, May-June 2012, p. 43.

¹⁸² Malgin, **a.g.m.**, s. 47.

düzenleme olduğunu ve bu yolla ikili ilişkiler sonucu kendi askeri hedef ve çıkarlarını BDT ile uyumlulaştırabilmeyi amaçladığını savunmaktadır.¹⁸³

Taşkent Antlaşması'ndaki bazı işlevsel eksikliklere karşın 1993'te dönemin BDT Başkomutanı Rus General Yevgeni Şapoşnikov, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın desteğini alarak, NATO modeline benzer bir biçimde yüksek seviyede askeri ve siyasi danışmanlık, karar almada konsensüs arayışı ve kalıcı BDT silahlı gücü oluşturmayı hedefleyen bir düzenlemeye gitmiş, söz konusu düzenleme o yıllarda henüz mali bakımdan sıkıntıda bulunan Rus askeri yetkilerince sıcak karşılanmamıştır.¹⁸⁴ KGA ile ilgili önemli düzenlemelerden birisi de 1995 yılında Kolektif Güvenlik Antlaşması Stratejik Belgesinin kabul edilmesidir. Belgede BDT alanı Doğu Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya olmak üzere başlıca üç kolektif güvenlik bölgesine ayrılmış, 1997'de Rusya ile Beyaz Rusya ile imzalanan anlaşmayla Doğu Avrupa, 2000'de Rusya ile Ermenistan arasında imzalanan anlaşma ile Kafkasya güvenlik alanları hayata geçirilmeye çalışılmıştır.¹⁸⁵

Belge aynı zamanda merkezi bir BDT Komuta Biriminin oluşturulmasını ve bir anlamda ulusal askeri güvenlik konseptlerini aşacak ulus-ötesi bir niteliğe doğru kaymayı öngördüğünden gerek Taşkent Antlaşması'nı imzalamayan BDT üyeleri, gerekse imzalamış olmasına karşın Azerbaycan ve Özbekistan tarafından olumsuz karşılanmıştır.¹⁸⁶ Nitekim KGA'nın 5 yıllık geçerlilik süresinin dolarak uzatılması gerektiği 1999 yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Özbekistan antlaşmayı uzatmak için imza atmayı reddetmişler, 1992'de antlaşmayı imzalayan ülkeler ise uzatmayı kabul ederek yollarına devam etmişlerdir. KGA rejiminde görülen siyasi çatlağın o dönemde bölgesel bir ortak silahlı güç oluşturma girişimlerini zayıf kıldığını tahmin etmek zor değildir. Yine de 1995'te Rusya, Beyaz Rusya, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan, Ermenistan ve Gürcistan Kolektif Barış Gücünün Statüsünü düzenleyen anlaşmayı onaylayarak ileriye dönük daha profesyonelleşmiş ve işlevselliği bu yolla

¹⁸³ Malgin, **a.g.m.**, s. 47.

¹⁸⁴ Sakwa ve Weber, **a.g.m.**, p. 383.

¹⁸⁵ Nikitina, **a.g.m.**, p. 43.

¹⁸⁶ Sakwa ve Weber, **a.g.m.**, p. 385.

artırılmış bir bölgesel askeri gücün oluşturulması yolunda önemli bir adım atabilmişlerdir.¹⁸⁷

Tüm bu göstergeler 3. binyılın eşiğinde eski Sovyet coğrafyasının siyasi konularda olduğu kadar askeri konularda da aralarında uzlaşmakta oldukça zorlandıklarını açıkça ortaya koymaktadır. Rusya ise henüz o dönemde yaşamış olduğu siyasi ve sosyoekonomik çöküntünün meydana getirdiği yıkıcı etkilerle baş etmeye çalıştığından BDT üyesi devletlerin güvenlik kaygılarını giderecek ancak kendi siyasi ve askeri çıkarlarını da gözetecek somut adımları atmamaya özen göstermiştir. Diğer taraftan tüm eksiklik ve yetersizliklere karşın siyasi ve askeri güvenlik alanlarında yeni binyılda şekillenecek ve Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'nün (KGAÖ) kurulması gibi daha somut adımlar atılmasına zemin hazırlayacak altyapının kurulması mümkün olabilmıştır.

2.1.3. Rusya Federasyonu'nun Askeri Stratejisinin Temel Hükümleri (1993) ve Ulusal Güvenlik Stratejisi (1997): Soğuk Savaşın Bitişi Sonrası Yeltsin Dönemi Rusya'sının Güvenlik Anlayışına Genel Bir Bakış

Sovyet sonrası dönemde Rusya'nın ilk askeri stratejisi olma özelliği taşıyan belge 3-6 Ekim 1993 tarihlerinde toplanan Rusya Federasyonu Güvenlik Konseyi'nde ele alınmasının ardından 2 Kasım 1993'te son şekli verilerek 1833 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Belgenin en önemli özelliği Soğuk Savaşın hemen sonrasında Rusya'nın askeri temelli güvenlik anlayışını yansıtması ve Rusya Federasyonu Silahlı Kuvvetleri'nin 1990'ların başında yeniden şekillenen uluslararası düzene uyumunun ne şekilde sağlanabileceği üzerine fikir vermesidir. 1993 Askeri Stratejisi "Giriş", "Askeri Stratejinin Siyasi Temelleri", "Askeri Stratejinin Askeri Temelleri", "Rusya

¹⁸⁷ Sakwa ve Weber, **a.g.m.**, p. 385.

Federasyonu ile Yabancı Ülkeler Arasında Askeri-Teknik İşbirliği” ve “Sonuç” olmak üzere beş ana bölümden oluşmaktadır.¹⁸⁸

Metnin geneline bakıldığında Rusya’nın o dönemde oldukça yapıcı ve barışçıl bir askeri güvenlik anlayışı geliştirmeyi hedeflediği görülmektedir. Nitekim belgede “hiçbir ülke düşman olarak görülmemektedir ve de insanlarına-topraklarına yönelik bireysel/kolektif saldırıya maruz kalmaktan doğan meşru savunma haricinde silahlı kuvvetler harekete geçirilmeyecektir” ifadesi yer almıştır. Bölgesel ve küresel ölçekte barışın korunması ve çatışmaların engellenmesi için uluslararası toplumla yakın işbirliğine gidileceği vurgulanmıştır. Ayrıca nükleer ve diğer kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi ve nükleer denemelerin durdurulması yönündeki hassasiyet açıkça ifadelendirilmiştir.

1993 Askeri Stratejisinde ayrıca askeri tehlike unsurları, bu tehlikelerin hangi hallerde “tehdide” dönüşeceği ve de askeri tehditlerin içsel kaynakları sıralanarak Rusya’nın askeri güvenlik anlayışının temel çerçevesi çizilmiştir. Bunlar arasında konumuz açısından dikkat çekebilecek olanları; başka ülkelerde konuşlanan Rus askeri üslerine saldırılar ile Rusya’nın çıkarlarına aykırı biçimde askeri bloklaşma ve ittifaklar “tehlike” sayılırken, BM Güvenlik Konseyi onayı olmaksızın Rusya’nın yakın çevresine konuşlanacak askeri unsurların “tehdit” olarak tanımlanmasıdır. Rusya’nın henüz “emekleme döneminde” kaleme alınmış ve büyük ölçüde Atlantikçi etkileri taşımayı sürdüren bir belgede bile üstü kapalı biçimde NATO ve benzeri oluşumların potansiyel tehlike hatta tehdit unsuruna dönüşebileceğinin belirtilmesi ilginç ve anlamlıdır.

Nitekim Rusya’nın askeri güvenliğini sağlayabilme noktasında kolektif askeri yapılarda boy göstermesi veya en azından bu tarz yapılarla işbirliğine dayalı ilişkilere girmesi tavsiye edilmektedir. Belgede Rusya Federasyonu’nun BDT ve KGA

¹⁸⁸ Belgenin İngilizce tam metni için bkz. “The Basic Provisions of the Military Doctrine of the Russian Federation”, **Federation of American Scientists (FAS)**, (Çevrimiçi) <http://fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/russia-mil-doc.html>, 8 Ocak 2016.

bünyesindeki Rus askeri unsurlarına maddi/teknik destek, talimat, eğitim, planlama ve operasyonel komuta konularından sorumlu tutulduğu belirtilerek BM standartları ve konuyla ilgili çeşitli anlaşmaların dikkate alınacağını altını çizmektedir.

17 Aralık 1997’de Yeltsin tarafından imzalanan 1300 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle Rusya’nın kapsamlı ulusal güvenlik anlayışı ortaya konulmuştur. Söz konusu belge dört ana başlık ve onlara bağlı alt başlıklardan oluşmaktadır. Birinci başlıkta Rusya’nın uluslararası toplumdaki konumu, ikinci başlıkta Rusya’nın ulusal çıkarları, üçüncü başlıkta Rusya’nın ulusal güvenliğine yönelik tehditlere, dördüncü ve son başlıkta ise Rusya’nın ulusal çıkarlarını koruma yöntemleri ele alınmıştır.¹⁸⁹

1997 Ulusal Güvenlik Stratejisi, o dönem yaşanan ağır ve kronikleşmiş sosyoekonomik sorunlarla boğuşan, Yeltsin iktidarının, içerideki tehdit unsurlarını ortaya sağlıklı bir biçimde koyması, uluslararası konjoktürel gelişmelere uyum sağlanması ve Rusya’nın yeniden saygın bir büyük güç olması yönündeki çabalarını resmi düzlemde deklare etmiştir. Metnin önemli noktalarından birisi de güvenliği birey, toplum ve devlet boyutlarında ele alarak salt askeri-güvenlik temelli yaklaşımdan uzaklaşmış görünmesidir. Ekonomi ve dünya kapitalist sistemiyle bütünleşme yolunda kararlı adımlar atılmaya devam edilmesi ulusal güvenlik açısından ‘vazgeçilemez’ bir hedef olarak nitelendirilmiştir. Bir başka dikkati çekebilecek husus ise NATO’nun doğuya doğru genişleme sürecine girmesinin daha o dönemde Rus karar alıcılar nezdinde meydana getirdiği rahatsızlığı ortaya koymasıdır. Ayrıca Rusya 1997 yılından itibaren ABD’nin küresel hegemonyası içerisinde bir dünya düzeni yerine, çok kutuplu dünya düzeninin açık destekçisi olduğunu açıklamıştır. Bununla birlikte o dönemde henüz çok kutupluluğa geçişin uzun bir sürece yayılacağı öngörülmektedir. Konsept ayrıca önemli bölgesel güç

¹⁸⁹ 1997 Ulusal Güvenlik Stratejisi’nin İngilizce tam metni için bkz. “Russian National Security Blueprint”, Rossiiskaya Gazeta, Dec 26 1997, pp.4-5\ FBIS-SOV-97-364, Dec 30, 1997, **Federation of American Scientists (FAS)**, (Çevrimiçi) <https://fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/blueprint.html>, 8 Ocak 2016.

merkezleri olarak gördüğü ABD, AB, Japonya, Çin ve Hindistan ile ilişkilerin geliştirilmesine özel bir önem atfetmiştir.

Belgenin bir diğer dikkat çekici ve üzerinde durulması gereken nokta ise, Çeçenistan'da başlayan çatışmaların yoğun etkisi sonucunda, Rusya'nın içeride ve yakın çevresinde yaşanan çatışmaları derin bir istikrarsızlık unsuru olarak nitelendirmiş olmasıdır. Bu noktada 1997 Ulusal Güvenlik Stratejisi'nin Rusya'nın artık bir saygın büyük güç olmak istiyorsa söz konusu istikrarsızlık unsurlarını ortadan kaldırması gerekliliğini açıkça vurgulayarak merkezi hükümete yönelik ciddi bir uyarıda bulunmaktadır.

Çalışmamız açısından değerlendirdiğimizde belgenin Rusya'nın çok kutupluluk politikasına geçiş sürecinde BDT ülkeleriyle geliştirileceği ilişkilerin sürece hizmet edeceğini daha o yıllarda öngörmüş olmasıdır. Ancak bu dönemdeki iç siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlar Rusya'yı bölgesel düzeyde bütünleşmeye dayalı kritik adımları atmaktan alıkoymuş, Rusya'nın ulusal güvenlik anlayışı doğrultusunda BDT'yi aşabilecek bir bölgesel bütünleşme girişimine henüz yer verilmemiştir.

2.2. Rusya'nın Yeni Binyılın Başındaki Paradigmatik Dönüşümü: Bölgesel Bütünleşme Girişimlerinde İkinci Perde

Bir dönem Sovyet istihbarat örgütü KGB'de subay olarak görev yapan ve Yeltsin yönetiminin son yıllarında KGB'nin yerine oluşturulan Rus iç istihbarat örgütü Federal Güvenlik Servisi'nde (FSB) önce üst düzey yöneticiliğe daha sonra Başkanlığa atanan Vladimir Putin iktidarı 1999 sonunda devraldığında neredeyse hiç popülaritesi bulunmamaktaydı.¹⁹⁰ Bununla birlikte özellikle 1999-2009 arası on yıl süren ve Rusya'nın zaferiyle sonuçlanan 2. Çeçen Savaşında gösterdiği tutum ve

¹⁹⁰ Jean-Robert Jouanny, **Putin Ne İstiyor?**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 22-24.

halkın sosyoekonomik koşullarında görece iyileşmeler gözlemlenmesi zaman içinde halk nezdinde ilgi ve itibarını artıran etkenler olmuştur.¹⁹¹ Konumuz açısından ise Putin yönetiminin dünyaya ve öncelikle Rusya'nın yakın çevresine yönelik politikalarının değerlendirilmesinin Rusya'nın stratejik hedef ve önceliklerindeki dönüşümün analizinde önemli bir etken olacağı düşüncesindeyiz. Nitekim tüm eksiklik ve yetersizliklerine karşın, BDT'nin varlığını koruyabilmesi, askeri güvenlik alanında hem Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'nün (KGAÖ) hem de Şanghay İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ) kurulması onun liderliği sırasında gerçekleşmiş, Avrasya'nın geleceğe dönük önemli bir alternatif siyasi, ekonomik, askeri merkez haline gelmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır.

Çalışmamızın bu alt bölümünde öncelikle, Rusya'nın yeni binyılın başlangıcında dünyayı algılama biçimindeki dönüşümü yansıtabilmek amacıyla, 2000 yılı içerisinde yürürlüğe giren Ulusal Güvenlik, Dış Politika ile Askeri Stratejilerinin incelenmesi uygun görülmüştür. Yine Rusya'nın 2000'li yılların başında önemli bir bölgesel bütünleşme girişimi olarak kabul ettiği BDT'nin ve bu dönemde kurulmuş ama alt yapısının 1990'lı yıllardan itibaren oluşturulmaya başlandığı KGAÖ'nün gelişimine ışık tutulmuş, BDT alanında ortaya çıkan renkli devrimlerin bölgeye etkilerine yer verilmiştir. Çin ve Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişkiler Rusya açısından daha 1990'lı yılların ortalarından itibaren önem kazanmaya başlamış, Şanghay İşbirliği Örgütü de bu ilişkilerin izdüşümü olarak ortaya çıkmıştır. Bu noktada ŞİÖ'nün gelişimi ve Örgütün Rusya açısından ne ifade ettiğine kısaca yer verilmesi amaçlanmıştır.

Her ne kadar Putin'in başlattığı yönetsel yaklaşımlar açısından büyük bir farklılık sergilemese de 2008-2012 yılları arasında bir dönem için Cumhurbaşkanı seçilen Dimitri Medvedev iktidarında bazı önemli gelişmeler yaşanmıştır. Konumuz açısından bunlardan 2008 Dış Politika Stratejisi, 2009'da yürürlüğe giren 2020'ye Değin Ulusal Güvenlik Stratejisi ve 2010 Askeri Stratejisini incelerken aynı zamanda

¹⁹¹ Jouanny, a.g.e., s. 27.

Ağustos 2008’de meydana gelen Rusya-Gürcistan Savaşı’nın altında yatan nedenleri ve bölgeye yansımaları ele alınacaktır.

2.2.1. Rusya’nın 2000’de yayınlanan Dış Politika, Ulusal Güvenlik ve Askeri Stratejileri: Küreselleşmenin Moskova Penceresinden Görünümü

2.2.1.1. Rusya Federasyonu’nun 2000 Yılı Ulusal Güvenlik Stratejisi

2000 yılının ilk günlerinde Yeltsin’in yol vermesiyle iktidar yolunda hızlı adımlar atmaya başlayan Vladimir Putin yeni bir ulusal güvenlik anlayışının resmi düzeyde ortaya konulması yolunda oldukça erken sayılabilecek bir adım atmış, 10 Ocak 2000 tarihinde 24 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile Rusya’nın yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi kabul edilmiştir. Stratejinin ana başlıkları bir öncekiyle aynıdır ancak aşağıda ele alınacağı üzere içeriğinde önemli ölçüde değişikliklere gidilmiştir.¹⁹² Belge genel bir yaklaşımla incelendiğinde Rusya’nın uluslararası toplum içerisinde bağımsız ve egemen bir devlet olarak birey, toplum ve devlet düzeylerinde meydana gelebilecek tehditlere yönelik önlemler geliştirmeyi amaçladığı bu bağlamda güvenlikle ilgili öncelikleri ve büyük güç olma yolundaki iradesini ortaya koyduğu görülmektedir.

2000 Ulusal Güvenlik Stratejisinin ortaya konulmasında Yeltsin döneminin son yıllarında yaşanan bazı dış gelişmelerin de önemli payı olduğu söylenebilir. Nitekim NATO 1999 yılında Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan’ı bünyesine katarak Rusya’nın Soğuk Savaş döneminde elde ettiği siyasi, ekonomik ve askeri

¹⁹² 2000 yılı Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Stratejisi İngilizce tam metni için bkz. “National Security Concept of Russian Federation 2000”, **The Ministry of Foreign Affairs of Russian Federation**, January 10, 2000, (Çevrimiçi) http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/589768, 8 Ocak 2016.

nüfuz alanlarını yeniden elde etme girişimlerini/hedeflerini büyük ölçüde sekteye uğratmıştır.¹⁹³ Üstelik aynı yıl Kosova’da Arnavut ve Sırp lar arasında bir süredir devam eden etnik çatışmalar gerekçe gösterilerek ve BM Güvenlik Konseyi onayı alınmaksızın NATO tarafından Rusya’nın Balkanlardaki vazgeçilmez müttefiki Sırbistan’a yönelik askeri müdahalede bulunması Moskova’nın kaygılarını daha da arttırmıştır. Kuşkusuz ABD liderliğindeki Batı ülkelerinin takip ettikleri politikaların Rusya’nın çıkarlarıyla zaman zaman çatışması yeni belgenin ortaya konulmasındaki tek ana neden değildir. Bu noktada 2000 yılında kabul edilen Ulusal Güvenlik Stratejisi Rusya’nın o dönemki ulusal güvenlik tehditlerini şu şekilde sıralamıştır:¹⁹⁴

- Ekonomik, idari ve toplumsal nitelikli tehditler: Ülke ekonomisinin olumsuz seyrinin devamı, devlet yönetim birimlerinin ve sivil toplumun yetersizliği, derin sosyoekonomik bölünme ve kutuplaşma, uluslararası terörizm ve organize suçun yaygınlaşması, etnik gerginlikler, sağlık sistemi ve koşullarında gözlenen genel bozulma, alkol ve uyuşturucu kullanımının artması
- Bilimsel-teknolojik nitelikli tehditler: Bilimsel-teknolojik potansiyelin zayıflaması, savunma teknolojilerinde dışa bağımlılığın artma riskinin oluşması
- Uluslararası ölçekli tehditler: Bazı ülke ve uluslararası örgütlenmelerin BM ve AGİT’in yetkinlik ve sorumluluğundaki uluslararası güvenliği sağlama rolüne soyunmaları (burada ABD ve NATO’nun kastedildiği açıktır), Rusya’nın siyasi, ekonomik ve askeri nüfuzunun uluslararası alanda zayıflaması tehlikesi, NATO’nun doğuya doğru genişleme stratejisi, nükleer ve diğer kitle imha silahlarının yayılması, BDT’nin bütünleşme sürecinin sekteye uğraması, Rusya’nın yakın çevresinde meydana gelen/gelebilecek çatışmalar, Rusya’ya yönelik toprak talebi

Belgede yukarıda sıralanan başlıca tehdit unsurları ışığında; Rusya’nın uluslararası güvenliğinin sağlanabilmesi noktasında şu temel hedefler ortaya konulmuştur:

- İç ve dış tehditlerin zamanında fark edilmesi,

¹⁹³ Mustafa Kibaroglu, “Rusya’nın Ulusal Güvenlik Konsepti ve Askeri Doktrini”, **Avrasya Dosyası Rusya Özel Sayısı**, C. VI, Sayı 4, Kış 2001, s. 99-100.

¹⁹⁴ Osman Metin Öztürk, **Rusya Federasyonu Askeri Doktrini**, İstanbul, Avrasya-Bir Vakfı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, 2001, s. 22-23.

- Operasyonel ve uzun vadeli tedbirler alınması,
- Egemenlik, toprak bütünlüğü ve sınır güvenliğinin sağlanması,
- Ekonomik yapının güçlendirilerek bağımsız ve toplum odaklı ekonomi politikaları geliştirilmesi,
- Bilimsel, teknik ve teknolojik alanlarda dışa bağımlılığın azaltılması,
- Rusya sınırları içerisinde bireylerin ve yurttaşların anayasal hak ve özgürlüklerinin korunması, yerel ve federal düzeyde gerçekleştirilecek hukuki ve idari düzenlemelerle devlet otoritesini sağlamlaştırılması,
- Ülkenin askeri potansiyelinin en üst düzeye çıkarılması,
- Kitle imha silahlarının ve fırlatma araçlarının yaygınlaşmasını önleme rejiminin güçlendirilmesi,
- Doğrudan Rusya devletine yönelik casusluk faaliyetlerinin belirlenmesi, önlenmesi ve ortadan kaldırılması,
- Ülkenin ekolojik durumunun radikal bir biçimde iyileştirilmesi.

Yukarıda sıralanan tehdit ve bunların önlemeye/ortadan kaldırmaya yönelik hedefler dikkate alındığında Rusya'nın 1990'lı yılların ortalarından itibaren ortaya çıkan Batı'ya karşı güvensizlik ve hayal kırıklığına bağlı olarak kendi maddi ve fikişsel kapasitelerini korumaya ve geliştirmeye yöneldiği görülebilmektedir. Küresel rekabetin her geçen gün kızışmaya başladığı bir süreçte Rusya'nın bu tutumunu rasyonel bir tercih olarak belirlediği açıktır. 2000 Ulusal Güvenlik Stratejisi dış politika alanında genel anlamda BM Güvenlik Konseyi'nin uluslararası ölçekte en yetkili kurum olarak kalması, nükleer ve diğer kitle imha silah ve fırlatma mekanizmalarının yaygınlaşmasının önlenmesi, BM'nin barış koruma misyonlarında daha aktif görev üstlenilmesi, uluslararası terörizmle etkili mücadele gibi hususları ön plana çıkardığı görülmektedir.

Konumuz açısından en dikkat çeken ve önemli noktanın ise BDT üyeleriyle geliştirilecek ilişkilerin uluslararası hukuk normlarına, bütünleşme süreçlerinin ise Rusya'nın çıkarlarına uygun biçimde geliştirilmesine yapılan vurgudur. Bu noktada

yeni binyılın başında Rusya'nın bölgesel bütünleşme girişimlerinde inisiyatif alan ve son sözü söyleyen “büyük ağabey” rolüne soyunmak istediği sonucu çıkartılabilir. NATO'nun doğuya doğru genişlemesinin engellenmemesi kaçınılmaz olarak Rusya'yı yakın çevresindeki komşularına yönelik ilgi ve nüfuz sağlama girişimlerini artırmaya yöneltmiştir.

2.2.1.2. Rusya Federasyonu'nun 2000 Yılı Dış Politika Stratejisi

Yeni binyılın başlangıcında Rusya'nın tepe yönetiminde meydana gelen sürpriz değişiklik yalnızca ulusal güvenlik değil aynı zamanda dış politika anlayışında da değişim sürecinin başlamasını beraberinde getirmiştir. 28 Haziran 2000 tarihinde birkaç ay önce Cumhurbaşkanı seçilen Putin tarafından onaylanan Dış Politika Stratejisi “genel ilkeler”, “modern dünya ve Rusya Federasyonu dış politikası”, “Rusya Federasyonu'nun küresel sorunları çözmedeki öncelikleri” ve “bölgesel öncelikler” isimli dört ana başlıktan oluşmaktadır. Belgede Rusya'nın dış politikasının öncelikleri aşağıdaki biçimde sıralanmıştır.¹⁹⁵

- Bireyin ve toplumun çıkarlarının korunması,
- Ülke güvenliğinin sağlanmasında ulusal egemenliğin ve toprak bütünlüğünün korunması ve de güçlendirilmesi,
- Rusya'nın “büyük bir güç” ve dünyanın başlıca güç merkezlerinden birisi olarak itibarlı konumunu yeniden elde etmesi,
- Küresel boyutta adil, istikrarlı ve demokratik bir dünya düzeninin oluşturulması,
- Uluslararası hukuk normlarına ve BM Şartı'na uygun biçimde devletlerarasında eşit ve hakkaniyete dayalı ilişkiler geliştirilmesi,
- Ekonomik kalkınma, yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve demokratik dönüşüm sürecinin tamamlanması,
- Anayasal sistemin güçlendirilerek insan hak ve özgürlüklerinin bu yolla gözetilmesi,

¹⁹⁵ Rusya Federasyonu'nun 2000 Yılı Dış Politika Strateji Belgesi'nin İngilizce tam metni için bkz. “The Foreign Policy Concept of the Russian Federation”, **Federation of American Scientists (FAS)**, <https://fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/econcept.htm> , 8 Ocak 2016 ; ayrıca bkz. Öztürk, **a.g.e.**, s. 28-29.

- Rusya'nın sınır komşularıyla iyi ilişkiler geliştirmesi ve Rusya'nın etrafındaki çatışma ve gerilimlerin ortadan kaldırılmasına dönük girişimlerde bulunulması,
- Ülke dışında yaşayan etnik Rusların hak ve özgürlüklerinin gözetilmesi,
- Rus dili ve kültürünün uluslararası alanda kullanımının ve etkinliğinin artması için çaba gösterilmesi.

Belgede, ulusal güvenlik anlayışına uygun biçimde, çok kutuplu bir dünya düzeninin oluşturulması noktasında BM'yi ve kurumlarını görmezden gelen tek taraflı girişimlerin oluşturduğu tehlikeye işaret edilmektedir. Ayrıca dış politikada ulusal çıkarların gözetilmesinde; etnik-dinsel temelli ayrılıkçı hareketlerin, uluslararası terörizm, organize suç örgütleri ve yasadışı uyuşturucu-silah kaçakçılığına karşı mücadelenin önemine dikkat çekilmektedir.¹⁹⁶ Ekonomik boyutta ulusal güvenlik stratejisiyle paralel biçimde dünya ekonomik sistemiyle bütünleşmenin ve ulusal çıkarlar gözetilmek koşuluyla ülkeye dönük yabancı sermaye girişinin artırılması ve adil ticaret koşullarının geliştirilmesine vurgu yapılmaktadır. Dikkat çekici diğer noktalar; ABD ile nükleer ve diğer kitle imha silahlarının ve gönderilme araçlarının azaltılmasıyla ilgili müzakerelere açık bir tutum sergilenmesi ve de BM Güvenlik Konseyi'nde Rusya'nın dış politika perspektifiyle uyumlu veto hakkına sahip ülkelerin yer almasına çalışılması olduğu söylenebilir.¹⁹⁷

Tez konumuzu en çok ilgilendiren husus olması bakımından 2000 Yılı Dış Politika Stratejisinde bölgesel öncelikler dikkate alındığında BDT ülkeleriyle ilişkilerin ilk sırada yer aldığı, bu ülkelerle ilişkilerde iç ve dış güvenlik tehditleriyle mücadeleye dayalı askeri güvenlik temelli yaklaşımların ön plana çıkarıldığı söylenebilir. Ayrıca Avrupa ülkelerine de dış politikada özel bir öncelik atfetmekte, AGİT'i de ilişkilerin temeline oturtmaktadır. Asya ülkeleri ise öncelik sırasında ABD ve NATO ile ilişkilerden sonra gelmekte, bu bağlamda Şanghay Beşlisi (günümüzde Şanghay İşbirliği Örgütü-ŞİÖ) ve Güneydoğu Asya ülkeleriyle ilişkilerin

¹⁹⁶ Öztürk, **a.g.e.**, s. 30.

¹⁹⁷ **A.y.**

geliştirilmesini öngörmektedir. Çin ve Hindistan'ın Rusya'nın Asya'daki doğal işbirliği ortakları olarak da değerlendirildiği görülmektedir.

2.2.1.3. Rusya Federasyonu'nun 2000 Yılı Askeri Stratejisi

Putin'in iktidarını yeni binyılın başında eline almasıyla birlikte ulusal güvenlik ve dış politika anlayışlarında revizyona gittiği bir ortamda askeri stratejisini de yeniden gözden geçirmemesi düşünülemezdi. Bu bağlamda Rusya, “geçiş aşamasında” olduğunu varsaydığı uluslararası sistemde meydana gelen/gelebilecek konjonktürel gelişmelere dayalı olarak askeri temelli güvenlik anlayışında da bazı değişikliklere gitmeyi yerinde görmüştür. 21 Nisan 2000 tarihinde 706 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle Rusya'nın yeni binyıldaki ilk askeri stratejisini onaylanmıştır. Belge giriş kısmının ardından “Askeri-Siyasi Temeller”, “Askeri-Stratejik Temeller” ve “Askeri-Ekonomik Temeller” olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır.¹⁹⁸ Konumuz açısından ilk iki başlık daha önemli görünmektedir.

Belgede yer alan askeri-siyasi temeller kapsamında özetle; bölgesel güç merkezlerinin öneminin arttığına, etnik-dinsel temelli iç çatışma ve bölünme eğilimlerindeki yükselişe, bölgesel çapta silahlanma yarışının hızlandığına, nükleer ve diğer kitle imha silahlarıyla onların gönderilme araçlarının yayıldığına ve medyanın küresel rekabette etkin bir propaganda aracı olduğuna işaret edilmektedir.¹⁹⁹ Ulusal güvenlik ve dış politika stratejileriyle paralel olarak askeri strateji belgesinde de 1999'da BM'nin bypass edilerek NATO şemsiyesi altında Sırp askeri güçlerine yönelik ABD öncülüğünde Batılı ülkelerce gerçekleştirilen askeri operasyona tepki yansıtılmıştır. Nitekim söz konusu belgede özellikle BM ve AGİT'in uluslararası güvenliği sağlama mekanizmasının zayıflatılması “askeri-siyasi duruma istikrarsızlaştırıcı bir etken” olarak nitelendirilmiştir. Kosova'daki gelişmeler

¹⁹⁸ Rusya Federasyonu'nun 2000 yılı Askeri Strateji Belgesi'nin İngilizce tam metni için bkz. “Russia's Military Doctrine”, **Russia's Arms Control Association**, May 1, 2000, (Çevrimiçi) http://www.armscontrol.org/act/2000_05/dc3ma00?print, 8 Ocak 2016.

¹⁹⁹ Öztürk, **a.g.e.**, s. 38-39.

sırasında Vladimir Putin'in Rusya Federasyonu Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri olduğu dikkate alındığında belgenin hazırlanma sürecindeki hassasiyet daha iyi anlaşılabilir.

Belgede Rusya'ya yönelik sıralanan dış tehditler arasında tez konumuz açısından dikkat çekici olanlar; Rusya'nın sınırdaş olduğu ülkelerde baş gösterebilecek çatışmalar, Rusya ve müttefiklerine yakın alanlarda (karada ve denizde) dışarıdan yeni askeri yapılanmaya gidilmesi, yurtdışındaki Rusya vatandaşlarına ayrımcılık yapılması, Rusya ile müttefiklerinin çıkarları aleyhine askeri blok ve ittifakların oluşturulması ve uluslararası terörizmdir.²⁰⁰ İç tehdit unsurları olarak ise tahmin edilebileceği gibi etnik-dinsel temelli ayrılıkçı hareketler ve terör eylemleri gösterilmiştir.

Rusya nükleer silahları bir caydırıcılık unsuru olarak algılamaya ve kullanmaya devam edeceğini ilan etmiş, kendisine ve/veya müttefiklerine yönelik geniş çaplı saldırı durumunda bu silahları kullanabileceğini açıkça belirtmiştir. Diğer yandan, kendisine ve/veya müttefiklerine yönelik topyekün işgal girişiminde bulunmadıkça, 1968'de imzalanan Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması (Treaty of Non-Proliferation of Nuclear Weapons-NPT) üyesi ülkelere yönelik doğrudan nükleer saldırı gerçekleştirilmeyeceği garanti edilmiştir. Nükleer silahların modernizasyonu ile ilgili kısmı fazla detaylandırılmamış olması nükleer silaha başvurma refleksini minimumda tutma çabasının doğal bir uzantısı olarak kabul edilebilir.²⁰¹

"Askeri-Stratejik Temeller" bölümünde ise Rusya'nın yalnızca savaş ve silahlı çatışmalara katılması için kendisine yönelik saldırıları önleme ve geri püskürtme, toprak bütünlüğünü koruma ve uluslararası anlaşmalara uygun biçimde kendisi ve müttefiklerinin güvenliğini sağlamaya dönük biçimlerde savaşa ve

²⁰⁰ Öztürk, a.g.e., s. 39-40.

²⁰¹ Nikolay Sokov, "Russia's 2000 Military Doctrine", **Nuclear Threat Initiative (NTI)**, <http://www.nti.org/analysis/articles/russias-2000-military-doctrine/>, 12 Ocak 2016.

çatışmalara müdahil olacağı belirtilmiştir. Bu bölümde dikkat çeken bir husus ise Rusya'nın bölgesel istikrarın sağlanması ve koruması amacıyla dış tehditlere karşı önleyici müdahale amacıyla ülke toprakları dışında askeri unsurlar-üsler bulundurabileceğini açıkça belirtmiş olmasıdır.

2.2.2. 11 Eylül ve Renkli Devrimler Sonrası Kremlin'in “Yakın Çevreye” Dönük Politikaları: I. Putin döneminde (2000-2008) BDT ve KGAÖ'nün Gelişimine Genel Bir Bakış

11 Eylül 2001'de ABD'nin ekonomik-finance merkezi New York'ta gerçekleştirilen terör saldırısının sonuçları ülke sınırlarını fazlasıyla aşarak uluslararası sistemin işleyişinde ciddi bir dönüşüm sürecini başlatmıştır. Söz konusu dönüşüm sürecinden Rusya'nın 1990'lı yıllarda “yakın çevresi” olarak tanımladığı coğrafya da kaçınılmaz biçimde etkilenecek BDT'nin işlevinin ve etkinliğinin yeniden sorgulanmaya başlamasına neden olmuştur. Diğer yandan, 11 Eylül sonrası ABD yönetiminin askeri güvenlik temelli yaklaşımların yeniden önemli hatta başat dış politika aracı olarak ortaya çıkmasıyla birlikte, daha önce KGA'yı imzalamış olan ülkeler daha somut ve işlevsel bir örgütlenmeye gitmek ihtiyacı hissederek Kollektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'nün (KGAÖ) kurulması yoluna gitmişlerdir.

Yeni binyılın başında uluslararası sistemin yapısının yeniden sorgulanmaya başlanmasına ve ABD'nin “teröre karşı savaş” gerekçesiyle Afganistan'a 2001 sonbaharında askeri müdahalesine paralel olarak Rusya'nın BDT alanına dönük hassasiyetlerinde belirgin bir artış görülmüştür. Öte yandan, yukarıda vurgulandığı üzere yayınlandığı dönemde henüz 11 Eylül terör saldırısı gerçekleşmemiş olmasına karşın, 2000 Dış Politika Konseptinde Moskova zaten BDT ülkelerini başat önemde kabul etmiştir. ABD ve NATO yeni binyılın başlangıcında Orta Asya ve Güney Kafkasya'da Rusya, Çin ve İran'la rekabete girmekte beis görmemiş, bununla birlikte Irak'ı işgal ettiği 2003 yılına değin ABD'nin Orta Asya'daki askeri varlığına

Moskova'dan itiraz gelmemiştir.²⁰² 2003 sonrası Rusya, Atlantik-Batı Bloğunun en güçlü küresel oyuncusuna yönelik şüphe ve endişelerinin artmasıyla birlikte, Orta Asya ve Güney Kafkasya'daki siyasi, ekonomik, ticari ve askeri nüfuzunu artırmayı hedeflemiş ancak bu dönemde söz konusu coğrafyalarda hiç beklemediği gelişmeler baş göstermiştir.

2003 sonbaharında Gürcistan'da gerçekleştirilen Parlamento seçimleri sonrası muhalefetin seçim sonuçlarına itirazıyla başlayan ve iktidarın halk hareketiyle düşürülmesiyle sonuçlanan süreç, birer yıl arayla önce Ukrayna'da daha sonra Kırgızistan'da tekrarlanmıştır. Gürcistan'daki halk hareketi "Gül-Kadife Devrimi", Ukrayna ve Kırgızistan'daki türdeşleri ise sırasıyla "Turuncu Devrim" ve "Lale Devrimi" olarak adlandırılmışlardır. Konunun genel bütünlüğünü bozmamak adına söz konusu devrimlerin oluşum süreçleri ve içeride meydana getirdikleri siyasi ve toplumsal değişimlere ayrıntılı biçimde yer verilmeyecekse de BDT alanı üzerinde meydana getirdiği etkilere kısaca değinilecektir.

Öncelikle, sistematik biçimde üç BDT üyesi ülkede halk hareketlerinin iktidar değişimlerini beraberinde getirmesiyle birlikte BDT alanındaki diğer ülkelerdeki çoğunlukla otoriter eğilimli rejimler, aynı senaryonun akıbetine uğrama endişesine kapılmışlardır. Bu noktada, Özbekistan'ın 2005 yılında üye olduğu GUUAM'dan ayrılarak ülkedeki ABD askeri üslerini kapatması ve Rusya ile siyasi-askeri ilişkilerini geliştirme kararı alması dikkat çekici bir gelişme olmuştur.²⁰³ Moldova, Gürcistan'da ve Ukrayna'daki yeni iktidarların Batılı ülkelerle (özellikle ABD ile) yakın ilişkileri tercih ederek Moskova'dan uzaklaşmalarından hareketle, çözümü Batı ile ilişkilerini geliştirmekte görmüş, Kazakistan ve Azerbaycan enerji kartını kullanarak krizi görece hafif biçimde atlatmayı başarmış, Beyaz Rusya ise adeta Rusya'nın ekonomik sömürmesine dönüşmüştür.²⁰⁴ 1990'lı yıllarda iç savaş

²⁰² Alexander Nikitin, "Russian Foreign Policy in the Fragmented Post-Soviet Space", **International Journal on World Peace**, Vol. XXV, Sayı 2, June 2008, pp. 15-16.

²⁰³ İlyas Kamalov, **Putin Dönemi Rus Dış Politikası, Moskova'nın Rövanşı**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2008, s. 99.

²⁰⁴ **A.e.**, s. 93-98.

deneyimi yaşamış Tacikistan, Rusya ile derin siyasi, ekonomik ve askeri bağlara sahip Ermenistan ve dış politikasında tarafsızlık ilkesini benimsemesine karşın enerji nakil hatları noktasında Moskova'ya bağımlılığını sürdüren Türkmenistan süreci “kazasız” atlatmayı başarmıştır.

Diğer taraftan, Rusya'nın yukarıda değinilen “renkli devrimler” sonrasında takındığı tutumu kısaca değerlendirmekte yarar gözükmektedir. Moskova özellikle Gürcistan ve Ukrayna'da gerçekleşen seçimler sonucunda ortaya çıkan halk hareketlerini sıradan bir demokrasi ve siyasi-hukuksal özgürlük mücadelesi olarak değil kendi etki alanı ve çıkarları açısından oldukça kritik dereceli bir tehdit olarak algılamayı ve değerlendirmeyi tercih etmiştir. Başka bir deyişle 2000'li yılların başında Gürcistan ve Ukrayna'da meydana gelen siyasi ve toplumsal gelişmeler Kremlin açısından “beka sorununun” önemli bir parçası olarak görülmüştür. Rus karar alıcılar “yakın çevrede” meydana gelen söz konusu gelişmelere hem iç hem de dış politikaya dönük tepkilerde bulunmuştur.

ABD'li akademisyen Jeanne L. Wilson, Kremlin'in Gürcistan ve Ukrayna'da meydana gelen “renkli devrimler” sonrası içeride sivil toplum kuruluşlarını (STK) kontrol altına alma, Rus gençliğini iktidar yanlısı siyasi aktivizme yönlendirme, seçimleri iktidar lehine düzenleme ve yabancı seçim gözlemci heyetlerinin sıkı denetime tabi tutulmasını içeren dört ayaklı bir strateji belirlediği görüşündedir.²⁰⁵ İlk bakışta Wilson'un Batılı bir akademisyen olarak Rusya yönetimi aleyhine iddialı değerlendirmelerde bulunma olasılığı akla gelse de Rus karar alıcıların gelişmeleri oldukça ciddiye almalarının kendileri açısından anlaşılabilir bir yönü bulunmaktadır. Rusya ile geleneksel anlamda iyi ilişkileri bulunan Sırbistan'daki ve eski Sovyet coğrafyasındaki pek çok ülkede farklı isimlerle kurulan sivil toplum kuruluşlarının ileride bu ülkelerde Moskova yerine Batı eksenli-Atlantikçi çizgide siyaset yapmaya kararlı siyasi kadroların yetiştirilmesinde önemli pay sahip olacaklarına kanaat

²⁰⁵ Jeanne L. Wilson, “The Legacy of Color Revolutions for Russian Politics and Foreign Policy”, **Problems of Post-Communism**, Vol. LVII, No. 2, March-April 2010, p. 22.

getirilmiştir.²⁰⁶ Hatta bu süreçte Kremlin'in de, tıpkı 1990'lı yılların başında olduğu gibi Batı yanlısı bir yönetsel dönüşüme tabi tutulma riski göz ardı edilmemiştir. Bu noktada siyasi ve toplumsal çözümün Rusya'ya özgü bir ideolojik yeniden yapılanma gerekliliğine dayandığı tespitinden hareketle Putin'in yakın arkadaşı Vladislav Surkov'un yönlendirmesiyle “egemen demokrasi” kavramı ortaya konulmuştur. Surkov, 2006 yılında Rusya'nın egemenliğinin uluslararası terörizme, ekonomide düşük rekabete ve “renkli devrimlerin yıkıcı etkilerine” karşı korunmasının hedeflendiğini açıklamıştır.²⁰⁷

Rusya'nın dış alanda verdiği tepki ise değişkenlik göstermiştir. Kremlin, Gürcistan ve Ukrayna'daki halk ayaklanmaları sonucunda gerçekleşen yönetim değişiklikleri oldukça olumsuz bir düzlemde değerlendirmiş, yeni yönetimlerin NATO ile üyelik süreçlerinin başlatılmasının gündeme gelmesinin Rusya'nın önce bölgesel daha sonra da küresel büyük güce dönüşme stratejisiyle doğrudan çeliştiğinin altını çizmiştir.²⁰⁸ Moskova Gürcistan'da devrik lider Eduard Şevardnadze'den daha fazla Batı (özellikle ABD) yanlısı bir dış politika tercihinine sahip görünen Mihail Saakaşvili yönetiminin işbaşına gelmesine cevap olarak Gürcistan'ın dört bölgesi olan Abhazya, Güney Osetya, Acaristan ve Ermenilerin yoğun olarak yerleşmiş olduğu Cevahati'deki siyasi nüfuz ve etkinliğini artırma politikasını devreye sokmuştur.²⁰⁹ 2005 yılında Rus ve Gürcü yetkililer özellikle “Gül Devrimi” sonrası tartışmalı hale gelen Gürcistan'daki Rus askeri üslerinin statüsü hususunda bir araya gelerek Rus askeri unsurlarının ülkedeki varlığının sonlandırılmasında mutabık kalmış, 2007 sonunda Gürcistan'daki Rus askeri varlığı bütünüyle ortadan kalkmıştır.²¹⁰ 2008 yılında iki ülke arasında meydana gelen kısa

²⁰⁶ Belkıs Ulusoy ve Okan Yeşilot, “Avrasya Coğrafyasında Sivil Devrimler ve Rusya-ABD Mücadelesi”, **Turuncu Devrimler: Soros'un Yeni Dünya Düzeni: 'İkinci El' Demokrasi ve Neo-Conlar**, Der. Sinan Oğan, İstanbul, Birharf Yayınları, 2004, s. 180-183.

²⁰⁷ Wilson, **a.g.m.**, s. 26.

²⁰⁸ Andrey Makarichev, “Russia, NATO and the Color Revolutions”, **Russian Politics and Law**, Vol. XLVII, No. 5, September-October 2009, p.43.

²⁰⁹ Sinan Oğan, “Güç Mücadelesinde Kadife Devrim Modası: Gürcistan Örneği”, **Turuncu Devrimler...**, s. 217.

²¹⁰ Margarita Antidze, “Russia Closes Last Military Base in Georgia”, **Reuters**, (Çevrimiçi) <http://www.reuters.com/article/us-georgia-russia-bases-idUSL1387605220071113>, 4 Mayıs 2017.

sürekli savaşa giden sürece ve meydana getirdiği siyasi sonuçlara ise aşağıda yer verilecektir.

Ukrayna'daki gelişmeler ise Rusya tarafından siyasi ve stratejik açıdan çok daha ehemmiyetli bir biçimde takip edilmiş ve de önemsenmiştir. Polonya asıllı ABD'li stratejist Zbigniew Brzezinski'nin işaret ettiği üzere 1991 sonunda SSCB'nin dağılması sonucunda Moskova, zengin tarım ve sanayi kapasitesine, görece yoğun nüfusa, Karadeniz'deki Odessa Limanı başta olmak üzere Akdeniz'e yönelik dünya deniz ticaret güzergahı üzerinde bulunan Ukrayna üzerindeki siyasi egemenliğini kaybetmenin acısını yakından hissetmiştir.²¹¹ Diğer taraftan Kırım yarımadasında bulunan deniz üssü Rusya'nın askeri hedef ve çıkarları açısından önemli bir stratejik kazanım durumundadır.²¹²

İşte bu temel nedenlere dayalı olarak Putin yönetimi Ukrayna'daki 2004 Devlet Başkanlığı Seçimleri'ni yakın takibe almakta, hatta Batı-ABD yanlısı tutumuyla tanınan Viktor Yuşçenko'ya karşı kendine görece daha yakın bulduğu Viktor Yanukoviç'e doğrudan mali ve teknik destek sağlamakta beis görmemiştir.²¹³ Kremlin'in bütün çabalarına rağmen Yuşçenko, Batılı ülkelerin siyasi seçkinleri ve kamuoylarının desteğini arkasına alarak aslında Yanukoviç'in kazandığı tartışmalı seçimleri tekrar ettirmeyi ve sonunda iktidarı ele almayı başaramamıştır. Üstelik Putin yönetimi, Ukrayna'nın iç siyasi mekanizmasına ve Başkanlık seçimlerine gereğinden fazla müdahil olduğundan dolayı, uluslararası toplum nezdinde oldukça zor bir duruma düşmüştür.²¹⁴ Bu belirgin yenilgi sonrasında Moskova'nın Ukrayna'daki gelişmeleri yakından takip etmeye devam ettiği ve Yuşçenko iktidarını siyasi ve ekonomik açılardan zorlamak amacıyla 2006 ve 2009 doğalgaz krizlerinin gösterdiği üzere “enerji kartını” sık sık koz olarak gündeme sokabildiği görülmüştür.

²¹¹ Brzezinski, **a.g.e.**, s. 133.

²¹² Oğan, “Ukrayna'da Turuncu Devrim”, **Turuncu Devrimler...**, s. 231-232.

²¹³ Wilson, **a.g.m.**, s. 29.

²¹⁴ Makarychev, **a.g.m.**, s. 44.

Kırgızistan’da 2005 yılında gerçekleşen “Lale Devrimi” sonrasında akademisyen kökenli Askar Akayev’in yerine Kurmanbek Bakıyev’in iktidara gelmesi Rusya açısından farklı sonuçlar meydana getirmiştir. Öncelikle, Akayev’i iktidardan düşüren ve Bakıyev’i onun yerine getiren muhalif unsurların yakın geçmişte devlet yönetimi tecrübesi ve Rusya ile yakın ilişkilerin sürdürülmesi yönünde irade göstermeye yatkın oldukları kısa sürede anlaşılmıştır.²¹⁵ Putin yönetimi de Ukrayna’da aldığı acı ders sonrasında tepkilerinde daha ölçülü olma yoluna gitmiş ve Bakıyev yönetimini ABD ile doğrudan ters düşmeden kendi tarafına çekme yollarını aramıştır.²¹⁶ Duma’da BDT İşlerinden Sorumlu Komite Başkanı Andrei Kokoshin 2005 yılında Kırgızistan’daki siyasi olayları Gürcistan ve Ukrayna’dan farklı biçimde “benzer dış politika tercihlerine sahip grup ve klanlar arası siyasi kavgalar” şeklinde yorumlamayı uygun görmüştür.²¹⁷ Putin yönetimi ayrıca yaşadığı ağır tecrübelerden hareketle BDT coğrafyasındaki nüfuz ve etkinliğini korumak ve sağlamlaştırmak adına 2005 yılında Rus siyaset bilimci Modest Kolerov başkanlığında Kremlin’e bağlı özel bir birim oluşturma yoluna gitmiştir.²¹⁸

2000’li yılların başında BDT alanı içerisinde yaşanan bir başka önemli gelişme Kolektif Güvenlik Antlaşmasının 10. Yıldönümünde toplanan Moskova Zirvesi’nde Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü’nün (KGAÖ) kurulmasıdır. KGAÖ kuruluşun ardından Doğu Avrupa (Rusya-Beyaz Rusya), Kafkasya (Ermenistan-Rusya) ve Orta Asya olmak üzere üç güvenlik bölgesine ayrılarak üye ülkelerin silahlı kuvvetleri arasında eşgüdümün sağlanabilmesini hedeflemiştir.²¹⁹ KGAÖ’nün 4. maddesi NATO’nun ünlü 5. maddesi ile büyük benzerlik taşıyarak, bir üyenin saldırıya uğraması durumunda diğer üyelerin de otomatik biçimde saldırıya uğradığı değerlendirilmesini yapılarak müdahaleye geçilmesini öngörmektedir. İlginç bir biçimde gerek BDT alanı içerisinde baş gösteren halk hareketleri sırasında gerekse Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ Sorunu’nda

²¹⁵ Oğan, “Kırgızistan’da Sarı Devrim”, **Turuncu Devrimler...**, s. 263

²¹⁶ A.g.e., s. 264.

²¹⁷ Wilson, **a.g.m.**, s. 29.

²¹⁸ Kamalov, **a.g.e.**, s. 99.

²¹⁹ Nikitin, **a.g.m.**, s. 20-22.

KGAÖ'nün devreye girmesi konusunda üyeler arasında konsensüs sağlanamamıştır.²²⁰ KGAÖ'nün faaliyetleri ve günümüzdeki işlevinin sorgulanmasına ise tez çalışmamızın üçüncü bölümünde yer vereceğiz.

KGAÖ'nün Kurucu Şartı Taşkent Antlaşması olarak adlandırılan KGA'na taraf ülkeler tarafından Moldova'nın başkenti Kişinev'de 7 Ekim 2002'de gerçekleştirilen toplantıda kabul ve ilan edilmiştir. 10 Konu Başlığı ve 29 Maddeden oluşan Şartın giriş bölümünde askeri güvenlik, ulusal egemenlik ve toprak bütünlüğünün korunması ilkelerine vurgu yapılarak üye ülkelerin ulusal, bölgesel ve uluslararası güvenlik kapsamında siyasi ve askeri işbirliğinin artırılması hedeflenmekte, dış politika, savunma ve askeri teknoloji alanlarında yakın ve kapsamlı ittifak kurulması öngörülmektedir.²²¹ BDT Şartı'nda olduğu gibi konumuzla ilgili dikkat çekici birkaç maddeye kısaca değinilecektir. Bu bağlamda KGAÖ Şartı'nın konumuz açısından önemli olduğunu düşündüğümüz kısımları ikinci, üçüncü, altıncı ve sekizinci başlıkta düzenlenmiştir.

4 maddeden oluşan (3-6. Maddeler), “Amaçlar ve İlkeler” biçiminde isimlendirilmiş ikinci başlıkta; KGAÖ'nün temel hedeflerinin bölgesel ve uluslararası ölçeklerde barışın, güvenliğin ve istikrarın güçlendirilmesi, ulusal egemenliklerinin ve toprak bütünlüklerinin birlikte korunması, daha adil ve barışçıl bir dünya düzeni kurabilmek adına diğer uluslararası-hükümetlerarası örgütlerle işbirliği yollarının aranması olarak açıklanmaktadır. Söz konusu başlık içinde yer alan 5. maddede üye ülkelerin iç meselelerine karışılmaması, bağımsızlıklarına sıkı bir biçimde saygı gösterilmesi, tüm üyelerin eşit hak ve yükümlülüğe sahip olması gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Bu yönüyle KGAÖ'nün salt Moskova'nın denetiminde bir askeri ittifak olmadığına altı çizilmek istenmektedir.

²²⁰ Nikitina, **a.g.m.**, s. 49.

²²¹ Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'nün Kurucu Şartı İngilizce tam metni için bkz. “Charter of the Collective Security Treaty Organization”, c. 2235, I-39775, (Çevrimiçi) https://web.archive.org/web/20110515080137/http://untreaty.un.org/unts/144078_158780/5/9/13289.pdf, 3 Mart 2017.

Yine dört maddeden oluşan (7-10. Maddeler) ve “Faaliyet Alanları” başlığı altında düzenlenen üçüncü başlıkta üye ülkelerin sınırları içerisinde etkili kolektif güvenlik sistemi kurulmasını ve de üye ülke askeri güçlerinin eğitimiyle altyapısının iyileştirilmesini öngörürken, uluslararası terörizm ve aşırıcılıkla, uyuşturucu trafiğiyle, organize suçla, yasadışı göçmenlikle mücadele edileceği vurgulanmaktadır. Ayrıca Örgüt üyelerine savunma, askeri yapı ve güvenlik konularında ulusal yasama mekanizmalarını uyumlaştırma yönünde hukuki düzenleme yapılmasını şart koşmaktadır.

KGAÖ’ye üyeliği düzenleyen 6. Başlıkta ise Örgütün amaç ve ilkelerini benimsemiş, Şart’ta belirtilen hak ve yükümlülükleri üstlenmeye hazır ve uluslararası anlaşma ve normlara saygı göstereceğini belirten tüm ülkelerin üye olabilecekleri belirtilmekte, kararların ise Konsey tarafından alındığının altı çizilmektedir (19. madde). Bir sonraki maddede ise Konsey kararlarına uymayan üyelerin üyeliklerinin askıya alınabileceği, hatta duruma göre Örgüt üyeliğine son verilebileceği belirtilmektedir (20. madde). Bu noktada KGAÖ’nün Örgüt içi disiplinin sağlanması gerekliliğine özellikle vurguda bulunma ihtiyacı duyması dikkat çekicidir.

Son olarak yasal imtiyaz ve bağışıklığı düzenleyen ve iki maddeden (22-23. maddeler) 8. Başlıkta ise üye ülkeler dâhilinde Örgütün işlevlerini yerine getirebilecek yasal zemine sahip olduğu, güvenlik alanında diğer ülke ve/veya hükümetlerarası örgütlerin uluslararası anlaşmalara uygun biçimde işbirliği yapabilecekleri, Örgütün imtiyaz ve bağışıklığının uluslararası antlaşmayla belirleneceği ifade edilmektedir. Söz konusu açıklamaların ABD gibi bölge dışı oyuncuların askeri faaliyetlerini gerçekleştirirken KGAÖ ile siyasi ve hukuki zeminlerde işbirliği yapmaya teşvik etme amacının taşındığı söylenebilir.

2.2.3. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Kurulma Süreci ve Rusya'nın ŞİÖ'deki Konumu

Şanghay İşbirliği Örgütü'ne (ŞİÖ) giden sürecin kilometre taşları 1990'lı yılların ortasına doğru döşenmeye başlamış, daha 1993 yılında Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan sınır güvenliği ve sınırların karşılıklı olarak belirlenmesi amacıyla diplomatik girişimler başlatmış, söz konusu girişimler Nisan 1996'da aralarındaki sınırlarda askeri güvenliği sağlamayı hedefleyen bir anlaşmaya varmalarıyla sonuçlanmıştır.²²² İlgili anlaşmanın imzalanmasının ardından yukarıda adı geçen ülkeler “Şanghay Beşlisi” adıyla bir araya gelmeye başlamışlardır. Bu dönemde Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Boris Yeltsin NATO'nun eski Sovyet nüfuz alanının bir parçası konumundaki Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine doğru genişleme politikası yürütmesinden rahatsızlık duyarak sürpriz bir biçimde Çin ile “stratejik ortaklığa” gitme kararı almıştır.²²³ Bu karar Orta Asya cumhuriyetleri Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan nezdinde olumlu karşılanarak 1998 yılına gelindiğinde Şanghay güvenlik mekanizmalarının oluşturulmasının önünü açmıştır.²²⁴

1990'lı yıllarda Afganistan'da iktidarı ele geçirmeyi başarmış köktendinci Taliban rejimi, üyelerinin tümü laik yöneticilere sahip Şanghay Beşlisi'ni sınır güvenliğini sağlama yönünde somut adımlar atmaya yöneltmiş, söz konusu rejimi “uç şeytani kavram” olarak tanımladıkları terörizm, aşırıcılık ve bölücülüğün kaynağı olarak değerlendirmişlerdir.²²⁵ Orta Asya cumhuriyetlerinden Özbekistan'daki İslam Kerimov yönetimi o dönem ülkedeki, Özbekistan İslami Hareketi başta olmak üzere, aşırılık yanlısı gruplara karşı “Şanghay Beşlisine”

²²² Marc Lanteign, “In Media Res: The Development of the Shanghai Co-operation Organization as a Security Community”, *Pacific Affairs*, Vol. LXXIX, No. 4, Winter 2006-2007, p. 607.

²²³ Peter Ferdinand, “Sunset, Sunrise: China and Russia Construct a New Relationship”, *International Affairs*, Vol. LXXXIII, No. 5, 2007, p. 853.

²²⁴ A.e., s. 854.

²²⁵ Lanteign, a.g.m., s. 608.

katılma fikrine sıcak bakmaya başlamış ve ileride ŞİÖ'ye dönüşecek yapının oluşmasına katkıda bulunmuştur.²²⁶

15 Haziran 2001'de gerçekleşen Şanghay Zirvesinde kurucu ülkeler 11 maddelik ŞİÖ Kuruluş Bildirgesi'ni kabul ederek imzalamışlardır.²²⁷ Bildirge'de ŞİÖ'nün amaçlarının; karşılıklı güven, iyi komşuluk ve siyasi, ekonomik, ticari, bilimsel, teknolojik, kültürel ve diğer alanlarda etkin işbirliği, bölgesel barış ile istikrarın tesisi ve korunması, uluslararası siyasi ve ekonomik düzenin adil ve demokratik bir düzleme oturtulması olarak sıralanmıştır. Söz konusu amaçların “Şanghay Ruhu'nun” bir parçası olduğuna işaret edilirken çok kültürlülüğe ve hakkaniyetli yaklaşımlara vurguda bulunulduğu görülmektedir. Metinde ŞİÖ'nün herhangi ülke veya bölgeye karşı oluşturulmadığı belirtilse de çok kültürlülük vurgusunun ABD'nin Avrasya'da Batı tipi liberal demokrasi anlayışını yayma girişimlerine set oluşturmayı hedeflediği söylenebilir. Daha 1990'lı yıllarda “üç şer” olarak ifadelendirilen terörizm, aşırıcılık ve bölücülükle mücadele amaçlı Şanghay Konvansiyonu'nun ve Bişkek merkezli Anti-Terör Merkezi kurulması öngörülmüştür. Askeri güvenlik temelli oluşturulmasına karşın ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesine yönelik vurgu bir başka dikkat çekici noktadır.

2002 yılında gerçekleşen St. Petersburg Zirvesinde ise ŞİÖ'nün hukuksal zemini ile faaliyet alan ve hedeflerinin ortaya konulması amacıyla bir önceki yıl Deklarasyonu imzalayan ülkeler tarafından 26 maddelik Şart metni kabul edilerek uluslararası topluma sunulmuştur.²²⁸ Metnin giriş bölümünde ŞİÖ'nün kurucu halkları arasındaki tarihsel bağlara ve karşılıklı işbirliklerinin geliştirilmesi temennisine yer verilirken, üye ülkeler arasındaki karşılıklı güven ve avantajlara, kültürel çeşitliliğe ve ortak kalkınmanın sağlanmasına vurguda bulunularak

²²⁶ Lanteign, **a.g.m.**, s. 609.

²²⁷ “Declaration of Shanghai Declaration Organization”, **Çin Halk Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği**, (Çevrimiçi) <http://tr.china-embassy.org/eng/zt/shhzzz/t162011.htm>, 12 Nisan 2017.

²²⁸ Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Kurucu Şartı İngilizce tam metni için bkz. “Charter of the Shanghai Cooperation Organization”, **Özbekistan Cumhuriyeti Roma Büyükelçiliği**, (Çevrimiçi) <http://www.uzbekistanitalia.org/home/sco/charter>, 12 Nisan 2017.

Deklarasyon metninde ortaya konan ilke ve amaçların sürdürüleceğine işaret edilmiştir. BDT ve KGAÖ Şartları'ndaki incelememizde olduğu gibi burada da konumuz gereği bazı maddelere projeksiyon tutmanın yararlı olabileceği düşüncesindeyiz.

Şart metninin ilk iki maddesinde belirtilen amaç ve ilkeler kapsamında karşılıklı güven, dostluk ve iyi komşuluğun güçlendirilmesi, “üç şer” ile kararlı mücadele, Bildirgede daha önce belirtilen alanlarda işbirliğinin geliştirilmesi, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı, iç işlerine müdahale bulunmama, anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözümü esaslarına yer verilmiştir. Üçüncü maddede ŞİÖ'nün faaliyet alanları olarak “üç şerin” yanı sıra uyuşturucu ve silah kaçakçılığı ile yasadışı göçe karşı etkin mücadele edilmesi öngörülmüştür. Yine askeri temelli güvenliğin yanında bölgesel ekonomik ve ticari işbirliğinin geliştirilmesi yönünde adımlar atılması faaliyet alanlarından sayılmıştır.

13. Maddede Örgütün amaç ve ilkelerini benimseyen her ülkenin üye olabileceğinin altı çizilirken, söz konusu ilke ve amaçları ihlal eden ve/veya uluslararası antlaşmalara aykırı davranış sergileyen üyelerin üyelik statülerinin Dışişleri Bakanları Konseyi'nin sunacağı rapor doğrultusunda Devlet Başkanları Konseyi tarafından askıya alınabileceği belirtilmektedir. 16. Maddede kararların oybirliğiyle alınması esasına yer verilirken üyeliğin askıya alınması durumunda ilgili ülkenin oyunun geçersiz sayılması ilkesi benimsenmiştir. 20. Maddede ŞİÖ'nün resmi çalışma dilinin Çince ve Rusça olacağı açıklanarak Rusya ve Çin'in Örgütteki eşit konumuna işaret edilmiştir. Diğer yandan 25. Maddede Çin Halk Cumhuriyeti'nin Şart metninin emanetçisi olduğunun belirtilmesi Pekin'in bir anlamda ŞİÖ'deki gizli ağırlık merkezi olma hedefini ortaya koymaktadır.

2003 yılında Moskova'da gerçekleştirilen üçüncü ŞİÖ Zirvesi ise Örgütün kurumsal yapılanmasına dönük somut adımlar atılmasının önünü açmış, kalıcı Sekreterliğin Pekin'de kurulması ve ilk Genel Sekreter olarak dönemin Çin Halk

Cumhuriyeti Moskova Büyükelçisi Zhang Deguang'ın atanmasıyla Pekin Moskova karşısında Örgüt politikalarının yönlendirilmesi noktasında avantaj elde etmiş görünmektedir.²²⁹ Bununla birlikte Rusya, özellikle sahip olduğu Avrasya'daki siyasi-ekonomik nüfuz potansiyeli ve askeri kapasitesi dikkate alındığında, küçümsenmemesi gereken bir bölgesel büyük güç konumundadır. ŞİÖ'ye üye ülkeler arasında Çin asker sayısı bakımından belirgin bir üstünlüğe sahip görünse de teknik alanlarda (özellikle nükleer silahlanmada) Rusya'nın görece üstünlüğü önemli bir denge unsuru olarak ortaya çıkmaktadır.²³⁰

Diğer yandan Rusya ve Çin'in özellikle Avrasya'nın kontrolü ve özellikle 11 Eylül sonrası bölgedeki siyasi ve askeri egemenlik kurma amacını gizlemeyen ABD'ye karşı çıkarsal bir birliktelik oluşturmakta gecikmemiştir.²³¹ Nitekim 2005 yılında ŞİÖ Afganistan'daki yabancı askeri unsurların görevlerini ifa ederken Orta Asya'daki üsleri kullanmakta zaman sınırlandırmasına gitmesini talep etmiştir.²³² Söz konusu talebin Afganistan'daki NATO (özellikle ABD) askeri güçlerine yönelik olduğunu tahmin etmek zor değildir. Her iki ülke de bölgenin siyasi ve askeri açıdan istikrarsızlığa düşmesinden ciddi ve anlaşılabilir kaygılar taşımaktadır ve bir anlamda Örgüt'e Orta Asya ülkeleri üzerindeki ortak siyasi ve askeri hegemonyalarını pekiştirme olanağı sağlamaktadır.²³³ Ayrıca Rusya Avrasya'da sahip olduğu enerji kaynaklarının Avrupa'ya ulaştırılması noktasında bölgesel güvenlik ve istikrarın yaşamsal öneminin farkındadır ve Çin ile bu konuda işbirliğinin ŞİÖ'nün bölgesel enerji güvenliği fonksiyonunu üstlenmesinde önemli rol oynayacağını bilincindedir.²³⁴ Yine de Moskova'nın Orta Asya cumhuriyetlerinde Pekin'in gittikçe artan ekonomik ve ticari nüfuzundan endişe ettiği ve Örgüt içi

²²⁹ Lanteign, **a.g.m.**, s. 611.

²³⁰ James MacHaffe, "The Potential for a China-Russia Military Alliance Explored", **Alternatives, Turkish Journal of International Relations**, Vol. X, No. 2-3, Summer-Fall 2011, p. 31.

²³¹ Kutay Karaca, **Güç Olma Stratejisi Çin, Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Çin İlişkileri**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008, s. 276.

²³² Lanteign, **a.g.m.**, s. 614.

²³³ Gregory Hall ve Tiara Grant, "Russia, China and the Energy Security Politics of Caspian Sea Region after the Cold War", **Mediterranean Quarterly**, Vol. XX, No. 2, 2009, p. 131.

²³⁴ Umut Bekcan, **Yeni Dünya Düzeninde Rusya-Çin İlişkileri**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2013, s. 129.

mekanizmalarla söz konusu etkilerin siyasi ve askeri hegemonyaya dönüşmemesini hedeflediğini öngörmek abartılı olmayacaktır.²³⁵

ŞİÖ öncelikle askeri güvenlik temelli bir bölgesel örgütlenme olmakla birlikte, gerek Bildirge gerekse Şart metninde belirtildiği üzere, üye ülkelerin oluşturduğu coğrafyada ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesinde rol üstlenmeyi de amaçlamıştır. Özellikle Çin'in kendi ekonomik ve ticari çıkarlarını Orta Asya ülkeleri üzerinde artırma noktasından ŞİÖ'den oldukça yararlandığı ve bu ülkelerle özellikle enerji alanında önemli yatırımlar gerçekleştirdiği belirtmek gerekir.²³⁶ Ancak Pekin tarafından Orta Asya ülkelerine dönük söz konusu ekonomik ve yakın markaj sadece Moskova'yı değil diğer üye başkentlerini de endişelendirmiş ve kaçınılmaz olarak alternatif bölgesel bütünleşme girişimlerine yönlendirmiştir.²³⁷ Ayrıca çoğunlukla hammadde, ulaşım yolları ve az gelişmiş endüstriyel altyapıya sahip olmaları nedeniyle ŞİÖ'nün ekonomik ve ticari alanlarda kısa vadede özellikle Orta Asyalı üye ülkelere önemli avantajlar sağlama olanağı olmamıştır.²³⁸ Örgütün özellikle 2010 sonrası siyasi ve askeri faaliyetlerinin analizine ise çalışmanın üçüncü bölümde yer verilecektir.

2.3. Medvedev Dönemi'nde (2008-2012) Moskova'nın Dış Politika, Ulusal Güvenlik ve Askeri Stratejilerinin Değerlendirilmesi

2.3.1. Rusya Federasyonu'nun 2008 Dış Politika Stratejisi

12 Ocak 2008 tarihinde dönemin Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı Dimitri Medvedev tarafından onaylanan Rusya Federasyonu Dış Politika Stratejisi 2000'de hazırlanan türdeşine dönemin konjonktürel gelişmeleri ışığında yeni katkı ve

²³⁵ Karaca, **a.g.e.**, s. 275.

²³⁶ Hall ve Grant, **a.g.m.**, s. 132.

²³⁷ Ferdinand, **a.g.m.**, s. 855.

²³⁸ Lanteign, **a.g.m.**, s. 620.

öngörülerde bulunmayı hedeflemiştir.²³⁹ 2008 Dış Politika Strateji belgesinin ana başlıkları 2000’de hazırlanan türdeşile hemen hemen aynıdır. Diğer taraftan yukarıda da değinilen 2000 sonrası yaşanan gelişmelerin Moskova tarafından algılanma biçimine bağlı olarak dış politika anlayışında bir miktar değişim göze çarpmaktadır. Rusya Federasyonu’nun dış politikadaki ana hedeflerinin sıralanmasında 2000 Dış Politika Stratejisiyle büyük oranda benzerlik söz konusudur. Bu durum 2000-2008 arasında Rusya’nın temel dış politika ilke ve yaklaşımlarında dikkate değer bir değişim-dönüşüm olmadığına açık bir göstergesidir. Bununla birlikte, 2008 dış politika stratejisinde “kalıcı siyasi ve askeri ittifakların yerini ortak sorunların birlikte çözümüne odaklı esnek şebeke diplomasisine (*network diplomacy*) bıraktığı” şeklindeki açıklamanın Soğuk Savaş sonrası şekillenen uluslararası ilişkilere daha derinlikli bir bakış sunduğu söylenebilir.

2008 Dış Politika Stratejisinde Rusya’nın küresel sorunlara yönelik yaklaşımları olarak şu ana hususların öne çıkarıldığı söylenebilir:²⁴⁰

- BM’nin uluslararası ilişkilerin tek meşru düzenleyicisi olarak kabul edildiği karşılıklı saygıya ve eşitlikli yaklaşıma dayalı bir dünya düzeninin savunulması,
- Uluslararası hukukun üstünlüğünün gözetilmesi,
- Özellikle konvansiyonel ve kitle imha silahlarının kullanımının yaygınlaşma riski-potansiyeli taşıdığı ve devlet dışı oyuncuların (özellikle terör örgütleri) ülke güvenliklerini tehdit ettiği bir ortamda uluslararası güvenliğinin güçlendirilmesine çalışılması,
- Özellikle DTÖ ve OECD’ye üyelik yoluyla ekonomik, ticari, mali ve parasal alanlarda Rusya’nın daha fazla küresel kapitalist sistemle bütünleşmesi yönünde adımlar atılması,

²³⁹ Rusya Federasyonu’nun 2008 yılı Dış Politika Strateji Belgesi’nin İngilizce tam metni için bkz. “The Foreign Policy Concept of Russian Federation”, January 12, 2008, **President of Russia**, (Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Resmi İnternet Sitesi), <http://en.kremlin.ru/supplement/4116>, 8 Ocak 2016.

²⁴⁰ A.y.

- Küresel ölçekte insan hak ve özgürlüklerinin gözetilmesi, Rus diasporasının hak ve hürriyetlerinin takibine ve Rus kültürünün yaygınlaştırılmasına ağırlık verilmesi,
- Her türlü etnik ve dinsel nitelikli aşırıcılıklara karşı çıkılması, insan hakların gözetilmesinde uluslar arası sivil toplum kuruluşlarıyla irtibat haline olunması,
- Uluslararası kamuoyunu Rusya'nın ulusal çıkarları doğrultusunda yönlendirmek amacıyla kitle iletişim araçlarının daha etkin kullanımının sağlanması.

Belgedeki bölgesel öncelikler incelendiğinde genel anlamda 2000'deki türdeşiyle oldukça benzeşmektedir. Öte yandan Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun kurumsal yapısının güçlendirilerek ortak ekonomik alan oluşturulma hedefine yer verilmekte, bu bağlamda Kazakistan ve Beyaz Rusya'nın kilit rol üstleneceği öngörülmektedir. Bir başka dikkat çekici husus ise Moskova'nın "Vancouver'dan Vladivostok'a Avro-Atlantik alanında bölgesel güvenlik ve istikrarın sağlanmasını amaçladığını" dile getirmesidir. Bu yolla Rusya, ABD'nin Soğuk Savaş dönemini andıran kutuplaştırıcı yaklaşımlarına set koymayı ve Avrupa ülkelerini olabildiğince yanına çekmeyi hedeflemektedir.

2.3.2. Rusya'nın 2020'ye Değın Ulusal Güvenlik Stratejisi (2009) ve 2010 Askeri Stratejisi

Yeni binyılın ilk beş yılı içerisinde Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'da meydana gelen "renkli devrimler" sonucunda bu ülkelerin Moskova'yı tek stratejik ortaklık tercihi olarak görmekten uzaklaşmalarının yanı sıra, Rusya ile Gürcistan arasında yaklaşık beş gün süren ancak etkileri süresinden kuşkusuz daha yüksek olan Rusya-Gürcistan Savaşı'nın patlak vermesi Moskova ulusal güvenlik anlayışında revizyona gitmek ihtiyacı doğurmuştur. Bu bağlamda 12 Mayıs 2009'da dönemin Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı Dimitri Medvedev tarafından 537 sayılı kararnameyle onaylanmıştır. Belgenin içeriğinin yanı sıra bu kez ana başlıklarında da

bazı değişikliklere gidilmiştir.²⁴¹ Birinci bölümde Rusya'nın ulusal güvenliğiyle ilgili genel hükümlere yer verilirken, ikinci bölüm Rusya'nın modern dünyadaki konumu ve genel konjoktürel gelişmelere değinilmektedir. Üçüncü bölümde Rusya'nın ulusal çıkarları ve stratejik ulusal öncelikler sıralanmaktadır. Dördüncü ve son bölümde ise ulusal güvenliği sağlama hedef ve yöntemleri ele alınmaktadır.

Strateji belgesinin 1997 ve 2000'deki türdeşleriyle karşılaştırıldığında göze çarpan önemli değişikliklerden bir tanesi ulusal güvenlikle ilgili amaç, tehdit ve görevlerin (tehditlerle mücadele yöntemlerinin) kısa, orta ve uzun dönemler biçiminde sıralandırılmış olmasıdır.²⁴² Hâlihazırda Rusya Federasyonu Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği görevini yürüten eski Rus iç istihbarat servisi (FSB) Başkanı Nikolay Patruşev'e göre; kısa vade 2012'ye kadarki, orta vade 2012-2015 arasındaki ve uzun vade 2020'ye kadarki dönemleri içermektedir.²⁴³ Belgenin bir başka önemli özelliğinin de ulusal güvenliğin sağlanmasında en önemli etken olarak ekonomik istikrar ve sürdürülebilir kalkınma olduğuna dair vurgu olduğu söylenebilir.²⁴⁴

Özellikle 2008 yılının ortalarından itibaren küresel boyutta etkilerini hissettirmeye başlayan finansal krizin Rusya'nın bu ulusal güvenlik yaklaşımında önemli bir pay sahibi olduğu açıktır. Bu bağlamda Rusya 2020 yılına kadar dünyanın GSYİH miktarı bakımından beşinci büyük ekonomisi olma hedefine yer verilmiş, bunu sağlamak için ise bilimsel-teknolojik yeniliklere, belirli sektörlerin modernleştirilmesine, üretimde artışın sağlanmasına ve bankacılık sisteminin geliştirilmesine ağırlık verileceği açıklanmıştır. Metinde ayrıca devletin düzenleyici

²⁴¹ 2009 yılında onaylanan Rusya Federasyonu'nun 2020'ye Değin Ulusal Güvenlik Stratejisi İngilizce tam metni için bkz. "Russia's National Security Strategy to 2020", **Rustrans**, (Çevrimiçi) <http://rustrans.wikidot.com/russia-s-national-security-strategy-to-2020>, 8 Ocak 2016.

²⁴² Roger McDermott, "Russia's National Security Strategy", **Eurasia Daily Monitor**, Vol. VI, No. 96, (Çevrimiçi) [http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews\[tt_news\]=35010#.VpfUDSOPGuH](http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews[tt_news]=35010#.VpfUDSOPGuH), 8 Ocak 2016.

²⁴³ Keir Giles, "Russia's National Security Strategy to 2020", **NATO Defense College, Research Division**, June 2009, p. 3.

²⁴⁴ Sophia Dimitrakopoulou ve Andrew Liaropoulos, "Russia's National Security Strategy to 2020: A Great Power in the Making?", **Caucasian Review of International Affairs**, Vol. IV, Winter 2010, p. 38.

kuralları yeterince işletemediğine yönelik eleştiri de dikkat çekicidir. Enerji güvenliğinin kavramsal olarak belgede yer alması da bir başka değişiklik olarak değerlendirilebilir. 2009 strateji belgesinde “ulusal ve küresel ölçeklerde enerji güvenliğinin koşulları, DTÖ’nün genel ilkeleriyle uyuşacak biçimde, enerji kaynaklarına yönelik olarak oluşturulacak pazarların çıkarları doğrultusunda çok taraflı işbirliği ortamının geliştirilmesi” öngörülmektedir.

Patrushev’e göre; ekonomik alanda iddialı ve idealist yaklaşımına karşın Rus dış politikası rasyonel ve pragmatik bir platformda oluşturulacak, bu kapsamda Soğuk Savaş döneminde görülen silahlanma yarışı benzeri yüksek maliyetli eğilimlerden uzak duracaktır.²⁴⁵ Enerji güvenliğinin sağlanması noktasında Arktik Bölgesi, Hazar Havzası ve Sibirya’nın ön plana çıkarılması Rusya’nın, en azından 2020’ye değin, ekonomik yapısında kaçınılmaz olarak enerji kaynaklarının çıkarılması ve ihracatının ağırlığını koruyacağını ve söz konusu alanlarda güvenliği sağlamaya yönelik hareketliliğin öngörüldüğünü göstermektedir.

Strateji belgesinde, “Avrupa güvenlik mimarisinin” büyük ölçüde NATO’ya endekslenmesi nedeniyle bölgesel ve küresel ölçeklerde yetersiz kaldığı öne sürülürken, Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü’nün (KGAÖ), bölgesel ölçekte askeri-siyasi ve askeri-stratejik karakterli güvenlik tehditlerine karşı koymada kilit bir devletlerarası araç haline geleceği savunulmaktadır.²⁴⁶ 2009 tarihli Ulusal Güvenlik Stratejisi G-8, G-20 ve BRICS gibi bölgesel temelli örgütlerle daha fazla çok taraflı ilişkiler geliştireceğini açıkça ortaya koyarken, BDT alanı içerisinden askeri güvenlik penceresinden KGAÖ’ye, ekonomik-ticari yakınlaşma/bütünleşme açısından ise Avrasya Ekonomik Topluluğu’na (2015’ten bu yana Avrasya Ekonomik Birliği-AEB) “istikrar sağlayıcı unsurlar” olarak değerlendirmektedir. Bu noktada 1997 ve 2000’de hazırlanan ulusal strateji konseptleriyle karşılaştırıldığında Rusya’nın Ulusal Strateji Konsepti’nin bölgesel bütünleşme yönünde siyasi ve askeri

²⁴⁵ McDermott, **a.g.m.**

²⁴⁶ Giles, “Russia’s National Security Strategy to 2020”, p. 7.

boyutun yanı sıra ekonomik boyutun da kendisine önemli bir yer edindiği açıkça görülebilmektedir.

11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrası uluslararası konjoktürde yaşanan ciddi değişimler ve yukarıda bahsedilen kendi yakın çevresi içerisinde meydana gelen siyasi gelişmeler Rusya'nın askeri temelli güvenlik anlayışında değişiklik yapmaya itmiştir. 5 Şubat 2010'da dönemin Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı Medvedev tarafından kararnameyle onaylanmıştır. Strateji belgesinin ortaya konulmasından kısa bir süre önce ABD'nin kendi dört yıllık savunma stratejisini (*US Quadrennial Defense Review*) ilan etmesi ve Münih Güvenlik Konferansı'nın gerçekleştirilmiş olması dikkat çekicidir.²⁴⁷ 2010 Askeri Stratejisi “genel hükümler”, “Rusya Federasyonu'na yönelik askeri tehlike ve tehditler”, “Rusya Federasyonu'nun askeri politikası” ve “savunma için askeri-ekonomik destek” ana başlıkları altında dört bölümden oluşmaktadır.²⁴⁸

2010 Askeri Stratejisinde dikkat çeken noktalardan birisi, 1993 yılında hazırlanan türdeşine benzer biçimde, askeri yönden dış “tehlike” ve “tehditler” arasında kavramsal bir ayrıma gidilmiş olmasıdır.²⁴⁹ Belgenin genel anlamda Rusya'nın ortak olarak gördüğü/ görmek istediği ülkeleri artırmak, ülkenin ve yurttaşlarının uluslararası barış ve istikrara katkıda bulunma ve Rusya Federasyonu Silahlı Kuvvetleri'nin (RFSK) yurtdışında görevlendirilmesi yönünde irade beyanında bulunmak ve de Rusya'nın ekonomik çıkarları doğrultusunda özel askeri güvenlik birimleri oluşturmak şeklinde özetlenecek üç temel hedefi ortaya koyduğu belirtilebilir.²⁵⁰

²⁴⁷ Keir Giles, “The Military Doctrine of the Russian Federation”, **NATO Defence College Research Review**, Rome, February 2010, p. 2.

²⁴⁸ Rusya Federasyonu'nun 2010 Yılı Askeri Strateji Belgesi'nin İngilizce tam metni için bkz. “The Military Doctrine of the Russian Federation”, February 5, 2010, **Carnegie Endowment**, (Çevrimiçi) https://carnegieendowment.org/files/2010russia_military_doctrine.pdf, 8 Ocak 2016.

²⁴⁹ Burada “tehlike” kavramı daha kestirilebilir ve önenebilir olma özelliğinin yanı sıra “tehdide” dönüşebilmesi için belirli koşulların ortaya çıkması gereklidir. Söz konusu kavramsal ayrımla Rus karar alıcıların askeri güvenlik açısından önlerine çıkabilecek sorunlarda daha serinkanlı ve yapıcı bir tavır sergilemeyi tercih ettikleri söylenebilir.

²⁵⁰ Marcel de Haas, “Russia's Military Doctrine Development”, **Russian Military Politics and Russia's 2010 Defence Doctrine**, Ed. by., Stephen J. Blank, Strategic Studies Institute (SSI), March

Belgede NATO'nun 2000 sonrası faaliyetleri ve genişleme süreci temel “askeri tehlikeler” arasında sıralanmıştır. Bir önceki askeri doktrinde de vurgu yapılan nükleer silahların ve uluslararası terörizmin yayılması gibi ele alınan tehditlerin genel anlamda varsayımsal değil gerçekçi bir üslupla ele alınmış olduğu söylenebilir.²⁵¹ Bir başka dikkat çekici nokta ise askeri tehlikeler arasında doğrudan ülke ismi verilmeden Doğu Avrupa'ya ABD'nin kararıyla konuşlandırılan füze savunma ve radar sistemlerinin sayılmış olmasıdır. Nükleer caydırıcılık konusunda belgenin genel tutumunda bir değişiklik gözükmemekle birlikte RFSK Genel Sekreteri Petruşev'in 2009 yılında verdiği bir röportajda nükleer önleyici müdahalenin de doktrinde yer alabileceği yönünde açıklamada bulunmuş olması söz konusu seçeneğin uluslararası konjonktürel gelişmeler ışığında masada kalmaya devam edeceğini göstermektedir.²⁵²

2000 Askeri Stratejisiyle benzer bir biçimde KGAÖ'nün bölgesel kapasite ve etkinliğinin artırılması öngörülürken, aynı zamanda “uluslararası bir görev gücü (*task force*)” olarak da ilk kez nitelendirilmiş olması NATO'ya alternatif bir askeri ittifak oluşumu olarak değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Belgenin öncülleriyle paralellik taşıyarak bölgesel/uluslararası güvenliğin temini ve korunmasında KGAÖ'nün yanı sıra ŞİÖ, BDT ve AGİT ile ortaklaşa hareket edileceği vurgulanırken, AB ve NATO ile de ilişkilerin geliştirilmesi hedefine yer verilmiştir.²⁵³

2011, pp. 39-42, <https://archive.org/details/RussianMilitaryPoliticsAndRussias2010DefenseDoctrine>, 14 Ocak 2016.

²⁵¹ Giles, “The Military Doctrine of Russian Federation”, p. 5.

²⁵² A.e., s. 6.

²⁵³ Carnegie Endowment, a.y.

2.3.3. 2008 Gürcistan Savaşı'na Giden Süreç ve Avrasya'ya Yansımaları

2003'ün son günlerinde gerçekleşen “Gül Devrimi” sonrası iktidara gelen Mikhail Saakaşvili'nin Batı hatta özellikle ABD yanlısı bir dış politika tercihinde bulunacağını kısa sürede anlaşılmasıyla birlikte Rusya Güney Kafkasya'daki siyasi ve ekonomik gelişmeleri çok daha yakından ve kendi çıkarları açısından oldukça kaygılı bir biçimde takip etmeye başlamıştır. Söz konusu yakın markaj 2008 yılına gelindiğinde Rusya ile Gürcistan arasında kısa süreli bir savaşı meydana getirecek kadar vahim bir gelişme süreci göstermiştir. Elbette savaşın koşulları bir günde oluşmamıştır bu nedenle özellikle 2008 yılından itibaren Saakaşvili yönetimin Moskova'yı bu derece ileri ve şiddetli bir yönetime iten etkenlere kısaca değinmekte yarar görünmektedir.

Yukarıda değindiğimiz üzere Rusya daha 1990'lı yılların ortalarından itibaren NATO'nun doğuya doğru genişleme politikasını kendi siyasi ve askeri çıkarları açısından doğrudan tehdit biçimde algılamaya başlamıştır. 2005 yılında Rus Savunma Bakanı Sergei İvanov'un Ukrayna ve Gürcistan'ın NATO'ya üye olması durumunda iki ülkeyle Rusya'nın ilişkilerinin geniş ölçüde yeniden değerlendirileceğini ve Rus Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov'un iki ülkenin NATO'ya üyeliğini engellemek için her şeyi yapacaklarını açıklaması Rusya'nın konuyla ilgili hassasiyetini açıkça ortaya koymaktadır.²⁵⁴ 2006 yılında Minsk'te gerçekleşen BDT Zirvesinde Putin yönetiminin Gürcistan'daki iki özerk cumhuriyet olan Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlıklarını tek taraflı tanıyabileceğini duyurarak Saakaşvili yönetimini tehdit etmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin geldiği noktanın vahametini açıkça göstermektedir.²⁵⁵ Bu açıklama sadece Saakaşvili yönetimi nezdinde değil Batılı ülkeler tarafından da tepkiyle karşılanmış, söz konusu girişimin Avrupa

²⁵⁴ Stephen Blank, “What Comes After the Russo-Georgian War? What's at Stake in the CIS”, **American Foreign Policy Interests**, No. 30, 2008, p. 381.

²⁵⁵ A.e., s. 384.

güvenliği ve mevcut küresel düzenin korunmasını amaçlayan ve SSCB'nin de imza koyduğu 1975 Helsinki Antlaşması'nın açık ihlali olduğu vurgulanmıştır.²⁵⁶

2008'in Nisan ayına gelindiğinde görevi bırakmaya hazırlanan ABD'deki George W. Bush yönetimince iki NATO üyesi olan Polonya ve Çek Cumhuriyeti'ne (günümüzde Çekya) savunma füze sistemlerinin yerleştirilmesinin gündeme gelmesi Amerikan-Rus ilişkilerin izdüşümü sayılabilecek Gürcistan ve Ukrayna'ya yönelik Kremlin'in tavrını daha da kötüleştirmiştir.²⁵⁷ ABD, AB ve NATO'nun Gürcistan'a olası bir Rus askeri müdahalesine ivedilikle cevap vereceğini gösteren net bir açıklama ve sinyal göstermemesi de Rusya'nın Gürcistan üzerindeki siyasi baskıyı arttırıcı bir etken olmuştur.²⁵⁸ Söz konusu şartlar içerisinde St. Petersburg'ta gerçekleşen 2008 BDT Zirvesinde Rusya, Gürcistan ve Ukrayna'yı NATO'ya katılmamaları konusunda net bir şekilde uyarmış ve Gürcü karar alıcılara sorunların ancak ikili görüşmeler yoluyla çözülebileceğini üçüncü kişilerin bölgesel konularda muhatap edilmemesi gerektiğine vurguda bulunmuştur.²⁵⁹

Rusya'nın bu kadar sert ve kararlı tutum sergilemesinde Güney Kafkasya'da Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı gibi ekonomik ve ticari çıkarlarına uygun olmayan alternatif enerji nakil hatlarının oluşturulmasına engel olma amacının da bulunduğunu belirtmek gerekir.²⁶⁰ Görülebileceği üzere Rusya BDT üyelerinin bir araya geldiği tarihi zirveleri kendi siyasi, askeri ve ekonomik çıkarlarını ortaya koyma yönünde bir hükümetler arası platform kullanmaktan çekinmemiştir.

2008 Ağustos'una Gürcü birliklerin ayrılıkçılarla mücadele amacıyla Güney Osetya'ya girmesini fırsat bilen Rusya Gürcistan'ı işgal etmiş hatta başkent Tiflis'i

²⁵⁶ Stephen Blank, "America and the Russian-Georgian War", **Mediterranean Quarterly**, Vol. XX, No.4, 2009, p. 33.

²⁵⁷ Chloe Arnold, "NATO Divided on Expanding Alliance, But Moscow's Stance is Clear", **Radio Free Europe Report: April 2, 2008**, 02.04.2008, <https://www.rferl.org/a/1347775.html>, 27 Kasım 2015.

²⁵⁸ Blank, "America and the Russian-Georgian War", p. 35.

²⁵⁹ Blank, "What Comes After...", p. 385.

²⁶⁰ Blank, "America and the Russian-Georgian War", p. 39.

bile tehdit edebilecek kadar asimetrik güç sergilemiştir. Bu durum Saakaşvili rejimi uluslararası toplum ve kamuoyları nezdinde hayli küçük düşürmesinin yanı sıra Batılı devletlerin de Rusya karşısında bölgedeki caydırıcılık unsurunu hafifletmiştir.²⁶¹ Rusya, işgalin başarıya ulaşmasının getirdiği siyasi prestijden yararlanarak, Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını tek taraflı tanıyarak bir anlamda ABD başta olmak üzere Batılı ülkelere meydan okumuştur. Burada ilginç olan nokta ise söz konusu tanıma kararının dönemin Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Medvedev tarafından ŞİÖ'nün Duşanbe Zirvesi'nde duyurulmasına karşın diğer üyelerin karara destek vermemiş olmasıdır.²⁶² Bir başka ilginç nokta ise ŞİÖ'nün Rusya'yı Güney Kafkasya'daki siyasi krizi etkin biçimde çözmüş olmasını olumlu bir gelişme olarak değerlendirmiş olmasıdır.²⁶³ İlk bakışta çelişkili davranışlar olarak algılansa da aslında burada Rusya dışındaki ŞİÖ'ye üye ülkelerin karar alıcılarının, bir yandan ülkelerin toprak bütünlüğü ve egemelik haklarına saygı gösterirken, diğer taraftan bölge dışı oyuncuların siyasi ve ekonomik sorunların çözümü için müdahil olmasına yönelik tepkisi açıkça görülebilmektedir.

2.4. II. Putin Dönemiyle Birlikte Rusya'nın Güvenlik Anlayışı ve Avrasya Merkezli Bütünleşmeyi Somutlaştırma Girişimleri

Medvedev'in görevi bırakmasının ardından Putin 2012'de yeniden Anayasa'da gerçekleştirilen değişiklik sonucunda 6 yıllığına Cumhurbaşkanı seçilerek "kaldığı yerden" görevine devam etmeye hak kazanmıştır. Putin'in bu ikinci iktidar dönemi, kuşkusuz geçmiş yıllarda edinilen tecrübelerin katkısıyla, uluslararası gelişmeleri çok daha soğukkanlı biçimde takip ettiği bir niteliğe bürünmüş görünmektedir. Rusya'nın bu dönemde artık uluslararası sahnede daha fazla yer almak ve artık 1990'lı yıllardaki pasif ve umutsuz imajından hızla

²⁶¹ Hall ve Grant, **a.g.m.**, s. 133.

²⁶² Sinan Oğan, "Güney Osetya ve Abhazya'nın Bağımsızlığının Şanghay İşbirliği Örgütü Açısından Değerlendirilmesi", **Türksam Dış Politika Araştırmalar Merkezi, Rusya-Ukrayna Dosyası**, 28 Ağustos 2008, (Çevrimiçi) <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/455-guney-osetya-ve-abhazya-nin-bagimsizliginin-sanghay-isbirligi-orgutu-toplantisi-acisindan-degerlendirilmesi>, 14 Nisan 2017.

²⁶³ Hall ve Grant, **a.g.m.**, s. 135.

sıyrıldığını kanıtlama çabasında olduğu görülmektedir. Konumuz açısından ise bu dönemin Rusya'nın 1990'lı yıllardan beri başlatılmış ve tüm yetersizliklerine karşın bugünlere getirilebilmiş bölgesel bütünleşme girişimlerini ileriye götürecek somut adımları yansıttığı söylenebilir.

Çalışmanın bu altbölümünde 2012 sonrası Rusya'nın yeni dış politika ve askeri güvenlik anlayışlarına değinilerek konjonktürel gelişmeleri kendi siyasi, ekonomik ve askeri çıkarları doğrultusunda nasıl değerlendirdiğine ışık tutmaya çalıştık. Bu bağlamda 2013 yılında kabul edilen ve üç yıl sonra yenilenen Dış Politika Stratejisini değerlendirirken, Ortadoğu ve Doğu Avrupa'daki gelişmeler ışığında yenilenen 2014 Askeri Stratejisine de değinmeyi konumuz açısından yerinde gördük. Her ne kadar altyapısı 1990'lı yıllara kadar uzanıyor olsa da Avrasya'daki ekonomik temelli bütünleşme hareketleri ve bu kapsamda kurulan örgütlerin daha somut gelişim göstermeye başlamıştır. Bu bağlamda, ekonomik temelli bölgesel bütünleşmenin günümüzdeki en somut yansıması olan Avrasya Ekonomik Birliği'ne (AEB) giden sürecin Rusya ve diğer bölge ülkelerine etkileri üzerinde durmayı tercih ettik.

2.4.1. II. Putin Döneminde Rusya'nın Dış Politika, Ulusal Güvenlik ve Askeri Stratejilerine Bakış

2.4.1.1. Rusya'nın 2013 ve 2016 Dış Politika Stratejilerinin Değerlendirilmesi

2012 Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucunda Medvedev'den koltuğunu geri alan Putin, Rusya'nın dış politika anlayışının yeniden gözden geçirilmesi yönünde irade göstermekte gecikmemiş, aynı yılın Mayıs ayında yeni bir dış politika stratejisinin hazırlanması talimatını vermiş, 12 Şubat 2013'te kendisinin onayıyla

Rusya Federasyonu'nun yeni Dış Politika Stratejisi ilan edilmiştir. Strateji, şekil ve temel aldığı öncelikler bakımından benzer olsa da içeriğinde belli bir oranda değişiklikler içermektedir.²⁶⁴ Stratejinin hazırlanmasının tarihsel arka planında ise 2008 küresel finans krizinin ve de 2011 başında Batılı akademik ve medyatik çevrelerde “Arap Baharı” olarak adlandırılan Ortadoğu'daki halk ayaklanmaları zincirinin etkili olduğu söylenebilir.²⁶⁵

2013 Dış Politika Stratejisi bir öncekine göre ekonomik ve mali konularda daha göze çarpan bir duyarlılık taşıdığı söylenebilir. Nitekim belgede; “Rusya'nın dünya ekonomik ilişkileri içerisinde ticari ve ekonomik konumunu güçlendirme, Rus girişimcilerin yurtdışındaki çıkarları için diplomatik destek verme, Rus mal, hizmet ve yatırımlarının ayrımcılığa tabi tutulmadan bölgesel ve uluslararası ölçeklerde ekonomik ve mali örgütler içerisinde bu hedefin gözetilmesi” ifadesi yer almaktadır. Rusya'nın DTÖ üyeliğine 2012'de kabul edilmesi sonrası ekonomik-ticari konularda daha özgüvenli bir yaklaşım sergilemeye başladığı belirtilebilir.²⁶⁶ Buradan 2008 küresel finansal krizinin olumsuz etkilerinin Rusya'nın sadece ülke içerisinde değil yurtdışındaki ekonomik ve ticari çıkarlarına daha fazla önem vermesi gerekliliğini doğurduğu sonucunu çıkarmak zor değildir.

Belgede dikkat çeken bir başka yenilik ise Rusya'nın dış politika hedeflerini gerçekleştirirken yumuşak güç (*soft power*) uygulamalarına yer vereceğini açıkça belirtmesidir. “Yumuşak güç” kavramı, tez çalışmamızın birinci bölümünde ele alındığı üzere, realizmden çok neo-liberalizmin öne sürdüğü bir dış politika yaklaşım biçimidir ve Rusya'nın genellikle çoğu akademisyen ve araştırmacı tarafından realist

²⁶⁴ Rusya Federasyonu'nun 2013 yılı Dış Politika Strateji Belgesi'nin İngilizce tam metni için bkz. “Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation”, **The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation**, February 18, 2013, (Çevrimiçi) http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCk6BZ29/content/id/122186, 8 Ocak 2016.

²⁶⁵ Maxim Makarychev, “Russia Updates its Foreign Policy Concept”, **Russia Beyond the Headlines**, February 25, 2013, (Çevrimiçi) http://rbth.com/international/2013/02/25/russia_updates_its_foreign_policy_concept_23211.html, 10 Ocak 2016.

²⁶⁶ Alexander Mezyaev, “On the Foreign Policy Concept of Russia”, **NSNBC International**, May 19, 2013, <http://nsnbc.me/2013/05/19/on-the-foreign-policy-concept-of-russia/>, 10 Ocak 2016.

temele dayandırılan dış politika anlayışıyla ilginç bir tezatlık oluşturmaktadır. Bununla birlikte söz konusu yaklaşım biçimini Rusya'nın salt pragmatizmden vazgeçip özellikle küresel kapitalist ekonomilerle uyumlu bir biçimde Rusya'nın kendi ideolojik ve ahlaki değerlerini oluşturma projesinin dolaylı bir aracı olarak okumak da olasıdır.²⁶⁷ Yine Rusya bu stratejiyle birlikte daha önceki türdeşlerinde dile getirilen “eşit düzlemde ilişkiler”, “karşılıklı saygı ve işbirliği” ilkelerinin yanı sıra uluslararası hukuk normlarının önemli bir parçası olan “egemen devletlerin içişlerine karışmama” ilkesine de ilk kez yer verilmektedir.²⁶⁸

Stratejinin Rusya'nın dış dünyayı algılama biçimi ve bölgesel öncelikleri perspektifleri mercek altına alındığında en dikkati çeken yenilik ise uluslararası güç merkezinin aşamalı bir biçimde Batı'dan Doğu'ya ve Asya-Pasifik hattına doğru kaydığı bir geçiş aşamasının öngörülmesidir. Bu noktada, öncelik sırası fazla değişmemekle birlikte, özellikle Çin ile ilişkilerin geçmiş strateji belgelerine oranla daha az detaylandırılmış olması Rusya-Çin arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin görece daha sağlam ve istikrarlı bir temele oturtulmaya başlanmış oluşuna dayandırılabilir.²⁶⁹ Öte yandan hem BRICS ülkeleriyle ilişkileriyle belgede ayrı bir bölüm hazırlanmış olması hem de Avrasya Ekonomik Birliği'ni oluşturma hedefinin ortaya konulması (2015 başında hedefe ulaşılmıştır) ve Rusya'nın başlıca dış politika önceliklerinden biri olarak sayılması Moskova'nın küresel kapitalist sistem bünyesinde ABD merkezli neoliberal ekonomi modeline ciddi bir alternatif yaratma girişimi şeklinde değerlendirilebilir.²⁷⁰

Ukrayna'nın tüm dış politika stratejilerinde birinci öncülüğe sahip BDT bünyesinde “özel ortak” biçiminde ele alınması bir başka dikkat çeken noktadır.

²⁶⁷ Fyodor Lukyanov, “Diplomacy Will Continue to promote Economic Interests”, **Russia Beyond the Headlines** Gazetesi Resmi İnternet Sitesi, February 25, 2013, http://rbth.com/international/2013/02/25/russia_updates_its_foreign_policy_concept_23211.html, 10 Ocak 2016.

²⁶⁸ Mezyaev, **a.g.m.**

²⁶⁹ Andrew Monaghan, “The New Russian Foreign Policy Concept. Evolving Continuity”, **Chattam House, Russia and Eurasia**, Rep. 2013/03, April 2013, pp. 3-4.

²⁷⁰ **A.e.**, s. 5.

Nitekim belgeyi doğrular biçimde Ukrayna'da 2014 başında yaşanan gelişmeler Rusya dış politikasında çok önemli yansımalar meydana getirmiş, bölgesel istikrar ciddi oranda tahribata uğratılmıştır. Belgede Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (KEİÖ) önemine vurguda bulunulurken Karadeniz ve Kafkasya'nın güvenliğine atıfta bulunulması bu iki bölgenin Rus dış politikası açısından stratejik değerini de açıkça ortaya koymaktadır.

Rusya'nın yeni ve güncel dış politika stratejisi ise son birkaç yıldan beri bölgesel (özellikle Suriye'deki iç savaş ve Ukrayna'da 2014 yılında yaşanan siyasi krizin etkileri) ve küresel gelişmelerin meydana getirdiği sonuçlar dikkate alınarak düzenlenmiş ve 30 Kasım 2016'da Putin tarafından imzalanan kararname ile yürürlüğe girmiştir.²⁷¹ 5 başlık ve 103 maddeden oluşan Strateji metnini konumuz açısından değerlendirdiğimizde aşağıdaki hususların öne çıktığı görülmektedir:

- Rusya ekonomik çıkarları doğrultusunda rekabet edilebilirliği artırma ve teknolojik gelişmeyi sağlamayı öncelerken, aynı zamanda dünya başlıca çekim merkezi haline gelmeyi, küresel ekonomik ilişkilerini geliştirmeyi ve de komşu ülkelerdeki istikrarsızlık unsurlarını ortadan kaldırmayı hedeflemektedir (madde 3).
- Uluslararası sistemin çok kutuplu bir niteliğe büründüğü, bu bağlamda küreselleşmenin salt Batı-Atlantik eksenli değil yeni ekonomik ve siyasi güçler ekseninde şekillendiği vurgulanmaktadır (madde 4).
- Batılı ülkelerin küresel konumlarını koruma amaçlı eylemlerinin yabancı düşmanlığı, hoşgörüsüzlük ve çatışmaları körükleyerek uluslararası sistemin kaotik bir yapıya sürüklenmesine sebep olduğu, güç kullanımının uluslararası ilişkilerde önemli bir başvuru aracına dönüştüğü savunulmaktadır (madde 5 ve 6).
- Mevcut askeri ittifakların küresel ölçekteki tehditleri bertaraf etmekte yetersiz olduğu ileri sürülerek, Avro-Atlantik, Avrasya ve Asya-Pasifik eksenli eşitlikçi ve bütünlük bir güvenlik paradigması oluşturulması gerekliliğine işaret edilmektedir. (madde 7)

²⁷¹ Rusya Federasyonu'nun 2016 yılı Dış Politika Strateji Belgesi'nin İngilizce tam metni için bkz. "Foreign Policy Concept of the Russian Federation", **The Ministry of Foreign Affairs of Russian Federation**, 2232, 01.12.2016, (Çevrimiçi) http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICk6B6BZ29/content/id/2542248, 25 Temmuz 2018.

- Yumuşak güç kullanımının özellikle sivil toplum kuruluşları üzerinden uluslararası ilişkilerde hedefe ulaşmada önemli bir araca dönüştüğü kabul edilirken, son yıllarda küresel ekonomide gözlemlenen büyüme oranlarındaki düşüş ve mali-ticari pazardaki dalgalanmaların ancak Dünya Ticaret Örgütü ilke ve kurallarıyla uyumlu ekonomik bütünleşmeyi sağlamakla önüne geçilebileceği vurgulanmaktadır (madde 9 ve 10).
- Enerji sektöründe niteliksel değişimler ve teknolojik gelişmelerin yanı sıra hidrokarbon rezervlerinin yanı sıra yenilebilir enerjinin artan rolüne dikkat çekilirken, diğer yandan sektördeki sınırlandırma ve ayrımcı uygulamaların devam ettiği ve bunun küresel enerji güvenliği sağlamada olumsuz bir etken olduğuna işaret edilmektedir (madde 11).
- Rusya BDT üyesi diğer ülkelerle ikili ve çoklu ilişkileri geliştirmeyi ve BDT içi bütünleşme mekanizmalarını güçlendirmeyi amaçlamaktadır (madde 49).
- BDT; siyasi diyalog, ekonomik ve insani işbirliği, geleneksel tehditlerin bertaraf edilmesi hususlarında etkili bir bölgesel örgüt olarak değerlendirilirken, diğer üyelerin bütünleşmeyi hızlandırıcı adımlar atmasının beklendiği, Rusya'nın ise ortak tarihi ve kültürel zeminde ekonomi ve güvenlik alanlarında işbirliğine gideceği belirtilmektedir (madde 54 ve 55).
- Rusya; AEB'nin hâlihazırda diğer üyeleri Ermenistan, Beyaz Rusya, Kazakistan ve Kırgızistan ile kalkınma, teknolojik modernizasyon ve Birliğin rekabet edilebilirliğini güçlendirmek amaçlı bütünleşmeyi güçlendirmeyi "kilit hedef" olarak nitelendirmekte, AEB'yi evrensel bütünleşme ilkeleri doğrultusunda Avrupa ve Avrasya'nın birleşmesinde önemli bir araç olarak değerlendirmektedir (madde 51).
- KGAÖ Rusya açısından Sovyet sonrası coğrafyadaki güvenlik paradigmasının önemli ve kilit bir parçası olarak görülmekte, günümüzde karmaşıklaşan bölgesel ve küresel kaynaklı güvenlik sorun ve tehditleriyle mücadelede çok işlevli bir bölgesel örgüt olarak nitelendirilmektedir (madde 52).
- Rusya'nın uzun vadeli Avro-Atlantik politikası ortak barış, güvenlik ve istikrarın sağlanması, bu bağlamda karşılıklı işbirliği ve güvenin tesisine dayandırılmaktadır (madde 62).

- AB'nin Rusya için önemli bir ticaret, ekonomi ve dış politika olmayı sürdürdüğünün altı çizilirken, tarafların eşitlik ve birbirlerinin çıkarlarına saygı çerçevesinde yapıcı, sabit ve öngörülebilir işbirliğine gitmeleri temenni edilmektedir. Bu bağlamda Rusya'nın stratejik önceliğinin AB ile ortak ekonomik ve insani bir alan oluşturularak gelecekte Avrupa-Avrasya bütünleşmesinin sağlanması olduğu vurgulanmaktadır (madde 63).
- NATO'nun genişleme sürecinden duyulan rahatsızlık açıkça dile getirilirken son dönemde NATO'nun Rusya'yı çevreleyen alanlarda gerçekleştirdiği askeri tatbikatların Avrupa'nın eşit ve bölünmez güvenlik anlayışını zedeleyerek yeni ayrışma noktaları meydana getirdiği ileri sürülmektedir (madde 70).
- Rusya'nın Asya-Pasifik bölgesindeki bütünleme girişimlerinde daha proaktif bir rol üstleneceği vurgulanırken, ŞİÖ'nün bölgesel ve küresel ölçekte rolünün artması için çaba sarf edileceği, Örgütün siyasi ve ekonomik potansiyelinin artırılmasının hedeflendiği belirtilmektedir (madde 78 ve 79).

2016 Rusya Dış Politika Stratejisinin Suriye ve Ukrayna'daki siyasi gelişmelerden etkilenecek hazırlanmış olduğu açıktır. Ancak ilginç olan husus Rusya'nın beklenenin aksine Kiev ile ilişkileri geliştirerek yeniden BDT'nin önemli üye ülkelerinden birisi haline gelmesi yönündeki stratejik hedeftir.²⁷² Yine AB ülkeleriyle yakın işbirliğinin sürdürülmesi isteğine vurguda bulunulması ve uluslararası terörizmle mücadelede birlikte hareket etme iradesine atıfta bulunulması dikkat çekicidir.²⁷³ Bu ifadelerden Rusya'nın son dönemde “Yeni Soğuk Savaş” kavramının ön plana çıkmasından rahatsızlık duyduğu ve özellikle Kıta Avrupa'sında yer alan ülkelerle yapıcı işbirliğine giderek ekonomik ambargoların yükünü azaltmayı hedeflediği sonucu çıkartılabilir.

²⁷² Artem Kureev, “Decoding the Changes in Russia's New Foreign Policy Concept”, **Russia Direct**, 09.12.2016, (Çevrimiçi) <http://www.russia-direct.org/opinion/decoding-changes-russias-new-foreign-policy-concept>, 4 Mayıs 2017.

²⁷³ A.y.

2.4.1.2. Rusya'nın 2016 Ulusal Güvenlik Stratejisi

2015 yılının son gününde Cumhurbaşkanı Putin tarafından imzalanarak yürürlüğe giren ve 5 başlık ile 116 maddeden oluşan 2016 Ulusal Güvenlik Stratejisi, 2009 yılında 537 sayılı Başkanlık kararnamesiyle onaylanan, 2020'ye kadarki stratejik önceliklerin belirlenmesinde bir önceki stratejinin uluslararası konjonktürel gelişmeler ışığında güncellenmiş halidir.²⁷⁴ Belgede çalışmamızla ilgili önemli gördüğümüz tespitleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- Rusya'nın devlet politikasının temelinde ülkenin ekonomik, siyasi, askeri ve manevi potansiyelinin artırılması ve çok eksenli bir dünyanın oluşturulmasındaki rolünün güçlendirilmesi olduğu belirtilmektedir (madde 7).
- Uluslararası ilişkilerde güç kullanımının azalmadığı aksine artış gösterdiği buna bağlı olarak Avro-Atlantik, Avrasya ve Asya-Pasifik'te eşit ve bölünmez bir güvenlik anlayışının söz konusu olmadığı tespitinde bulunmaktadır (madde 14).
- Batı'nın Avrasya'da gerilimi yükselten ve bölgesel bütünleşmeyi zedeleyen adımlar attığı ileri sürülmekte, söz konusu adımların Rusya'nın ulusal çıkarları açısından olumsuz etkileri olduğunun altı çizilmektedir. Bu bağlamda Ukrayna'ya verilen ABD ve AB kaynaklı desteğin ülke içinde parçalanma meydana getirdiği savunulmaktadır (madde 17).
- Rusya'nın uzun vadeli ulusal stratejik çıkarları sıralanırken ülkenin başlıca dünya güçlerinden birine dönüşmesi, çok eksenli bir dünyada karşılıklı kazanıma dayalı ortaklıkların kurulması ve stratejik istikrarın korunması hedeflerine yer verilmektedir (madde 30).
- BDT üyesi ülkelerle ikili ve çok taraflı ilişkiler geliştirilmesi Rusya'nın kilit dış politika hedefi olarak betimlenirken, BDT, KGAÖ ve AEB bünyesinde bütünleşmenin bölgesel istikrarı sağlamada önemli bir etkisi olduğu vurgulanmaktadır (madde 89).

²⁷⁴ 2016 yılında güncellenen Rusya Federasyonu'nun Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nin İngilizce tam metni için bkz. "Edict of the Russian Federation President on the Russian Federation's National Security Strategy", **Instituto Espanol de Estudios Strategicos (IEEE.ES)**, December 31, 2015, <http://www.ieee.es/Galerias/fichero/OtrasPublicaciones/Internacional/2016/Russian-National-Security-Strategy-31Dec2015.pdf>, 25 Temmuz 2018.

- KGAÖ'nün kalite standartlarının yükseltilmesi yoluyla küresel ölçekte faaliyet gösterebilen bir uluslararası örgüte dönüşmesini amaçlandığı, bu yolla uluslararası terörizm, ayrılıkçılık ve organize suç gibi askeri tehditlerle başa çıkmasının mümkün olabileceği belirtilmektedir (madde 90).
- AEB'nin kurulmasıyla Avrasya merkezli bütünleşmede yeni bir aşamaya gelindiği açıklanırken, bölgesel istikrarın sağlanmasında ve üye ülkelerin ekonomilerinde rekabet edilebilirliğinin artması hedefinde Birliğin bütünleşme sürecinin devamlılığına vurguda bulunmaktadır (madde 91).
- ŞİÖ'nün ekonomik ve siyasi potansiyelinin oluşturulmasına Rusya'nın büyük önem atfettiği belirtilirken, Orta Asya'da karşılıklı güven ve ortaklığın tesisinde Örgütün işlevsel rolüne dikkat çekilmektedir (madde 92).

2.4.1.3. Ukrayna'daki Kriz Sonrası Güncellenen Rusya'nın 2014 Askeri Stratejisi

Özellikle 2014 yılının başında Ukrayna'da meydana gelen halk ayaklanması sonrası ülkenin önce siyasi krize daha sonra ise iç savaşa sürüklenmesi Moskova'ya oldukça kaygılandıran bir siyasi gelişme olmuş, Rus karar alıcıların ABD başta olmak üzere Ukrayna'daki ayaklanmaların arkasında olduğunu düşündüğü Batılı ülkelere yönelik güvensizliği artmıştır. Nitekim aynı yılın Eylül ayında Rusya Federasyonu Güvenlik Konseyi (RFGK) Genel Sekreter Yardımcısı Mikhail Popov NATO'nun genişlemesini ve Rusya sınırlarına yakın ittifaka üye ülkelerde askeri altyapı oluşturulması çabalarını önemli dış askeri tehditlerden birisi olarak nitelendirmiştir.²⁷⁵ Cumhurbaşkanı Putin de 2025 yılına değin sürmesi hedeflenen silahlanma programı dahilinde ulusal güvenlik ve savunmanın stratejik planlamasına dayalı yeni bir askeri doktrinin Aralık 2014'e kadar bitirileceğini açıklamıştır.²⁷⁶ 26

²⁷⁵ "Russia to Change its Military Doctrine in Light of NATO's Growing Aggression", **Pravda**, September 2, 2014, (Çevrimiçi) http://www.pravdareport.com/russia/kremlin/02-09-2014/128427-russia_nato_doctrine-0/, 14 Ocak 2016.

²⁷⁶ "Interfax: Updated Russian Military Doctrine Has No Preemptive Nuclear Strike Provision-Source", **Johnson's Russia List**, December 10, 2014, (Çevrimiçi) <http://russialist.org/interfax-updated-russian-military-doctrine-has-no-preemptive-nuclear-strike-provision-source/>, 14 Ocak 2016.

Aralık 2014'te 4 ana başlık ve 58 maddeden oluşan Rusya Federasyonu Askeri Stratejisi Devlet Başkanı Putin tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.²⁷⁷ Metinde konumuz yönünden aşağıdaki noktaların başlıca önem taşıdığı düşüncesindeyiz:

- NATO'nun geleneksel görev sahasının dışında küresel bir işleve büründürülmesinin uluslararası hukuk ilke ve normlarını ihlal ettiği ileri sürülmekte, NATO üyesi bazı ülkelerin (Baltık ülkeleri kastedilmekte) Rusya Federasyonu sınırına yakın askeri unsurlarını güçlendirmesi ana askeri tehlike unsuru olarak değerlendirilmektedir. Yine Rusya ile sınır devamlılığı olan ülkelerde meşru yolla göreve gelen iktidarların düşürülmesi de (Ukrayna'daki gelişmeler) Rusya'nın askeri ve siyasi çıkarlarını tehlikeye soktuğundan ana askeri tehlike unsurlarından biri olarak tanımlanmaktadır (madde 12).
- Rusya ve müttefiklerinin sınırlarının yakınında askeri tatbikatlar yoluyla güç gösterisinde bulunma (NATO tatbikatları kastedilmekte) ana askeri tehditlerden birisi olarak tanımlanmaktadır (madde 14).
- KGAÖ çerçevesinde kolektif güvenlik sisteminin güçlendirilmesi ve kapasitesinin artırılması, ayrıca BDT, ŞİÖ ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ile uluslararası güvenlik alanında işbirliğinin güçlendirilmesi, Avrupa Güvenliği konusunda NATO ve AB ile daha eşitlikçi düzlemde diyaloga girilmesi Rusya'nın ana askeri çatışmaları önlemede ana görevleri arasında yer almaktadır (madde 21).
- KGAÖ üyesi bir ülke saldırıya uğradığında Rusya, Kolektif Güvenlik Antlaşması gözetilerek, söz konusu saldırıyı tüm üye ülkelere karşı gerçekleştirilmiş olarak kabul ederek harekete geçeceğinin altı çizilmektedir (madde 25).
- KGAÖ bünyesindeki Kolektif Güvenlik Konseyi kararları doğrultusunda Rus Silahlı Kuvvetleri'nin barış koruma görevlerini ifa edeceği, KGAÖ içinde örgütlenen Hızlı Tepki Güçlerine (HTG) Örgüte üye ülkelerin tümünün kolektif güvenliğinin sağlanması noktasında Rusya'nın askeri katkı sağlayacağı ifade edilmektedir (madde 29).

²⁷⁷ Rusya Federasyonu'nun 2014 yılında onaylanan Askeri Strateji Belgesi'nin İngilizce tam metni için bkz. "Military Doctrine of the Russian Federation", **Offiziere.ch**, December 26, 2014, (Çevrimiçi) <https://www.offiziere.ch/wp-content/uploads-001/2015/08/Russia-s-2014-Military-Doctrine.pdf>, 25 Temmuz 2018.

- Yabancı ülkelerle ana askeri-siyasi işbirliği alanları arasında KGAÖ üyesi diğer müttefik ülkelerle ilişkilerin oluşturulması ve güçlendirilmesine yer verilmektedir (madde 55).
- Askeri ve siyasi işbirliğinde temel öncelikler arasında KGAÖ bünyesindeki askeri unsurların geliştirilmesine katkı sağlanması, BDT üyesi diğer ülkelerle bölgesel ve uluslararası güvenlik amaçlı işbirliği geliştirilmesi, ŞİÖ üyeleriyle görev alanındaki yeni askeri tehdit ve meydana okumalara karşı önlemlerin geliştirilmesi ve bu kapsamda gerekli yasal düzenlemelerin meydana getirilmesi sıralanmaktadır (madde 56).

2.4.2. Rusya'nın İşbirliği-İşlevselci Paradigmalar Işığında Ekonomik ve Siyasi Bütünleşme Girişimleri

2.4.2.1. Avrasya Ekonomik Topluluğu ve Avrasya Gümrük Birliği'nin Kuruluş Süreci

BDT ülkeleri daha 1990'lı yılların başından itibaren kendi başlarına ekonomik ve toplumsal sorunlarla yüzleşmenin zorluklarını ve ekonomik alanda bölgesel işbirliğine gitmenin önemini kavramaya başlamışlardır. Bu dönemde Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in 1994'te Rusya'yı ilk resmi ziyareti sırasında BDT alanı içerisinde bir çeşit "Avrasya Birliği'nin" kurulması fikrini dile getirmesi özellikle Rus akademik, medya ve iş çevrelerinde belirgin bir ilgi ve heyecana neden olmuştur.²⁷⁸ Rusya 1990'lı yıllarda siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlar nedeniyle ulus-ötesi bir bölgesel bütünleşmeye öncülük edebilecek bir kapasitede olmadığından söz konusu projenin o dönem hayata geçirilmesi için somut adımlar atılması mümkün olamamıştır. Zaten bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan Rusya dışındaki diğer BDT ülkeleri de Nazarbayev'in teklifini

²⁷⁸ Raushan Makhmetzhanova, "N. Nazarbayev's Idea on the Establishment of the Union of Eurasian States", **National Digital History of Kazakhstan**, July 1, 2017, (Çevrimiçi) <http://e-history.kz/en/publications/view/3318>, 20 Eylül 2017.

yeniden Moskova'nın ekonomik nüfuzu altına girmek biçiminde değerlendirerek sıcak karşılamamışlardır.²⁷⁹

Diğer taraftan Rusya, içinde bulunduğu sıkıntıları aşmakta zorlanmasına karşın, 1995'te Beyaz Rusya ve Kazakistan ile gümrük birliğinin oluşturulması için ön antlaşmayı imzalamaktan geri durmamıştır. Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya'nın bugün de Avrasya temelli ekonomik ve ileriye dönük siyasi bütünleşmesi projesinin ana çekirdeğini oluşturması dikkat çekici bir noktadır. BDT ülkeleri bir ara kendi aralarında yeni bir ruble bölgesi oluşturmaya çalışmış, bu bağlamda ödemeler birliği mekanizmasını devreye sokmayı hedeflemişlerse de özellikle 1998 yılında Rus ekonomisinin maruz kaldığı ağır ekonomik kriz sonrası ilgili projeler rafa kaldırılmak zorunda kalmıştır.²⁸⁰

Putin'in yeni yılın başında iktidara gelmesi Rusya'yı sadece siyasi ve askeri alanlarda değil ekonomik alanda da yeni bir döneme iten bir gelişme olmuştur. Bunda Sovyet-Rus devlet aygıtında uzun yıllar görev yapmış Putin'in kişisel vizyonunun yanı sıra 2000'li yıllarda meydana gelen konjonktürel gelişmelerin de önemli katkısı olmuştur. Nitekim daha yeni binyılın başında, 1995 tarihli gümrük birliğini oluşturan, Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya yanlarına bu kez Kırgızistan ve Tacikistan'ı da alarak Avrasya Ekonomik Topluluğu'nu (bundan böyle "Topluluk" olarak ifadelendirilecektir) kurarak BDT alanında ilk ciddi sayılabilecek ekonomik bütünleşme hareketini başlatmışlardır. Özbekistan ise Topluluk'a 2006 yılında katılmış ancak iki yıl sonra ayrılma kararı almıştır. Topluluğun kuruluş metnindeki bazı maddelere batığımızda;

²⁷⁹ Ardak Yesdauletova ve Aitmukhanbet Yesdauletov, "The Eurasian Union: Dynamics and Difficulties of the Post Soviet Integration", **Trames**, 2014, 18 (68/63), No. 1, p.5.

²⁸⁰ Obydenkova, **a.g.m.**, s. 92.

2. maddede Topluluğun kuruluş amacının kurucu üyeleri Gümrük Birliği ve Tek Ekonomik Alan oluşturmaya yöneltmek olduğu açıkça ortaya konmaktadır.²⁸¹ Böylelikle Topluluğun sadece üye ülkeler arası ekonomik ve ticari işbirliği platformu olmayı değil bölgesel bütünleşmeyi derinleştirmeyi hedefleyen bir oluşuma yöneldiği anlaşılmaktadır. Bütünleşme hareketinin kurumsal altyapısını oluşturmak amacıyla; Devletlerarası Konsey, Bütünleşme Komitesi, Parlamentolar Arası Meclis ve Topluluk Mahkemesinin oluşturulması da üçüncü maddede yer almaktadır. Yine bu maddede Devletlerarası Konseyin üye ülkeler arasında bütünleşme amacıyla oluşturulmuş organları sonlandırmayla yetkilendirilmiştir. Bir sonraki maddede Devletlerarası Konseyin ve Bütünleşme Komitesi başkanlıklarının Topluluğa üye ülkelerin birer yıllık alfabetik sırayla rotasyonu biçiminde yapılacağı belirtilmiştir. Böylelikle en azından yönetsel temelde eşitlik ilkesi gözetilmeye çalışılmıştır. 5-8. maddeler yukarıda sayılan organların görev ve işlevlerine açıklık getirirken, Topluluğun kurumsallaşmayı ileri bir boyuta taşıyarak artık ulus-ötesi bir yapılanmaya doğru evrilmeye başladığının işaretlerini vermektedir.

Topluluk içerisindeki dengeleri anlayabilmek açısından da 12., 13. ve 15. maddeler dikkat çekici ipuçları vermektedir. 12. Maddede Bütünleşme Komitesi'nin Kazakistan'ın eski başkenti Almatı ile Moskova'da, Topluluk Mahkemesi'nin Minsk'te ve Parlamentolar Arası Meclis'in Saint Petersburg'da konuşlanması ilk bakışta Topluluk içi dengelere özen gösterildiği sonucuna bizi götürmekle birlikte, organların konumlanma tercihlerinde “çekirdek ülkelerin” başkentleriyle yetinildiği de gözden kaçmamaktadır. 13. maddede üye ülkelerin karar alma sürecindeki katkı ve ağırlıkları ortaya konmaktadır. Buna göre; Devletlerarası Konseyin kararları oybirliği ile alması uygun görülürken, istisnai olarak Topluluk üyelerinin üyelik statüsünün askıya alınması veya sonlandırması durumunda ilgili üye ülkenin oyunun dikkate alınmayacağı belirtilmiştir. Bütünleşme Komitesi'nde ise karar alınması için 2/3 oranında oy şartı aranmıştır. Gerekli oy çoğunluğu sağlanamaması durumunda ise ilgili karar Devletlerarası Konsey'e havale edilmesi uygun görülmüştür. Üyelerin

²⁸¹ Avrasya Ekonomik Topluluğu'nu kurucu anlaşması İngilizce metni için bkz. “Agreement on Foundation of Eurasian Economic Community”, **World Integrated Trade Solution (WITS)**, (Çevrimiçi) <https://wits.worldbank.org/GPTAD/PDF/archive/EAEC.pdf>, 11 Mayıs 2016.

Komitedeki oy oranlarına bakıldığında ise Rusya'nın %40, Beyaz Rusya ile Kazakistan'ın %20'ser, Kırgızistan ile Tacikistan'ın % 10'ar paya sahip olduğu görülmektedir. 15. maddede düzenlenen Topluluğun finansmanına katkı oranları da aynı ölçeklerde düzenlenmiştir.

Söz konusu oranlara bakarak Rusya'nın Topluluk içerisinde “eşitler arasında birinci” konumda olduğu rahatlıkla söylenebilir. Burada dikkat çekici husus, Rusya'nın desteği olmaksızın söz konusu nitelikli oy oranına kavuşulamayacağına yönelik aritmetik ağırlıktır. Rus diplomatların bu noktada akılcı hareket ettiklerini ve son sözü söyleyenin Moskova olacağını diğer üyelere hissettirmekte zorlanmadıklarını söyleyebiliriz. Yine de Topluluğun kurulmasının bölgesel bütünleşmeyi ileri bir boyuta taşımakta önemli bir tarihsel rol oynadığı açıktır.

2003'te Topluluğa BM tarafından gözlemci statüsü verilirken, üye ülkelerin liderleri 2009'da bir araya gelerek bölgesel ekonomik kalkınma amacıyla aşağıdaki politikaların geliştirilmesi yönünde karar almışlardır:²⁸²

- Bireysel ekonomilerin yapısal koordinasyonunu sağlamak,
- Toplumsal ve ekonomik kalkınma amaçlı ortak programlar geliştirmek,
- Ortak ödeme sistemi kurmak,
- Farklı para birimleri ve mali sistemler arasında etkileşimi sağlamak,
- Sınai ve girişimcilikle ilgili faaliyetlerde fırsat eşitliği ortamını sağlamak,
- Taşımacılık hizmetlerinde ortak bir pazarın oluşturulmasına ve de ortaklaşa ulaşım sisteminin kurulmasına çalışmak,
- Ortak enerji pazarı kurmak,
- Bilim ve teknoloji alanlarında ortak AR-GE çalışmalarının önceliklerini belirlemek,
- Dış yatırımlar için gerekli eşit koşulları sağlamak,
- Mali ve sınai grupların kurulması ve de operasyonları için gerekli yasal düzenlemeleri yapacak ikili ve çoklu sistemleri kurmak.

²⁸² Yesdauletova ve Yesdauletov, **a.g.m.**, s. 5-6.

Tüm bu sıralanan politikaların salt hükümetler arası ikili ilişkilerle yürütülecek türden bir işbirliğinden daha fazlasını gerektirdiği ve ancak ulus-ötesi bir yapılanmaya gidildiğinde başarıya ulaşma olasılığının artacağı ortadadır. Belli ki Topluluk üyesi ülkeler artık aralarındaki ekonomik alanda işbirliğinin boyutlarını geliştirmenin hatta derinleştirmenin vaktinin geldiği konusunda hemfikir hale gelmişlerdir. Bu noktada Topluluğu kurucu anlaşma metninin 2. maddesine de uygun bir biçimde önce Gümrük Birliği daha sonra da Tek Ekonomik Alanın oluşturulması için gerekli siyasi iklimin oluşmaya başladığı görülmektedir.

2000’li yılların ortalarına gelindiğinde Topluluk üyelerinden Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya bölgesel temelli ekonomik bütünleşmenin önemli bir ileri adımı olan Gümrük Birliği’nin kurulması için kolları sıvamıştır. Söz konusu girişimin 1995’teki türdeşinden farkının ise büyük ölçüde kâğıt üzerinde kalmaktan kurtularak kurumsallaşma amaçlı daha somut bir yapılanmaya gitmesi noktasında ortaya çıktığı görülmektedir.

Üç ülke 2006 yılında gerçekleştirilen Minsk Zirvesi’nde Gümrük Birliğine geçilmesi yönünde aralarında uzlaşmaya varırken, ertesi yıl söz konusu amacı gerçekleştirmeye yönelik bir antlaşmaya imza atmışlar, ayrıca Topluluğun işlevselliğini artırma amaçlı düzenlemeler yapmak üzere Gümrük Birliği Komisyonu’nu kurmuşlardır.²⁸³ 2009 Minsk Zirvesinde 2010 yılıyla birlikte üç ülke arasında ortak gümrük tarifesine geçilmesi karara bağlanmıştır. 2011 yazında ise Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan’ın kendi aralarındaki fiziki sınır kontrolleri ortadan kaldırılmıştır.²⁸⁴ Tüm bu önemli adımların kısa süre içerisinde atılmasında, 1997 Asya ekonomik krizinden dersler çıkarılarak, 2008 küresel finans krizinin olumsuz hatta Beyaz Rusya özelinde yıkıcı sayılabilecek etkilerini tek başına

²⁸³ Rika Dragneva ve Kataryna Wolczuk, “Russia, Eurasian Customs Union and the EU: Cooperation, Stagnation or Rivalry”, **Chatham House Briefing Paper**, August 2012, REP BP 2012/1, p. 4.

²⁸⁴ A.y.

üstlenmek yerine bölgesel ekonomik bütünleşmeye hız verilerek aşılması politikasının önemli rol oynadığı söylenebilir.²⁸⁵

2.4.2.2. Avrasya Ekonomik Birliği Yolunda Önemli Bir Somut Adım Olarak Tek Ekonomik Alanın Oluşturulması ve Ekonomik Bilançosu

2012'nin başında Tek Ekonomik Alanın (TEA) yürürlüğe girmesiyle birlikte bölgesel temelli ekonomik bütünleşmede bir önemli adım daha atılarak ekonomik birlikten önceki son aşamaya da ulaşılmıştır. TEA'nın devreye girmesiyle ekonomik bütünleşmenin temelini teşkil eden mal, sermaye, emek ve hizmetlerin serbest dolaşımı ilkesinin hayata geçirilmesi amaçlanmış, özellikle iş dünyası ve yatırımlar için gerekli teknik düzenlemelerin ulusal mevzuatları aşarak gerçekleştirilmesinin yolu açılmıştır.²⁸⁶ Bu kapsamda aynı yıl Avrupa Komisyon'un yürütme işlevinden esinlenilerek Avrasya Komisyonu ve üyeler arası hukuki sorunların çözülmesi için Avrasya Mahkemesi kurulmuştur.²⁸⁷ 2013'te Ermenistan hükümetinin, içerideki AB-Batı yanlısı muhalefetin şiddetli itirazlarına rağmen Gümrük Birliği'ne girme kararı alması ve ertesi yıl yürürlüğe girmesiyle Avrasya temelli bütünleşmede ilk genişleme halkasını oluşturmuştur. Ulus-ötesi bütünleşme yolundaki son durak ise Avrasya Ekonomik Birliği olmuştur.

Mayıs 2014'te Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya Avrasya Ekonomik Birliği'nin kurulması için gerekli antlaşmayı imzalamış ve 2015 başında söz konusu antlaşma yürürlüğe girmiştir. 2014 yılı içerisinde Ermenistan ve Kırgızistan'ın da katılmasıyla örgütün üye sayısı beşe çıkmıştır. Avrasya Ekonomik Birliği'nin temelde üç ekonomi politikası takip etmesi öngörülmektedir: uyumlaştırma, ulus-

²⁸⁵ Sean Roberts, v.d., "The Eurasian Economic Union, Breaking Pattern of post-Soviet Integration?", **The Finnish Institute of International Affairs (FIIA) Analysis** 3, September 2014, p.7.

²⁸⁶ Yesdauletova ve Yesdauletov, **a.g.m.**, s. 7.

²⁸⁷ Süreyya Yiğit, "Eurasian Union=Energy Union?", **Ortadoğu Analiz**, Mart 2013, C. V, Sayı 51, s. 59-60.

ötesi organların işlevsellik kazanması ve üye ülkelerin dünya pazarlarındaki ortak çıkarlarının gözetilmesi.²⁸⁸

İşlevselci yaklaşım açısından değerlendirildiğinde bölgesel bütünleşmenin somut etkilerini kavrayabilmek noktasında Birlik içerisindeki ticari hareketleri dikkate almak yerinde olacaktır.²⁸⁹ Bu bağlamda, konumuzla da dolaylı bağlantısı olduğunu düşündüğümüz, Rusya'nın söz konusu dönemde Kazakistan, Beyaz Rusya, Ermenistan ve Kırgızistan ile ihracat ve ithalatındaki paylarının incelenmesinin uygun olacağı kanısındayız. Söz konusu pay oranlarında genel anlamda dikkat çekecek ölçüde bir değişim gerçekleşmediği hatta 2010 yılı öncesi pay oranlarıyla da benzerlik taşıdığı görülmektedir.²⁹⁰ Diğer taraftan rakamsal açıdan değerlendirildiğinde 2000-2016 yılları temel alındığında ciddi ölçekte bir artış göze çarpmaktadır. Örneğin Rusya'nın Beyaz Rusya'ya ihracatı 2000 yılında yaklaşık 5,5 milyar dolar seviyesindeyken 2016 yılında 14 milyar dolara yükselerek neredeyse üç katına çıkmıştır. Rakamlardaki değişim uluslararası konjonktürel gelişmelerle ilgili olup, ekonomik bütünleşmenin olumlu etkilerinin henüz somut bir biçimde hissedilemediği sonucuna bizi götürmektedir. Nitekim diğer dört Birlik üyesi ülkenin Rusya'nın ihracat ve ithalatındaki toplam ortalama payları %7 civarında kalmıştır. Bu durum en azından şimdilik ekonomik bütünleşmenin ticaret hacmini canlandırmada yeterli olmadığını açıkça göstermektedir.

Rusya'nın doğrudan yabancı yatırımları dikkate alındığında Birliğin diğer üyesi durumundaki ülkelerin etkin bir paylarının olmadığı görülmektedir. 2015 yılına ait Rusya'nın içe ve dışa dönük doğrudan yabancı yatırım (DYY) oranları incelendiğinde GKRY, Hollanda, Almanya, Avusturya, Bahamalar gibi tamamıyla BDT alanı dışındaki ülkelerin başı çektiği ve oransal çoğunluğa sahip olduğu

²⁸⁸ Yesdauletova ve Yesdauletov, **a.g.m.**, s. 7.

²⁸⁹ Obydenkova, **a.g.m.**, s. 95.

²⁹⁰ "Russian Federation Exports By Country and Region", **World Integrated Trade Solution (WITS)**, (Çevrimiçi)

<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/RUS/Year/2016/TradeFlow/Export>, 21 Eylül 2017.

görülmektedir.²⁹¹ Dünya Bankası verileri dikkate alındığında Rusya'nın ve diğer Birlik ülkelerinin söz GSYİH'sındaki büyüme oranları 2010-2016 yılları arasında değişkenlik göstermiş ve istikrarlı bir büyüme trendinden uzak kalmıştır. Sadece 2013 yılında tüm üyelere değişik oranlarda büyüme gerçekleşebildiği görülmektedir.²⁹²

Kuşkusuz ekonomik bütünleşme uzun ve çetin bir süreçtir dolayısıyla gümrük tarifelerinin kaldırılması ve iş olanaklarının kolaylaştırılmasının hemen olumlu sonuçlar vermesi beklenmemelidir. Üstelik tarifelerin kaldırılması özellikle “çekirdek ülkeler” Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya'nın ticari faaliyetlerinde geçici düşüşe neden olmuştur.²⁹³ Rus ekonomisinin 2014 sonrası maruz kaldığı ambargoların olumsuz etkilerinden kurtulabilme noktasında Birlik üyesi ülkelerle ticaretini geliştirmek noktasında çok daha fazla yönteme ihtiyaç duyacağı ortadadır.

²⁹¹ ABD Ticaret Bakanlığı, Uluslar arası Ticaret İdaresi Resmi Sitesi (İngilizce), “Russia's Foreign Direct Investment and Portfolio Investment Statistics”, 17.07.2017, (Çevrimiçi) <https://www.export.gov/article?id=Russia-foreign-direct-investment-statistics> 21 Eylül 2017.

²⁹² “GDP Growth (Annual %)", **World Bank**, (Çevrimiçi) <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?contextual=default&locations=RU-KZ-AM-KG-BY>, 21 Eylül 2017.

²⁹³ Roberts, v.d., **a.g.m.**, s. 8.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

“RUSYA’NIN BÖLGESEL EYLEM PLANI”: BÖLGESEL BÜTÜNLEŞME VE İŞBİRLİĞİNE YÖNELİK MOSKOVA MERKEZLİ STRATEJİ VE POLİTİKALARIN ANALİZİ

Tez çalışmamızın üçüncü ve son bölümünde Rusya’nın bölgesel bütünleşme ve işbirliği amacına dayalı olarak kurulmuş olan bölgesel örgütlere yönelik politikalarının analizi yapılacaktır. Bu bağlamda Rusya’nın Avrasya’da kurulmalarına bizzat öncülük ettiği ve/veya oluşturulması aşamasında ciddi katkı sağladığı temel bölgesel bütünleşme hareketlerine yönelik izlediği stratejilerin de daha iyi anlaşılabilceği düşüncesindeyiz. Rusya özellikle Putin dönemiyle birlikte siyasal ve ekonomik sıkıntıları aşmaya başlamasından itibaren “Avrasya” olarak ifadelendirdiği eski Sovyet nüfuz alanının bir bölümünde daha somut ve yapıcı işbirliklerine yönelerek Avrupa Birliği modeline benzer bir oluşuma öncülük etmek gibi iddialı bir projeye soyunmuş görünmektedir. Bu noktada elbette uluslararası konjonktürel gelişmeler ışığında söz konusu iddialı hedefi kolaylaştırıcı etkenler meydana gelebildiği kadar onu en azından bir süreliğine etkileyebilen gelişmeler de yaşanabilmekte, dış politikasında kaçınılmaz kırılma ve savrulmalara sürükleyebilmektedir. Hasılı Rusya, çevresinde konuşlanan bölgesel örgütlenmelere yönelik koşullara göre farklı siyaset ve stratejiler izlemek durumunda kalabilmektedir. Dolayısıyla en azından yakın gelecekteki gelişmelerin öngörülebilmesi açısından da ipuçlarının takibi önem kazanmaktadır.

Üçüncü bölümde öncelikle Rusya’nın en çok önem verdiği Avrasya Birliği projesinde önemli bir somut aşama olan Avrasya Ekonomik Birliği’nin (AEB) örnek aldığı Avrupa Birliği modeliyle karşılaştırılarak incelenmesi ve gerçekçiliğinin sorgulanmasına çalışılacaktır. Çin hükümeti tarafından büyük bir iddiayla ortaya konan Bir Kuşak Bir Yol (BKBY) projesinin AEB açısından taşıyabileceği önem

tartışılacaktır. Bir önceki bölümde kuruluş amaç ve aşamalarına yer verilen BDT ve ŞİÖ'nün güncel faaliyetleri ve Rusya'nın söz konusu örgütlerdeki gerçek konumu, diğer üyelerle ilişkileri, örgütler içindeki dengelerin nasıl sağlandığına bakılacaktır. Son olarak enerji kaynaklarının ekonomisinde hatırı sayılır bir yer tuttuğu Rusya'nın bölgesel bütünleşme girişimlerinde enerji kartını ne ölçüde değerlendirdiği mevcut/planlanan enerji havzaları da dikkate alınarak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

3.1. Avrasya'ya Giden Yol: Ekonomik Bütünleşme Siyasal Bütünleşmeyi Beraberinde Getirebilir mi?

3.1.1. AB Modelinde Bir Bölgesel Bütünleşmenin AEB içerisinde Uygulanabilirliği Sorunsalı

Avrasya Ekonomik Birliği'nin (AEB) 2015'te yürürlüğe girmesiyle birlikte bölgesel ölçekte ekonomik ve ticari bütünleşme yönünde ciddi bir adım atılmıştır. Söz konusu adımın atılmasında projenin “orijinal fikir babası” sayılabilecek Nazarbayev'in yanı sıra Putin'in kişisel iradesinin önemli bir payı olduğu 2011'de *Izvestia* gazetesinde yayımlanan makalesinde ortaya koyduğu görüşleri incelendiğinde kolaylıkla anlaşılabilmektedir. İlgili makalede AEB'nin hayata geçirilmesinin üye ülkelere sağlayacağı ekonomik ve ticari avantajların üzerinde durulurken Avrupa Birliği'nin (AB) kuruluş sürecinin yaklaşık kırk yılı kapsadığını ancak Avrasya Birliği'ne geçişin çok daha kısa bir sürede gerçekleşeceğini öngörmesi dikkat çekicidir.²⁹⁴ Putin ayrıca Avrasya Birliği'nin evrensel bütünleşme ilkelerine dayanacağını, bu bağlamda özgürlük, demokrasi ve serbest piyasa değerlerinin paylaşıldığı bir “Büyük Avrupa” idealinden bahsederek AB değerleriyle

²⁹⁴ Putin'in *Izvestia* gazetesinde 3.10.2011 tarihinde yayımlanan makalesinin İngilizce çeviri metni için bkz. Vladimir Putin, “A New Integration Project for Eurasia: The Future in the Making (“Izvestia”, 3 October 2011), **Russian Mission to EU**, October 10, 2011, p. 2, (Çevrimiçi) <http://www.russianmission.eu/en/print/553>, 30 Mayıs 2016.

bire bir uyumlu bir bölgesel bütünleşme portresi çizmektedir.²⁹⁵ Bu noktada Putin yönetimince hedeflenen Avrasya Birliği projesinin AB modeli ile ne ölçüde uyuşabileceğini irdelemek gerekmektedir.

Hâlihazırda AEB üyesi ülkelerin toplam nüfusu yaklaşık 183 milyondur ve ilk bakışta ciddi bir pazar olarak göze çarpmaktadır. Bir önceki bölümdeki bölge içi ekonomik-ticari bilançoya ışık tutulduğunda, en azından şimdilik, üyeler arası dış ticaret hacminin hedeflendiği kadar büyük bir sıçrama gerçekleştiremediğine değinmiştik. Diğer taraftan, yeni işlevselci yaklaşım dikkate alındığında, AEB'nin ulus-ötesi niteliğini güçlendirecek kurumsal ve hukuki düzenlemeler gerçekleştirdiği takdirde beklenen bölgesel ekonomik-ticari atılımını gerçekleştirme potansiyeli vardır. Yeni işlevselciliğin (özellikle *spill-over* etkisinin) cisimleşmiş biçimi olarak kabul edilen AB'nin ise, kendi içerisindeki siyasi-ekonomik dengelere ve son yıllarda yaşadığı siyasi-toplumsal düzlemde çalkantılara karşın, görece kurumsallaşmış ve hukuksal düzlemini oturtabilmiş yapısıyla AEB'ye bu yönden önemli bir referans kaynağı oluşturmaktadır.

AEB ile AB'nin yapısal niteliği karşılaştırıldığında söz konusu oluşumlarda hangi üye ülkenin/ülkelerin hangi alanlarda ağırlık merkezini oluşturduğunun incelenmesi yerinde bir başlangıç olacaktır. AB 28 üye ülkeden oluşmasına karşın Almanya'nın, 1990 yılında siyasi birliğini yeniden sağlaması sonrasında, ekonomik, siyasi ve demografik üstünlüğe sahip olduğu genel geçer bir kabuldür. Öte yandan Almanya, askeri alanda güvenliğini büyük ölçüde NATO'ya (dolayısıyla ABD'ye) teslim ettiğinden bu tarz bir üstünlükten bahsetmek söz konusu değildir. Ayrıca 2016'da halkoylamasıyla ayrılma kararı alıncaya dek Birleşik Krallık ile AB'nin tarihsel öncüsü sayılan Avrupa Kömür Çelik Topluluğunun (AKÇT) kurulmasından bu yana siyasi ve ekonomik ağırlığı belirgin olan Fransa'nın Almanya'ya karşı önemli siyasi, ekonomik ve askeri düzlemlerde denge unsurları olduğu söylenebilir.

²⁹⁵ Putin, **a.g.m.**, s.4.

Diğer taraftan AEB içerisindeki dengelere bakıldığında Rusya'nın siyasi, ekonomik ve askeri alanların bütününde diğer üyelere üstünlüğünü kabul ettirdiği bir önceki bölümde değinilen ilişkiler de dikkate alındığında açıkça görülmektedir. Dolayısıyla Rusya'nın AEB üzerinde sağladığı asimetrik güç ilişkisini ne Almanya ne de başka bir üye ülke en azından yakın ve orta vadelere AB içerisinde meydana getirme olanağına sahip görünmemektedir. Zira Almanya AB içerisinde kendi çıkarları doğrultusunda bir karar alılabilmek noktasında Rusya ile karşılaştırıldığında çok daha fazla uzlaşma ve ittifaklar aramaya yoluna gitmek zorundadır.²⁹⁶

Bir diğer önemli karşılaştırma noktası AEB'nin günümüzdeki ve en azından yakın gelecekteki gelişimine yön vereceği belirgin olan Rusya'nın AB'nin kurumsal düzenlemeleriyle ne kadar uyumlu bir tutum sergilediğinin/sergileyebileceğinin ele alınmasıdır. Putin ilgili makalesinde doğal kaynakların, sermayenin ve potansiyel insan gücünün Avrasya Birliği'nin sınai ve teknolojik alanlarda gerçek anlamda rekabet edebilirliğinin temelini oluşturacağını altını çizmiştir.²⁹⁷ Söz konusu rekabet edebilirliği gerçek anlamda hayata geçirebilme noktasında ise siyasi dengelerden ziyade teknokratik uzmanlığın gerekeceği dolayısıyla Rusya kendi siyasi egemenlik haklarının en azından bir bölümünden feragat etmek zorunda kalacağı ve teknokratların egemenliğini sineye çekmesi gerekeceği açıktır. Ayrıca zaman zaman BDT alanından ülkesine gelen göçmenlere karşı sıkı düzenlemeler getiren ve sayılarını kontrol altına tutmaya çalışan Rusya'nın daha esnek bir göçmenlik politikasını benimsemesi zorunlu olacaktır.²⁹⁸

Gerek Putin'in gerekse Rus diplomasi seçkinlerinin bu ölçekte bir tavize hazır oldukları yönünde somut bir gösterge henüz bulunmamaktadır dolayısıyla Rusya'nın

²⁹⁶ Umland, **a.g.m.**

²⁹⁷ Putin, **a.g.m.**, s. 3.

²⁹⁸ Lyubov Bisson, "Russia's Immigration Policy: New Challenges and Tools, **Russie.Nei.Visions**, 91, Institut Français des Relations Internationales (IFRI), Janvier 2016, (Çevrimiçi) https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/ifri_rnv_91_liubov_bisson_eng_january_2016_protege.pdf, 10 Ekim 2017.

AEB'yi (ya da ileride Avrasya Birliğini) AB ile birebir uyumlu hale getirecek düzenlemeler için en azından bir süreliğine beklenmesi gerekeceğine yönelik şüpheler güçlenmektedir. Öyle ki bazı Batılı düşünce kuruluşlarında Kremlin'in Avrasya Birliği projesinde AB'ye ait değerler ve düzenlemelere vurguda bulunmasını BDT alanı içerisinde nüfuzunu pekiştirme yolunda oportünist bir aldatmaca olduğu iddiası dillendirilmektedir.²⁹⁹

AB'nin Rusya ile özellikle son dönemdeki ilişkileri dikkate alındığında Putin'in ilgili makalede ifade ettiği iyimser ve yapıcı havanın gittikçe bozulma eğilimine girdiği görülmektedir. Bu noktada özellikle 2014 sonrası Ukrayna ve Kırım Yarımadasında meydana gelen gelişmelerin ikili ilişkilerin şekillenmesi noktasında turnusol kağıdı görevi üstlendiği söylenebilir. Konu bütünlüğü açısından Ukrayna ve Kırım'da yaşanan gelişmelere burada ayrıntılı biçimde değinilmeyecektir ancak ikili ilişkilerin aldığı yönü göstermesi açısından kısaca yer verilmesi uygundur.

Şubat 2014'te Kiev'de meydana gelen halk gösterileri sonrası görece Moskova'ya yakın görünen ve AB ile Ortaklık Anlaşması imzalamayı reddeden Viktor Yanukoviç'in iktidardan düşmesiyle Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik politikaları sertleşmiştir. Mart 2014'te Putin, askeri açıdan stratejik önemi haiz ve de etnik Rus azınlığın çoğunlukta olduğu, Kırım'da gerçekleştirilen tartışmalı referandumu gerekçe göstererek, tek taraflı olarak bölgeyi ilhak eden yasayı onaylamış, beklenildiği gibi özellikle Batılı ülkeler yasayı tanımadıklarını açıklamıştır.³⁰⁰ Mayıs 2014'te Ukrayna'da gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimini kazanan Petro Poroşenko; etnik, tarihsel ve siyasi bakımdan Rusya'ya yakın duran ve ağır sanayiye dayalı bir ekonomiye sahip Donbass bölgesinde başlayan ayrılıkçılık hareketlerle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu sırada Lugansk ve Donetsk

²⁹⁹ Sinikukka Saari, "Putin's Eurasian Union Initiative: Are The Premises of Russia's Post-Soviet Policy Changing", **UI Brief, No. 9**, October 1, 2011, (Çevrimiçi) <https://www.ui.se/globalassets/ui.se-eng/publications/putins-urasian-union-initiative-are-the-premises-of-russias-post-soviet-policy-changing-min.pdf>, 15 Aralık 2015.

³⁰⁰ "Ukraine: Putin Signs Crimea Annexation", **BBC News**, March 21, 2014, (Çevrimiçi) <http://www.bbc.com/news/world-europe-26686949>, 14 Kasım 2017.

oblastlarında önce ayrı ayrı “halk cumhuriyetleri” kurulmuş, ardından bunlar birleşerek “Halk Birliği Cumhuriyeti” ilan edilmiştir.³⁰¹ Bu noktada “Halk Birliği Cumhuriyeti’nin” uluslararası toplum nezdinde tanınırlığının bulunmadığı belirtilmelidir.

Almanya, Fransa, Ukrayna ve Rusya tarafından Eylül 2014 ve Şubat 2015’te Minsk protokolleri oluşturularak Donbass’taki Rusya yanlısı ayrılıkçılarla Ukrayna askeri gücü arasındaki çatışmalarda geçici ateşkes sağlansa da günümüze değin çatışmalar bütünüyle engellenememiş, BM raporuna göre iki taraftan binlerce kişi hayatını kaybetmiş, on binlerce kişi ise mağdur olmuştur.³⁰² Tüm bu gelişmeler sonrası Putin’in “Büyük Avrupa’yı” oluşturacak değerler üzerine kurulan ve son tahlilde AB ile bütünleşmeyle sonuçlanabilecek uzun vadeli sürecin en azından şimdilik ciddi sekteye uğradığı görülmektedir.

3.1.2. Avrasya Ekonomik Birliği’nin Muhtemel Genişleme Alanı ve Rusya’nın Birliğe Dönük Politikalarının Analizi

2015 başında faaliyetlerine başlayan Avrasya Ekonomik Birliği, Rusya’nın “yakın çevre” olarak isimlendirdiği, eski Sovyet cumhuriyetleri nezdinde farklı tepkilere neden olmuştur. Günümüze değin AEB içinde ekonomik ve ticari alanda beklenen hızlı büyümenin sağlanamamış olması Birliğe yeni üyelerin katılım sürecinde yavaşlama meydana getirmiştir. Başka bir deyişle BDT üyesi bazı ülkeler AEB’ye katılma konusunda istekli görünmekle birlikte Birliğin ekonomik ve ticari alanlarda sağlayacağı avantajlardan iyice emin olduktan sonra üyelik için başvuru sürecini hızlandırmaya dayalı bekle-gör politikası izlemeye yönelmişlerdir. Bir diğer

³⁰¹ “Donetsk ve Lugansk Halk Cumhuriyeti’ni Kurdu”, **Aydınlık**, 27 Haziran.2014, (Çevrimiçi) <https://www.aydinlik.com.tr/arsiv/donetsk-ve-lugansk-halk-cumhuriyetini-kurdu>, 14 Kasım 2017.

³⁰² “BM, Ukrayna’nın Doğusundaki Savaşın Bilançosu’nu Açıkladı: 10.225 Ölü”, **Habertürk**, 12 Eylül.2017, (Çevrimiçi) <http://www.haberturk.com/bm-ukrayna-nin-dogusundaki-savasin-bilancosunu-acikladi-10-bin-225-olu-1629183>, 14 Aralık 2017.

ilginç nokta ise AEB'nin BDT alanı dışında da yeni üyeler kazanması yönünde söylem ve girişimlerin bulunmasıdır.

Eski Sovyet cumhuriyetleri arasında AEB'ye tam üyeliğe sıcak bakan ülke/ülkelere göz atıldığında Tacikistan'ın yakın vadede Birliğe katılma isteğini açık biçimde dile getiren tek ülke olduğu görülmektedir. Duşanbe'nin AEB'ye girmekte hevesli görünmesinin altında yatan en önemli etkenin ise Tacik emekçilerin Rusya'ya daha rahat göç etmelerinin kolaylaşması beklentisi olduğu söylenebilir. Rusya açısından ise Tacikistan'ın üyeliği ekonomik açıdan belirgin bir katkı sağlamasa da Orta Asya'daki siyasi konumunu güçlendirecek sembolik bir anlam taşımaktadır.³⁰³ Tacikistan ile zaman zaman çatışmaya dönüşebilen sınır anlaşmazlıkları bulunan Kırgızistan'ın 2011-2017 yılları arasında Cumhurbaşkanı olan Almazbek Atambayev görevi süresince söz konusu üyeliğe pek sıcak bakmamış, AEB içerisinde Tacikistan'ın daha kontrol altında tutulabileceğini düşünmüştür.³⁰⁴

Eski Sovyet cumhuriyetleri içerisinde Tacikistan kadar açık ve istekli bir biçimde olmasa da AEB'ye üye olma konusunu gündemine taşıyan bir diğer ülke ise Gürcistan'dır. Ancak bu noktada 2008 yılında Rus askeri gücü tarafından bizzat işgale uğramış bir ülkenin Birliğe koşarak üye olmayı hedeflemeyeceğinin de altını çizmek gerekmektedir. Nitekim Gürcistan hükümeti AB ile 2014 yılında imzaladığı, uzun vadede tam üyeliğe kabul edilmede önemli bir aşama olarak değerlendirilebilecek, Ortaklık Anlaşması 2016 yılının Temmuz ayında yürürlüğe girmiştir.³⁰⁵ Gürcistan'ın bu hareketi beklendiği üzere Rusya cephesinde büyük bir hayal kırıklığına neden olmuş ve tepki görmüştür. Yine de 2015 yılı sonunda Rus Dışişleri Bakan Yardımcısı Grigory Karasin, Moskova'nın Tiflis ile diplomatik

³⁰³ Catherine Putz, "Tajikistan: Eurasian Economic Union's Next Member ?", **The Diplomat**, July 19, 2016, <https://thediplomat.com/2016/07/tajikistan-the-eurasian-economic-unions-next-member/>, 10 Ekim 2017.

³⁰⁴ A.y.

³⁰⁵ "Association Agreement Between European Union and European Atomic energy Community and their Member States, on the One Part, and Georgia on the Other Part", **Official Journal of European Union**, L261, Vol. LVII, (Çevrimiçi) https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/association_agreement.pdf, 10 Ekim 2017.

ilişkileri sürdürmekten yana olduğu yönünde açıklamada bulunması AEB kapısının Gürcistan için bütünüyle kapanmadığı biçiminde yorumlanabilir.³⁰⁶ Bununla birlikte Güney Osetya ve Abhazya Özerk Cumhuriyetlerinin statüsü konusunda Moskova ile Tiflis arasındaki derin anlaşmazlıklar Gürcülerin kendilerini AEB yanında görmelerini oldukça zorlaştıran bir etken olarak ortaya çıkmaktadır.

Eski Sovyet coğrafyasının bir parçası olmadığı halde AEB'ye üye olmaya istekli görünmesiyle Moğolistan ilginç ve bir o kadar dikkat çekici bir ülke konumundadır. Moğolistan'ın Birliğe katılmasında en önemli etkenin Rusya ile tarihsel, siyasi ve ekonomik alanlarda yakınlığı olduğu söylenebilir. İki ülkenin ticaret hacmine bakıldığında Rusya'nın belirgin bir üstünlüğü söz konusudur ve Dünya Bankası verilerine göre 2016 yılında Moğolistan'a 900 Milyon \$ fazla tutarda ihracat gerçekleştirmiştir.³⁰⁷ Moğolistan, kuzey komşusuyla ticaret dengesinde hayli dezavantajlı konuma karşın, özellikle Çin'in son yıllarda artan ekonomik ve ticari nüfuzunu dengeleyebilmek noktasında AEB'ye üyeliği önemli bir fırsat olarak görmektedir. Rusya ile olumlu ilişkileri dikkate alındığında yakın gelecekte Birliğe üye olma potansiyeli yüksektir.

Nazarbayev fikir babası olduğu AEB'ye Türkiye'nin de dâhil olması için samimi bir çaba göstermektedir. Nitekim 2014'te Bodrum'da gerçekleştirilen 4. Türk Dili Konuşan Ülkeler Konseyi'nde Kazak Cumhurbaşkanı o dönemdeki Türk mevkidaşı Abdullah Gül'e Türkiye'nin de gelecekte AEB'ye üye olabileceğine buna bir engel söz konusu olmadığını özellikle vurgulamıştır.³⁰⁸ Aynı yıl dönemin Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekçi de Avrasya Gümrük Birliği ile Avrupa Gümrük

³⁰⁶ "Russian Deputy Foreign Minister said that Russia plans to continue the process of improving relations with Georgia", **Sputnik News**, February 19, 2016, (Çevrimiçi) <https://sputniknews.com/politics/201602191035025499-russia-georgia-politics/#ixzz41MSZiWMQ>, 14 Kasım 2017.

³⁰⁷ "Russian Federation Exports By Country and Region, 2016", **World Integrated Trade Solution (WITS)**, (Çevrimiçi) <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/RUS/Year/LTST/TradeFlow/Export/Partner/all/>, 15 Kasım 2017.

³⁰⁸ "Avrasya Birliği Kuruldu, Türkiye Bekleniyor", **Yeni Çağ**, 22 Haziran 2014, (Çevrimiçi) <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/avrasya-birligi-kuruldu-turkiye-bekleniyor-98969h.htm>, 4 Aralık 2017.

Birliği kapsamı dışındaki tarım, gıda, hizmet ve yatırım alanlarında Avrasya Gümrük Birliği ile serbest ticaret anlaşması yapılması için görüşmelerin başlatıldığını açıklamıştır.³⁰⁹ Bununla birlikte Rıdvan Karluk, Türkiye'nin AB ile uluslararası hukuk normları çerçevesinde taraf olduğu Ankara Antlaşması ve Katma Protokol ile Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) hükümleri dikkate alındığında 1995'te dahil olduğu Avrupa Gümrük Birliğinden ayrılmadan başka bir Gümrük Birliği oluşumunda yer alamayacağını altını çizmektedir.³¹⁰

AEB'ye eski Sovyet alanı dışında ilgi gösteren bir diğer ülke de İran'dır. 2015 başında AEB ile memorandum ya da başka türde bir anlaşma imzalamaya hazır olduğunu belirten İran hükümeti özellikle Rusya'ya yapılan ihracatlarda uygulanan yüksek gümrük tarifelerinin düşürülmesini hedeflemiştir.³¹¹ 2018 başında İran ile AEB'nin tercihli ticaret anlaşması imzalayarak söz konusu hedefe ulaşması, bu yolla AEB üyesi ülkelere ihracatının % 100'e yakın oranda artması beklenmektedir.³¹²

3.1.3. Bir Kuşak Bir Yol (BKBY) Projesi: AEB İçin Tamamlayıcı mı Yoksa Ciddi Bir Rakip mi?

Bir Kuşak Bir Yol (BKBY); İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ve 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu projelerinin birleşmesinden oluşan ve Çin hükümeti tarafından ortaya konup büyük ölçekte desteklenen önemli bir ekonomik ve ticari projedir. BKBY Projesi ilk kez Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı Xi Jinping tarafından

³⁰⁹ “Ekonomi Bakanı: Pamukta Yanlış Yaptık”, **Habertürk**, 26 Aralık 2014, (Çevrimiçi) <https://www.haberturk.com/ekonomi/is-yasam/haber/1023895-ekonomi-bakani-pamukta-yanlis-yaptik>, 7 Ağustos 2018.

³¹⁰ Rıdvan Karluk, “Avrasya Gümrük Birliği Üyeliği Gerçekleşirse Türkiye’de Eksen Kayması Olur”, **Turkish Forum**, 24 Ağustos 2017, (Çevrimiçi) <https://www.turkishnews.com/tr/content/2017/08/24/avrasya-gumruk-birligi-uyeligi-gerceklesirse-turkiyede-eksen-kaymasi-olur/>, 7 Ağustos 2018.

³¹¹ “Iran Plans to Sign Agreement with Eurasian Economic Union in 2015”, **Sputnik News**, 27.01.2015, (Çevrimiçi) <https://sputniknews.com/politics/201501271017389100/>, 5 Aralık 2017.

³¹² “Iran-EEU Trade Deal to Come into Effect on January 21”, **Financial Tribune**, December 14, 2017, (Çevrimiçi) <https://financialtribune.com/articles/domestic-economy/77845/iran-eeu-trade-deal-to-come-into-effect-on-january-21>, 3 Ocak 2018.

Kazakistan'daki Nazarbayev Üniversitesi'nde dile getirilmiş, ilgili konuşmada Jinping projenin Avrasya'daki ülkelerin birbirleriyle ekonomik ve ticari alanlardaki faaliyetlerini arttırmak ve karşılıklı ilişkileri güçlendirmeyi hedeflediğini ifade etmiştir.³¹³ Burada “Avrasya” bölgesinin kapsamı önem kazanmaktadır ve Rusya'nın büyük ölçüde kendi yakın çevresindeki ülkeleri içeren “Avrasya” coğrafi tanımından daha kapsamlı bir alanı içereceği anlaşılmaktadır. Nitekim Çin hükümeti proje kapsamında Asya, Avrupa ve Afrika'yı birleştirecek büyük ölçekli yatırımlar gerçekleştirmeyi hedeflemektedir ve günümüze değin yaklaşık 300 milyar \$ tutarında yatırım anlaşmalarına imza atmıştır. Çin ayrıca 2014 yılında hem 40 milyar \$ kaynak ayırarak İpek Yolu Ekonomik Fonu'nu hem de 100 milyar \$ sermayeli Asya Altyapı Kalkınma Bankası'nı kurmuştur.³¹⁴

BKBY Projesi tamamlandığında yaklaşık 65 ülkeyi kapsaması ve 1 trilyon \$ fazla tutardaki yatırımların hayata geçirilmesi söz konusu olabilecektir. Böylesi büyük ölçekli projenin inisiyatifi ele alması Çin'in yakın gelecekteki ekonomik ve ticari hırslarının boyutunu gözler önüne sermektedir. Bununla birlikte BKBY bünyesinde önemli sorun ve riskleri de taşımaktadır. Serije Sezen proje kapsamına giren bölgelerdeki gelişmişlik düzeylerindeki ekonomik-politik düzenlerdeki ve kültürel yapılarıdaki farklılıklara işaret ederek farklılaşan çıkar ve beklentilerin projeyi sekteye uğratabilme potansiyeline işaret etmektedir.³¹⁵

Konumuz açısından BKBY Projesinin AEB ve Rusya açısından nasıl bir etki doğurabileceğine kısaca değinmek yerinde olacaktır. 2015'te Putin ve Jinping BKBY ile AEB arasında uyum sağlanmasına dönük bir anlaşma imzalamışlarsa da

³¹³ Cem Okan Tuncel, “Bir Kuşak Bir Yol: 21. Yüzyılın En Büyük Kalkınma Projesi”, **Aydınlık**, 15 Mayıs 2017, (Çevrimiçi) <https://www.aydinlik.com.tr/dunya/2017-mayis/bir-kusak-bir-yol-21-yuzyilin-en-buyuk-kalkinma-projesi>, 4 Aralık 2017.

³¹⁴ “Modern İpek Yolu Projesi: Beklentiler ve Kuşuklar”, 14 Mayıs 2017, **Deutsche Welle Türkçe**, (Çevrimiçi) <http://www.dw.com/tr/modern-ipek-yolu-projesi-beklentiler-ve-ku%C5%9Fkular/a-38832963>, 14 Mayıs 2018.

³¹⁵ Serije Sezen, “Bir Kuşak Bir Yol Projesi: 21. Yüzyılın Yapı Taşı mı?”, **Dünya**, 21 Haziran 2017, s.6., (Çevrimiçi) http://www.academia.edu/33715785/Seriye_Sezen_Bir_Ku%C5%9Fak_ve_Bir_Yol_Projesi_21._Y%C3%BCzy%C4%B1n_Yap%C4%B1_Ta%C5%9F%C4%B1_m%C4%B1_D%C3%BCnya_21_Haziran_2017, 4 Aralık 2017.

Moskova'nın Pekin ile ekonomik ve ticari ilişkilerinde ihtiyatlı bir tutumu sürdürdüğü görülmektedir.³¹⁶ Çin Rusya'nın muhalefetinden dolayı BKBY projesinin sekteye uğramasından endişe ettiğinden özellikle Doğu Avrupa'da Moskova'nın tepkisini çekecek yatırımlara ve ikili yakın ekonomik ilişkilere girmemeye özen göstermektedir.³¹⁷ Bununla birlikte Rusya'nın geniş coğrafi alanda eskimeye başlayan altyapıları ve sınırlı yatırım imkanları nedeniyle Çin'in hayli iddialı projesi karşısında süreç içerisinde daha fazla dezavantajlı bir konuma düşme ve yakın çevresindeki ülkeler üzerindeki ekonomik ve ticari nüfuzunun azalması riski söz konusudur.³¹⁸ Yine de taraflar en azından şimdilik birbirlerinin ekonomik ve ticari çıkarlarına zarar vermemeye çalışır bir görüntüdedirler ve bu kapsamda BKBY yakın vadede Rusya ve AEB alanı için büyük bir tehdit unsuru içermemektedir. Diğer taraftan BKBY başarıya ulaşp hacmi geliştikçe zaman içerisinde AEB yeni katılımlar sağlamada zorlanabilir ve rekabet edebilirliği ciddi zarar görebilir.

3.2. BDT ve KGAÖ'nün Rusya'nın Başlıca Siyasi ve Askeri Çıkarları Açısından Değerlendirilmesi

3.2.1. BDT'nin Moskova için Vazgeçilmezliğinin Altında Yatan Etkenler

Vladimir Putin'in Devlet Başkanı makamına gelmesinin ardından düzenlenen Rusya'nın tüm dış politika strateji belgesindeki öncelikler listesinde BDT birinci sırayı kaptırmamıştır. 1990'lı yıllarda BDT'nin işlevselliği gittikçe sorgulanmaya başlanmış, Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan ve Moldova'nın GUUAM

³¹⁶ Ian Bond, "The EU, The Eurasian Economic Union and One Belt One Road, Can They Work Together?" **Center for European Reform**, March 2017, p.7.

³¹⁷ A.y.

³¹⁸ Pete Baumgartner, "China's Massive 'One Road' Project Largely Bypasses Russia, But Moscow Still On Board", **Radio Free Europe/Radio Liberty (RFE/RL)**, June 26, 2017, (Çevrimiçi) <https://www.rferl.org/a/russia-china-one-belt-one-road-project-putin-xi/28579849.html>, 4 Aralık 2017.

adlı oluşuma gitmesi Topluluğun uluslararası arenadaki işlerlik ve prestijini oldukça sarsmış, Rusya'nın üye ülkeler üzerinde siyasi nüfuzu oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır. 2000'li yıllarda Rusya içeride istikrarlı bir yönetime sahip olup artan enerji fiyatlarına bağlı olarak ekonomisini düzelttikçe askeri ve ekonomik alanlarda bütünleşme isteğini daha belirgin ifade etmeye başlamış sonuçta önce KGAÖ'ye sonra ise AEB'ye giden süreçler yaşanmıştır. Tüm bu gelişmelere karşın BDT'nin Rusya açısından neden bu ölçekte önemini koruduğu sorusu kaçınılmaz biçimde akla gelmektedir. Bu sorunun cevabının izlerini Rusya'nın özellikle Putin iktidarıyla birlikte daha fazla pragmatistleşen dış politika anlayışında bulmak mümkündür.

Sovyetler Birliği dağıldığında tüm güçsüzlüğüne karşın Baltık ülkeleri dışındaki tüm eski Sovyet cumhuriyetlerini bir çatı altında toplamayı başaran Rusya, zaman içinde çatlak sesler ortaya çıkmasına karşın, BDT'yi hükümetler arası bir diyalog ve işbirliği platformu olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda, çıkarlarına uygun gördüğü takdirde üye ülkelerle ikili ilişkiler geliştirerek işbirliği olanakları geliştirmekte hatta aralarından bazılarını yeni bölgesel bütünleşme hareketlerine yönlendirmekte beis görmemiştir. KGAÖ'nün ve 2000'de kurulan Avrasya Ekonomik Topluluğunun ve daha sonra oluşturulan bölgesel gümrük birliğinin teknik altyapılarının BDT çatısı altında oluşturulduğu unutulmamalıdır. Bu noktadan bakıldığında özellikle işlevselliğini yitirmiş görüldüğü 1990'lı yıllarda BDT'nin Rusya'nın ilerideki bölgesel bütünleşme girişimlerine yönelmesinde önemli bir işbirliği platformu olarak kullanılmaktadır.

Bu noktada Rusya'nın en iddialı bölgesel ölçekli siyasi bütünleşme projesi olan "Avrasya Birliği" için çaba sarf etmek dururken BDT'yi ısrarla dış politika önceliklerinin tepesine oturtması ilk anda ciddi kafa karışıklığına neden olmaktadır. Rus akademisyen Dmitri Trenin'e göre; BDT'nin Rusya'nın dış politikada önceliğinin olmasında Çarlık ve Sovyet dönemlerinden kalma tarihsel bağlar, coğrafi yakınlık, kültürel ortaklıklar gibi etkenler önemli pay sahibidir ancak zamanla birçok

BDT üyesi örgütten koparak “yakın çevreden” Baltık cumhuriyetleri gibi “deniz aşırı ülke” statüsüne indirgenecektir.³¹⁹

Trenin’in görüşlerinde kısmi haklılık payı bulunsa da, 2009’da Gürcistan’ın ve 2018’de Ukrayna’nın Rusya’ya yönelik belirgin olumsuz siyasi tavır neticesinde Topluluktan ayrılma kararları hariç tutulduğunda, Rusya dışındaki üyelerin “deniz aşırı” sayılacak kadar Topluluktan kopuş yaşayacağını gösteren bir somut gösterge bulunmamaktadır. Nitekim Rusya ile çalkantılı ilişkiler sergilemiş Özbekistan, Dağlık Karabağ Sorununda Moskova’da aradığı desteği bulamayan Azerbaycan, her geçen gün AB’ye daha çok yaklaşan Moldova Topluluğa üyelikten en azından şimdilik vazgeçmiş değildirlere. Diğer taraftan dış politikasında katı tarafsızlık ilkesini sürdüren Türkmenistan da Topluluk ile tüm bağlarını kopartmayarak müşterek üyelik statüsünü sürdürmeye devam etmektedir.

2015’te BDT liderlerinin katıldığı bir toplantıda Rusya; Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan ile 2020 yılına değin askeri alanda işbirliğine dayalı 17 anlaşma imzalamış, Putin imza töreninde özellikle Afganistan’daki kritik sürecin çözüme kavuşturulmasında işbirliğinin yaşamsal önemine dikkat çekmiştir.³²⁰ KGAÖ gibi bölgesel askeri güvenliğin tesisi noktasında daha teknik ve profesyonelce hareket edebilen bir örgüt varken, üstelik de geçmişte imzalanan anlaşmaların çoğunluğu bürokratik hantallık nedeniyle yürürlüğe giremezken Putin’in BDT çatısı altında düzenlenen bir toplantıda Afganistan’ı gerekçe göstererek siyasi ve askeri birlikteliğin önemini işaret etmesi dikkat çekicidir. Bu noktada kişisel kanaatimiz Kremlin’in bölgesel güvenliğin sağlanmasında Batılı ülkelere ciddi bir alternatif oluşturmayı sürdürmeyi hedeflediği ve bu yolla uzun vadede imzacı ülkelerin bir kısmını (burada Azerbaycan ve Özbekistan) Avrasya Birliği projesine ısındırmaya çabaladığı yönündedir. Nitekim

³¹⁹ Dmitri Trenin, “Russia’s Relations with CIS Countries: Outlook for 2020”, **Carnegie Moscow Center**, March 28, 2013, (Çevrimiçi) <http://carnegie.ru/2013/03/28/russia-s-relations-with-cis-countries-outlook-for-2020-pub-51395>, 4 Aralık 2017.

³²⁰ “CIS Leaders Sign Military Cooperation Pact”, 16.10.2015, **RFE/RL**, (Çevrimiçi) <https://www.rferl.org/a/cis-summit-military-cooperation-pact/27309627.html>, 11 Aralık 2017.

katı tarafsızlık ilkesine bağılı Türkmənistan hariç tutulduğunda, Moldova ve Ukrayna, Rusya'nın bu girişimle toplulukta etkinliğini artırmasından endişe ederek toplantıda çekimser kalmayı tercih etmişlerdir.³²¹

Avrasya Birliği projesinin öncülü olan AEB an itibarıyla Rusya'nın hedeflediği ölçekte genişleme ve derinleşme safhalarını tamamlayamamış görünmektedir. Bu nedenle Rusya'nın bölgesel bütünleşmeye yönelik hedeflerinde BDT, en azından bir süre için daha, bölgesel istikrar ve güvenliğin tesisinde diğer üyelerle yakın ilişkiler geliştirme, bu yolla Batılı ülkelerin hatta ileride Çin'in bu ülkelere sunabileceği cazip siyasi, ekonomik ve askeri seçeneklerin önüne geçme amaçlarına hizmet etmeye devam edecektir. Avrasya Birliği projesinin gerektiği kadar olgunlaşıp Moskova için ciddi bir bölgesel hegemonik güç haline gelme fırsatı sunduğunda BDT'nin artık Rusya açısından eski önemini muhafaza edemeyeceği beklentimiz yüksektir. Bu noktada BDT'nin diğer üyelerinin Rusya'yı ne ölçekte güvenilir bulduklarının/bulacaklarının da gerek topluluğun geleceği ve de Avrasya merkezli bölgesel bütünleşmenin ivmesini belirleyeceği düşüncesindeyiz.

3.2.2. KGAÖ'nün işlev ve Faaliyetlerine Rusya'nın “Yakın Çevresine” Yönelik Siyasi ve Askeri Perspektifinden Bakış

Batılı güvenlik uzmanları ve akademisyenler genellikle KGAÖ'yü, Rusya'nın tamamen kontrolü elinde tuttuğu ve diğer üyelerin, Soğuk Savaş döneminden kalan bir refleksle, edilgen uydu devletlere dönüştüğü askeri güvenlik temelli bir bölgesel örgütlenme olarak algılamaya eğilimlidirler. Söz konusu algının gerçekçiliğinin sorgulanması noktasında öncelikle KGAÖ'nün askeri yapısı ve işlevine ışık tutulması ve üyelerin Örgüt içindeki siyasi tercihlerinin ele alınması gerekmektedir. Örgütün askeri yapısı incelenirken, kuruluşundan itibaren çeşitli anlaşmalarla meydana getirilen kolektif güçlere yer verilmesi, Örgüt içi siyasi dengelere göz

³²¹ A.y.

atıldığında ise bölgedeki bazı kritik gelişmelerde gerek Rusya'nın gerekse diğer üye ülkelerin tutumlarının analizinin aydınlatıcı olabileceği düşüncesindeyiz. Yine benzer bir amaca hizmet eden bir siyasi-askeri ittifak niteliğindeki NATO ile işlevsel benzerlik ve farklılıklarının sorgulanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

2002 yılında Kişinev Zirvesi'nde kurulduğu ilan edilen KGAÖ, kurucu metninden de anlaşılabilceği üzere, bölgesel ölçekte siyasi-askeri ittifak biçiminde oluşturulmuştur. Nitekim genel yapısı ve günümüze değin faaliyetleri incelendiğinde askeri güvenliğe dayalı çözümler sağlamayı ilke edindiğini anlamak zor değildir. KGAÖ'nün kuruluşunun ardından bölgesel askeri güvenliğin tesisinde atılan ilk ciddi adım 2007 Duşanbe Zirvesinde Barış Gücü'nün oluşturulması kararının imzanın üye ülkelerce imzalanması ve 2009 yılında yürürlüğe girmesi olmuştur. Oluşturulan Barış Gücü'nün sadece KGAÖ üyesi ülkeleri kapsamayarak diğer alanlarda gerektiğinde BM şemsiyesi altında görev almasının kararlaştırılması saldırgan değil tamamıyla barışçıl amaçlı bir örgütlenme imajı çizmektedir.³²² Barış Gücü ilk kapsamlı tatbikatını 2012'de Kazakistan'da gerçekleştirmiş, ilgili oluşuma; Rusya tugay, Kazakistan tabur, diğer üye ülkeler ise daha küçük ölçekte askeri unsurlarla katılmayı uygun görmüştür.³²³ Rusya'nın Barış Gücü'nde en yüksek düzeyde askeri unsur görevlendirmesi Örgüt içerisindeki ağırlığını açıkça ortaya koymaktadır.

Özellikle 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrası uluslararası konjonktürdeki güvenliğe dayalı tehditlerin kapsam ve tanımlarında ciddi bir dönüşüm söz konusudur. Öyle ki Soğuk Savaş döneminin görece statik ve salt devlet merkezli kolektif güvenlik anlayışı bu tarihten sonra yerini daha minimal ölçekli ama özellikle ulus-aşırı tehdit unsurlarına karşı daha hızlı ve etkin mücadeleye odaklı profesyonelleşmiş askeri unsurlara bırakmak durumunda olmuştur. KGAÖ de söz konusu konjonktürel değişimden kuşkusuz payını alarak 2009 yılında Kolektif Hızlı Tepki Güçlerini (KHTG) oluşturma kararı almıştır. KHTG'nin merkezinin Rusya'da

³²² Nikitina, **a.g.m.**, s. 43.

³²³ Marcel de Haas, "The Collective Security Treaty Organization: On its Way to a "NATO of the East?", **Central Asia Policy Brief**, No. 26, May 2015, p. 2.

konuslanması, tek bir komuta çatısı altına alınması, tüm KGAÖ üyelerinin askeri birliklerle katkı sağlaması, 20.000 civarında askeri güvenlik personelinin ağırlıklı olarak Rus ve Kazak seçkin birliklerinden oluşturulması öngörülmüştür.³²⁴ KHTG bölgesel temelde, KGAÖ'nün işlevsel faaliyet alanına uygun biçimde, Doğu Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya bölgelerinde örgütlenmiştir.³²⁵

2014 yılından itibaren özellikle ABD ile Rusya'nın ilişkilerinde belirgin bir bozulma görülmeye başlanması KGAÖ'nün güvenlik politikalarını da kaçınılmaz biçimde etkilemiştir. Kasım 2014'te Rusya'nın Yekaterinburg kentine gerçekleştirilen bir toplantıda Rusya'da ve diğer KGAÖ'ye üye diğer ülkelerde ortak hava savunma sistemi kurulması görüşü ortaya konulurken bazı Rus askeri uzmanlara göre, ABD'nin özellikle uzun menzilli füze saldırıları ihtimaline karşı bu görüşün geçerlilik kazanması olasılığı oldukça yüksektir.³²⁶ KGAÖ'nün ulus-aşırı tehdit unsurlarına (özellikle terör örgütleri) karşı profesyonelleşme eğilimindeki örgütlenmesiyle birlikte Sovyet sonrası coğrafyadaki petrol ve doğalgaz yataklarıyla tren yolu hatlarının korunmasına ağırlık verdiği, söz konusu hassasiyetin başta Rusya olmak üzere tüm bölge ülkelerinin ekonomik çıkarlarını koruma altına alma amacına hizmet ettiği açıktır.³²⁷ Bu noktada Orta Asya jeopolitik konumu ile siyasi ve etnokültürel yapısı nedeniyle KGAÖ'nün başlıca faaliyet alanı biçiminde algılanmaktadır.

Kırgızistan'ın Kant hava üssü KHTG'nin Orta Asya yapılanmasının merkezi durumundadır ve bölgede meydana gelebilecek karışıklara müdahale etmek üzere bekletilmektedir. Bununla birlikte, 2006 yılında dönemin KGAÖ Genel Sekreteri Nikolai Bordyuzha Örgüte üye ülkelerin iç meselelerinde dışarıdan müdahalenin söz konusu olamayacağını ancak büyük ölçekli gösteriler ve kanlı çatışmalar olması durumunda müdahale seçeneğinin KGAÖ üyesi ülke liderlerince tartışılıp karara

³²⁴ Haas, "The Collective Security...", p. 2.

³²⁵ Nikitina, **a.g.m.**, s. 44.

³²⁶ "CSTO Getting Serious About Joint Defense Strike", **Eurasianet**, November 20, 2014, (Çevrimiçi) <http://www.eurasianet.org/node/71041>, 11 Aralık 2017.

³²⁷ Haas, **a.g.m.**, s. 3.

bağlanabileceğini vurgulamıştır.³²⁸ Gerçekten de 2010’da Kırgızistan’ın güneyinde Kırgız ve Özbekler arasında etnik kanlı çatışmalar yaşanmasına karşın KGAÖ ülkeye müdahalede bulunmamıştır.³²⁹ Diğer taraftan KGAÖ kendi faaliyet alanı içerisinde ulus-aşırı terör unsurlarına karşı mücadeleyi ayrı bir kategoride değerlendirerek kararlı bir mücadele politikası takip etmiştir.³³⁰

KGAÖ’nün kuruluşunda en büyük paya sahip olan Rusya kuşkusuz Örgüt üzerinde önemli bir ağırlığa sahiptir. Bununla birlikte özellikle Batılı güvenlik uzmanları ve akademisyenlerin Örgütü Moskova’nın “silahlı oyuncağı” biçiminde algılamasının ne ölçekte gerçeği yansıttığını sorgulamak noktasında Rusya’nın örgüt üzerindeki gerçek etkisinin ortaya konulması gereklidir. Bu bağlamda Örgütün Rusya dışında eski/mevcut üyelerinin siyasi duruşlarını incelemek yararlı bir başlangıç olacaktır. Özbekistan mevcut noktada en dikkat çekici örnek olarak ortaya çıkmaktadır.

SSCB’nin yıkılmasıyla birlikte bağımsızlığın kazanıldığı 1991’den 2016 yılında ölümüne değin Özbekistan’ı tek parti rejimiyle yöneten İslam Kerimov KGAÖ’den ilk kez 1999 yılında çıkmış, 2006 yılında Rusya’nın yakın çevresinde meydana gelen “renkli devrimlerin” kendi ülkesine sıçramasından endişe ederek Putin’in davetiyle yeniden Örgüt şemsiyesi altına girmiştir.³³¹ Bununla birlikte Kerimov, KGAÖ’nün Rusya’nın siyasi ve askeri çıkarları doğrultusunda şekillenmesine en açıktan muhalefet eden lider olmuş, 2012 yılına gelindiğinde ise ani bir kararla Örgütten ayrıldığını ilan etmiştir. Kerimov’un bu radikal kararı alabilmesi bazı Rus siyasi uzmanlarca; Afganistan’da siyasi istikrarı oluşturmakta oldukça zorlanan ABD’nin Özbekistan’ın jeostratejik konumundan hareketle bu ülkeye ciddi maddi ve askeri destek sağlaması, insan hakları ihlallerini görmezden gelerek rejimi Moskova ekseninden uzaklaştırma politikası izlemesinin bir sonucu

³²⁸ Roy Allison, “Virtual Regionalism, Regional Structures and Regime Security in Central Asia”, **Central Asian Survey**, Vol. XXVII, No.2, June 2008, p. 194.

³²⁹ Haas, **a.g.m.**, s. 4.

³³⁰ Allison, **a.g.m.**, s. 195.

³³¹ Haas, **a.g.m.**, s. 4.

olarak değerlendirilmektedir.³³² Yine 2008’de Rusya’nın Gürcistan’ı işgali sonrası tek taraflı olarak Güney Osetya ve Abhazya’nın bağımsızlık ilanı diğer KGAÖ üyelerince tanınmamıştır. Bu iki örnek Moskova’nın KGAÖ üzerindeki belirgin ağırlığına karşın siyasi arenada tüm istediklerini diğer üyelere zorla kabul ettiremediğini açıkça göstermektedir.

Öte yandan, Kerimov’un 2016’da vefatı sonrası Moskova-Taşkent ilişkileri yeniden olumlu bir seyre doğru yönelmeye başlamış ve 2017’de iki ülke 2005 yılından bu yana ilk ortak tatbikatlarını gerçekleştirmiştir. Tatbikatın Özbekistan’ın KGAÖ’ye kesin dönüşünü işaret etmesi için henüz erken olsa da Şevket Mirziyayev’in selefine oranla daha uzlaşmacı bir tutum sergileyeceğine yönelik beklentiler artmıştır.³³³

Moskova’nın KGAÖ üzerindeki siyasi nüfuzunun sınırlılıkları askeri alandaki üstünlüğüyle bir miktar dengelenmiş görünmektedir. Bu noktada Rusya’nın Örgüt içerisindeki askeri varlığını ABD’nin NATO’daki konumuyla karşılaştırma eğilimi baş göstermektedir. NATO 2010 yılında yayınladığı Yeni Strateji Konsept Belgesinde KGAÖ’yü bilinçli biçimde yok sayarak ilgili metnin 33. ve 34. maddelerinde Rusya ile ikili ilişkilerde işbirliğini öne çıkarma ve bu yolla Moskova’nın endişelerini bertaraf etmeyi hedeflemiştir.³³⁴ Buradan NATO’nun KGAÖ’yü bütünüyle Moskova’nın yönlendirdiği bir bölgesel örgüt olarak algıladığı sonucunu çıkarmak zor değildir. Rusya’nın KGAÖ içerisindeki askeri varlığı (özellikle bölgesel KHTG’ler dikkate alındığında) NATO’daki ABD askeri varlığından oransal açıdan çok daha yüksektir ve bölgedeki rejimler içeride işler

³³² James Kilner, “Uzbekistan Withdraws from Russia-led Military Alliance”, **The Telegraph**, July 2, 2012, (Çevrimiçi) <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/uzbekistan/9369392/Uzbekistan-withdraws-from-Russia-led-military-alliance.html>, 4 Ocak 2018.

³³³ Joshua Kucera, “Uzbekistan and Russia to restart Joint Military Exercises”, **Eurasianet**, July 4, 2017, (Çevrimiçi) <http://www.eurasianet.org/node/84206>, 4 Ocak 2018.

³³⁴ NATO’nun 2010 tarihli Yeni Stratejik Konsept Belgesinin ilgili kısmı için bkz. “Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organization, November 19-20, 2010”, pp. 29-30, (Çevrimiçi) https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_publications/20120214_strategic-concept-2010-eng.pdf, 23 Kasım 2017.

zorlaştığında Moskova'nın askeri gücüne NATO'daki ABD dışı üyelerle karşılaştırılamayacak düzeyde muhtaçtırlar.³³⁵ Dolayısıyla Rusya her ne kadar kendi siyasi çıkarları doğrultusunda Örgüte her zaman karar çıkarttıramasa da askeri açıdan diğer üye ülkeler nezdinde vazgeçilemez bir silah tedarikçisi ve güvenlik sağlayıcısıdır.

3.3. Rusya ve Çin'in Gölgesinde Geleceğini Belirlemeye Çalışan Şanghay İşbirliği Örgütü

3.3.1. ŞİÖ'nün Genişleme Politikalarında Rusya ve Çin'in Rollerinin Sorgulanması

2010'lu yıllara gelindiğinde ABD ve AB'nin oluşturduğu Batı-Atlantik İttifakının küresel sorunların çözümünde tek başına etkin olamadığı, dolayısıyla uluslararası sistemin gittikçe muğlak bir yapıya evrildiğine dair gelişmekte olan ülkelerdeki seçkinler nezdinde şüpheler artmış ve bu bağlamda, ŞİÖ'nün bir bölgesel siyasi-askeri güvenlik ittifakı olarak genişlemesi ve Asya'da daha etkin hale gelmesi düşüncesi Moskova ve Pekin tarafından dillendirilmeye başlanmıştır. Nitekim 2014 yılında Duşanbe'de gerçekleştirilen 14. ŞİÖ Devlet Başkanları Konseyi (DBK) Zirvesinde Hindistan, Pakistan, İran ve Moğolistan'ın ŞİÖ'ye üyelikleri gündeme getirilmiş, hedeflenen üyeliklerin gerçekleşmesi durumunda Örgütün dünyadaki petrol rezervlerinin yaklaşık beşte birine, doğalgaz rezervlerinin ve nüfusun ise yarısına yakın bir büyüklüğe ulaşılacağı vurgulanmıştır.³³⁶

Rusya Federasyonu'na bağlı Başkurdistan Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti Ufa'da 2015 yazında gerçekleştirilen ŞİÖ'nün 15. DBK Zirvesinde Hindistan ve

³³⁵ Haas, "The Collective Security Treaty Organization..." p. 5.

³³⁶ "Şanghay İşbirliği Örgütü Genişliyor", **Deutsche Welle**, 12 Eylül, 2014, <http://www.dw.com/tr/%C5%9Fanghay-i%C5%9Fbirli%C4%9Fi-%C3%B6rg%C3%BCt%C3%BC-geni%C5%9Fliyor/a-17918485>, 5 Ocak 2018.

Pakistan'ın tam üyelik prosedürlerinin başlatılmasına, Beyaz Rusya'nın gözlemci ülke statüsüne yükseltilmesi ve Azerbaycan, Ermenistan, Kamboçya ve Nepal'e diyalog ortaklığı verilmesi yönünde karar alınmıştır.³³⁷ Kararın bir kaç açıdan önem taşıdığı söylenebilir. İlk olarak Rusya ile siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda olumlu ilişkilere sahip Hindistan ile Çin'le ikili ilişkilerde son yıllarda belirgin bir yakınlaşmaya giden Pakistan'ın ŞİÖ'ye birlikte tam üye olma yoluna girmiş olmalarıdır. İkinci olarak; Beyaz Rusya'nın gözlemci üye statüsüne yükseltilerek bir anlamda yakın gelecekteki tam üyelik yoluna yeşil ışık yakılması Rusya açısından ileride Örgüt içerisinde bir müttefik kazanmak açısından önemli bir kazanç olarak değerlendirilebilir. Son olarak Rusya ile oldukça yakın ilişkilere sahip Ermenistan ile Çin ile siyasi-ekonomik alanlarda yakınlaşma eğilimindeki Nepal ve Kamboçya'ya diyalog ortaklığı statüsünün verilmesiyle gelecekte Moskova ile Pekin arasında ŞİÖ içindeki güç mücadelesinin yayılma alanları konusunda ipuçları vermektedir.

Hindistan ile Pakistan'ın tam üyeliği 2017'de Kazakistan'ın başkenti Astana'da gerçekleştirilen ŞİÖ 17. DBK Zirvesi'nde onaylanmış böylelikle ŞİÖ'nün üye sayısı resmen sekize yükselmiş, kuruluşundan itibaren ilk genişleme hareketi de başarıyla tamamlanmıştır. Kendi aralarında, özellikle Keşmir Sorununa bağlı olarak ortaya çıkan siyasi ve askeri temelli uyuşmazlıklar nedeniyle, yakın geçmişte savaşa tutuşan iki ülkenin aynı Örgüt çatısı altında bir araya gelmesinin Moskova ve Pekin'in prestiji açısından oldukça olumlu bir gelişme olduğu açıktır. Ayrıca bu iki Güney Asya ülkesinin ŞİÖ'ye kabulü sonrası BKBY projesi ve BRICS'in gelecekte ortaya koyacağı potansiyel de dikkate alındığında, bölgeye dönük ABD-AB Bloğu ile ekonomik rekabette çok önemli bir avantaj sağlayacağı, öte yandan Afganistan'daki siyasi ve toplumsal sorunların çözülmesinde Örgütün işlevsellik ve etkinliğini artıracığı söylenebilir.³³⁸

³³⁷ “Şanghay İşbirliği Örgütü 8’li Yapıya Dönüşüyor”, **Sabah**, 10 Temmuz 2015, (Çevrimiçi) <https://www.sabah.com.tr/gundem/2015/07/10/sanghay-isbirligi-orgutu-8li-yapiya-donusuyor>, 5 Ocak 2018.

³³⁸ Boris Volhonsky, “How the Entry of India and Pakistan Transforms SCO’s Agenda”, **Russia Beyond**, May 30, 2017, (Çevrimiçi) https://www.rbth.com/international/2017/05/30/how-the-entry-of-india-and-pakistan-transforms-the-scos-agenda_773172, 5 Ocak 2018.

Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşmasına (NPT) aykırı biçimde nükleer silaha sahip bulunan iki ülkenin aralarındaki ciddi anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmadan ŞİÖ çatısına alınması bölgesel barış ve istikrarı sağlamayı ilke edinmiş bir Örgüt için olumsuz bir imaj çizme potansiyeli taşımaktadır. Bunun yanında Rusya ve Çin'in ağırlığını açık bir biçimde hissettirdiği bir bölgesel örgütte Hindistan'ın etki alanının iyice zayıflayacağı dolayısıyla beklenen katkıyı sunamayacağına dair endişeler de dillendirilmektedir.³³⁹ Kuşkusuz bu konularda daha sağlıklı değerlendirmeler yapmak açısından genişleme sonrası gelişmeler takip edilmelidir.

Hâlihazırda ŞİÖ'de gözlemci ülke statüsünde yer alan İran'ın yakın bir gelecekte tam üyeliğinin gerçekleşmesi olasılığı yüksek görünmektedir. Nitekim ŞİÖ bünyesinde 2016'da Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te gerçekleştirilen 16. DBK Zirvesinde dönemin Kırgızistan Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev, İran'ın nükleer anlaşmadaki yükümlülüklerini yerine getirmesi durumunda ŞİÖ'ye üye olabileceğini ifade ederken Putin de Atambayev'in bu açıklamasına destek vermiş ve yaptırımlardan kurtulduktan sonra Tahran'ın üyeliğinin gerçekleşebileceğini tekrarlamıştır.³⁴⁰ Çin hükümeti de İran'ın Örgüte üyeliğine genel anlamda sıcak bakmaktadır ancak hem Pekin hem de Moskova Orta Asyalı diğer üye ülkelerin rekabet içerisinde oldukları İran'ın üyeliğini ne ölçüde benimseyeceklerinden emin olamadıkları gözlemlenmektedir.³⁴¹

ABD ve AB'nin Asya'daki siyasi, ekonomik ve askeri alanlardaki nüfuzunu azaltmaya çalışmak amacıyla Rusya ve Çin'in gittikçe daha belirgin bir biçimde hareket ettikleri, bu bağlamda, her ne kadar kuruluş amaçları sıralanırken herhangi bir ülke/uluslararası örgütün hedef alınmasından özenle kaçınılmışsa da, ŞİÖ'yü

³³⁹ Barış Doster, **Türkiye Kime Kalacak, Avrasya mı Atlantik mi?**, İstanbul, Asi Kitap, 2017, s. 28.

³⁴⁰ "İran'ın ŞİÖ Üyeliğine Yeşil Işık", **Haber Rus**, 24 Haziran 2016, (Çevrimiçi) <http://haberrus.com/politics/2016/06/24/iran-sio-uyeligine-yesil-isik.html>, 5 Ocak 2018.

³⁴¹ "China Says Iran Membership of Shanghai Security Bloc to Be Discussed At Summit", **Reuters**, July 5, 2017, (Çevrimiçi) <https://www.reuters.com/article/us-china-sco-iran/china-says-iran-membership-of-shanghai-security-bloc-to-be-discussed-at-summit-idUSKBN18W0CD>, 5 Ocak 2018.

araçsallaştırdıkları söylenebilir. Diğer taraftan Örgüte yeni üye olan Hindistan ve Pakistan'ın sunacağı katkının gerçek boyutunu anlayabilmek için zamana ihtiyaç vardır ayrıca iki ülkenin aralarındaki sorunları çözüme kavuşturamaması hem Örgütün prestijini azaltma hem de uzun vadede Rusya ile Çin arasında güvensizliğe neden olma riskini beraberinde taşımaktadır.

Şu an gözlemci statüsündeki ülkeler olan İran, Afganistan, Beyaz Rusya ve Moğolistan'ın her iki ülke ile de yakın ilişkileri mevcut ise de Rusya'nın KGAÖ'nün genişlemesi kapsamında Afganistan ile Moğolistan'a özel bir ilgi göstermesi Çin tarafından sessizce ama dikkatli bir biçimde takip edilmektedir. ŞİÖ'nün ipini elinde tutan Rusya ve Çin'in "Atlantik etkisini en aza indirme" hedefine ulaşmaları durumunda aralarındaki uyum ve yakın işbirliği iklimini ne kadar sürdürmeye niyetli oldukları belirsizdir. Dolayısıyla ŞİÖ'ye yeni katılacak üyelerin bu iki bölgesel büyük güçten birisini tercih etmeye mecbur bırakılması durumunda bölgesel barış ve istikrarın sağlanmasına ne ölçekte katkı sunabilecekleri ciddi bir sorunsal haline gelecektir.

3.3.2. Rusya ile Çin Arasında Orta Asya Özelindeki Siyasi, Ekonomik ve Ticari Rekabetin ŞİÖ'ye Yönelik Olası Etkileri

ŞİÖ'nün kuruluş temelinde askeri güvenlikle ilgili kaygı ve gereksinimler başat rol oynamışsa da özellikle son yıllarda bölgesel düzeyde siyasi ve ekonomik sonuçlar da doğuran bir yapıya doğru evrimleştiği görülmektedir. Örgütün iki önemli oyuncusu durumundaki Rusya ve Çin'in aralarındaki siyasi, ekonomik ve ticari dengelerin ŞİÖ'nün yakın gelecekteki rol ve işlevlerinin şekillenmesinde önemli rol oynayacağı açıktır. Bu noktada her iki bölgesel büyük gücün hem birbirleriyle olan ilişkilerinin Sovyet sonrası dönemdeki gelişimine hem de Orta Asya'ya yönelik politikalarına ve ticari ilişkilerine kısaca değinmekte yarar gözükmektedir. Nitekim Orta Asya gerek jeopolitik gerekse jeoekonomik açıdan 2000'li yıllardan bu yana bölge içi ve dışı oyuncular arasında ciddi bir rekabet sahası haline gelmiştir.

Sovyet sonrası dönemde Rusya-Çin ilişkilerinin durağanlıktan yakın işbirliğine dönüşümü kuşkusuz sihirli bir değnekle anlık müdahaleyle gerçekleşmemiştir. 1990'lı yıllarda Rusya siyasi ve ekonomik alanda devrimsel nitelikli dönüşümün travmatik sonuçlarıyla yüzleşmek ve bunun ağır bedellerini üstlenmek zorunda kalırken, Çin akılcı reformlar yoluyla iç siyasette istikrar unsurunu güçlendirmiş, ekonomisini küresel düzeyde rekabetçi hale getirecek adımlar atmayı başarmıştır. Öte taraftan Rusya'nın 1990'ların başında Batı yanlısı dış politikayı tercih etmesi Çin'in bu ülkeye mesafeli bir yaklaşım sergilemesine neden olmuştur.

İkili ilişkilerin olumlu bir seyir alması için 1990'lı yılların ortalarından itibaren Rus karar alıcıların Batılı ülkelerle bütünleşmeyi amaçlayan Atlantikçi dış politikaların Rusya'nın ulusal çıkarlarıyla bağdaşmadığı sonucuna varmaları gerekmiştir. Nitekim Bosna-Hersek Krizinde Batılı ülkelerin takındığı tavrıdan rahatsızlığını saklamayan Yeltsin yönetimi, özellikle Primakov'un Dışişleri Bakanlığına getirilmesiyle Avrasyacı dış politika açılımının belirginleşmeye başladığı 1996 yılından itibaren, Çin ile daha samimi ve yapıcı bir işbirliği sürecine yönelmekte gecikmemiştir.

İki bölgesel büyük gücün somut ve istikrarlı bir yakınlaşma eğilimine girmesi ise 2000'li yılların başlarından itibaren mümkün olabilmiştir. Söz konusu dış politika dönüşümünde ABD'nin bu dönemde şekillenen tek taraflı sert güce dayalı politikalarına yönelik ortak tepkinin başat rol üstlendiği açıktır. Binaenaleyh, 1997 yılında dönemin Rus ve Çinli liderleri Yeltsin ve Jiang Zemin tarafından ortaklaşa biçimde ilan edilen Yeni Dünya Düzeni ve Çok Taraflılık Bildirgesi 2005'te bu kez Putin ve dönemin Çin Devlet Başkanı Hu Jintao tarafından "21. Yüzyılda Dünya Düzeni" başlığıyla güncellenmiş ve daha adil bir dünya düzeni oluşturulması gerekliliği vurgulanmıştır.³⁴² ABD ve AB'nin oluşturduğu Atlantik Bloğu'nun

³⁴² Ferdinand, **a.g.m.**, s. 856.

özellikle Ortadoğu ve Asya-Pasifik eksenlerinde siyasi, ekonomik ve askeri hegemonyasını benimsetmeye yönelik girişimleri sürdüğü sürece Moskova ile Pekin arasındaki siyasi işbirliğinin istikrarlı biçimde sürdürülmesi yüksek olasılıklıdır.

Özellikle 2014'te meydana gelen Ukrayna Krizi ve sonrasında Kırım'ın tek taraflı biçimde Rusya tarafından ilhakı sonrası Moskova'nın Atlantik Bloğu ile ilişkilerinin bozulmasıyla birlikte ikili münasebetler benzersiz bir ivme kazanmıştır. İki ülke arasında 2014'te imzalanan 500 Milyar \$ enerji antlaşması, yine aynı yıl Rusya ve Çin Merkez Bankalarının 24 Milyar \$ tutarında swap anlaşması gerçekleştirmesi, Rusya'nın Çin'e dönük ihracatında geleneksel ana kalemler olan enerji ve silah dışındaki ürünlerde yaklaşık %45'lik artış görülmesi söz konusu ivmenin somut göstergeleridir.³⁴³

Bununla birlikte iki bölgesel büyük gücün son yıllarda ivme kazanan yakın işbirliği Orta Asya özelinde gizliden sürdürülen rekabeti ortadan kaldıracı bir etken olma özelliği taşımamaktadır. Bu bağlamda Rusya ve Çin'in Orta Asya ülkelerine yönelik politikalarının değerlendirilmesi açısından gerek bu iki ülkenin bölgeye dönük algılama biçimlerinde gerekse ŞİÖ'nün bölgedeki faaliyetlerine dönük tutumlarındaki farklılaşmaya ışık tutmayı uygun görmekteyiz.

Hepsi aynı zamanda eski Sovyet cumhuriyetleri olan Orta Asya ülkelerine yönelik Rusya'nın genel yaklaşımlarını tahmin etmek zor değildir. Bölge ülkeleri Moskova açısından etnik Rus azınlığın temel hak ve hürriyetlerinin korunması, enerji kaynaklarının çıkarılması ve taşınmasında önderlik sergilenmesi, karşılıklı ticaretin geliştirilmesi ve askeri unsurların konuşlandırılması noktalarında önem kazanmaktadır. Pekin açısından ise Orta Asya; tarihsel İpek Yolu'nun canlandırılması, 1990'lı yıllardan itibaren artan enerji ihtiyacının karşılanmasına dönük yatırımlar, Doğu Türkistan Sorunu ve yoğun işçi göçüne bağlı olarak bölgede

³⁴³ Bob Savic, "Behind China's and Russia's Special Relationship", **The Diplomat**, December 7, 2016, <https://thediplomat.com/2016/12/behind-china-and-russias-special-relationship/>, 8 Ocak 2018.

Çin karşıtı algı oluşması riskinin ortadan kaldırılması, bölgedeki sınırdaş ülkelerle sınır güvenliğinin tesisi konularında dikkate alınmaktadır.³⁴⁴ İki ülkenin de bölge özelinde uzlaştığı konu ise “üç şer” olarak nitelenen ayrılıkçılık, aşırıcılık ve terörizmle mücadeledir.

Rusya ve Çin’in Orta Asya ülkeleriyle olan dış ticaretine bakıldığında ise ortaya ilginç bir tablo çıkmaktadır. Dünya Bankası’nın 2016 dış ticaret verileri dikkate alındığında; Rusya’nın Orta Asya ülkeleriyle ticari ilişkileri Çin’le karşılaştırıldığında biraz daha fazla paya sahip olduğu görülmektedir. Örneğin söz konusu veriler ışığında Rusya 2016 yılında gerçekleştirdiği toplam ihracatın yaklaşık % 5’ini, (13,5 milyar \$) toplam ithalatının ise % 3’e yakını (5 milyar \$) Orta Asya ülkelerine gerçekleştirmişken Çin açısından oranlar ikisinde de %1’in altında (ihracat 18 milyar \$, ithalat 12 milyar \$) kalmıştır.³⁴⁵ Her ne kadar salt nominal değerler dikkate alındığında iki ülkenin bölgeye dönük dış ticaretinde büyük bir farklılık bulunmasa da Rusya açısından Orta Asya ile dış ticaretin daha belirgin bir ağırlığa sahip olduğu açıkça görülebilmektedir. Bu durum Çin’in Orta Asya ülkelerinin ekonomik olarak gelişmesine dolaylı olarak katkı sunmasını öngördüğü Bir Kuşak Bir Yol Projesi’ni bir an evvel hayata geçirmekteki ısrarcılığını da bir ölçekte açıklayabilmektedir. Söz konusu rakamlar aynı zamanda ŞİÖ’nün ekonomik-ticari işlevinin neden askeri güvenlik lehine geri çekildiği hususunda da ipuçları vermektedir.

Konumuz açısından bakıldığında ise, ŞİÖ’nün askeri güvenliğin tesisi amaçlı faaliyetlerinde Rusya ve Çin’in yaklaşımlarının incelenmesi dikkat çekici sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Özellikle 2005’te ilk kez ŞİÖ bünyesinde gerçekleştirilen Barış Misyonu bir anlamda iki bölgesel büyük gücün uluslararası platformda daha etkin bir yer edinme hedefini ortaya koymuştur. İlgili askeri tatbikat Rusya’nın Vladivostok

³⁴⁴ Bekcan, **a.g.e.**, s. 124-132.

³⁴⁵ Dünya Bankası verilerini ayrıntı görmek için bkz. “Russia and China Trade Statistics, 2016”, **World Integrated Trade Solution (WITS)**, (Çevrimiçi) <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/CHN>; <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/RUS>, 7 Ocak 2018.

kentinden başlayarak Çin'deki Shadong yarımadasında sona ermiş, çoğunluğunu Çinli askerlerin oluşturduğu 10.000 kişilik askeri personel görevlendirilmiştir.³⁴⁶ Söz konusu tatbikatın Renkli Devrimler sonrasında ve Soğuk Savaş sonrası ilk defa bu ölçüde gerçekleştirilmiş olması dikkat çekicidir.

Bir diğer ilginç husus ise Rusya ile Çin arasında tatbikatın gerçekleştirileceği yerle ilgili başlangıçta anlaşmazlık çıkması ve ancak sonradan mevcut haliyle kabul görmüş olmasıdır.³⁴⁷ Bu durum ŞİÖ bünyesinde gerçekleştirilen askeri güvenlik temelli faaliyetlerin iki ülke çıkarları doğrultusunda yönlendirilmeye çalışılabildiğini göstermesi bakımından anlamlıdır. 2007 Barış Misyonunda ise bu kez Örgüte tüm üye ülkelerin katılımıyla askeri tatbikat gerçekleştirilmiş, böylelikle Örgütün salt içeriden değil, üçüncü taraf ülke(ler)den gelebilecek dış tehditlere karşı da askeri güvenliğini sağlama iradesi ortaya konulmuştur.³⁴⁸

2014'te Çin'e bağlı İç Moğolistan Özerk Bölgesinde gerçekleştirilen Barış Misyonu ise o döneme değin gerçekleştirilen en geniş ölçekli çok uluslu askeri tatbikat olarak kayda geçmiş, Çin'in bu tatbikatta açık ara en çok askeri personel ve teçhizatla katılımda bulunması ŞİÖ'nün askeri faaliyetlerindeki ağırlığını gözler önüne sermektedir. Bir başka ilginç nokta ise ulusal bağımsızlık ve egemenlik konularında hassas bir tutum sergileyen Özbekistan'ın Barış Misyonu 2014'e katılmama kararı almasıdır.³⁴⁹ Güncel Barış Misyonu tatbikatının ise 2018'de Rusya'da gerçekleştirileceği Rusya Genelkurmay Başkan yardımcısı Sergey Istrakov tarafından açıklanmıştır.³⁵⁰

³⁴⁶ Richard Weitz, "Parsing Chinese-Russian Military Exercises", **US Army War College Press**, 2015,p.5,(Çevrimiçi)

https://www.globalsecurity.org/military/library/report/2015/ssi_weitz_150415.pdf, 8 Ocak 2018.

³⁴⁷ Rusya Orta Asya ülkelerine yakınlığından dolayı tatbikatın Sincan (Doğu Türkistan) Özerk Bölgesinde yapılması isteğini dile getirirken Çin ise Tayvan'a yakın Çejiang kıyı bölgesini önermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Barış Adıbelli, **Büyük Avrasya Projesi**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, s. 47.

³⁴⁸ Bekcan, **a.g.e.**, s. 116.

³⁴⁹ Weitz, **a.g.e.**, s. 28.

³⁵⁰ "Next SCO Exercise Peace Mission Due in Russia in 2018", **TASS**, September 20, 2016, (Çevrimiçi) <http://tass.com/defense/900937>, 9 Ocak 2018.

ŞİÖ'nün gerçekleştirdiği geniş katılımlı askeri tatbikatlar özellikle Batılı-Atlantikçi ülkeler nezdinde dikkatle takip edilmekle beraber gerçek bir kriz durumunda ne ölçekte etkin bir cevap vereceğine yönelik soru işaretleri giderilememiştir. Nitekim Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev 2011'de Astana'da gerçekleştirilen ŞİÖ Zirvesinde bir yıl önce Kırgızistan'da meydana gelen halk ayaklanmasının meydana getirdiği siyasi krizin çözümlenmesinde Örgütün etkisiz kaldığına dikkat çekmiş ve bölgedeki gelişmeler ışığında yeni düzenlemeler yapılması gerekliliğine vurgu yapmıştır.³⁵¹ Yine “üç şerle” daha hızlı ve etkin bir biçimde mücadele etmek amacıyla Taşkent Antlaşması bünyesinde oluşturulmuş ve 2009'da güncellenmesi kararlaştırılmış Hızlı Anti-Terör Yapılanmasının (RATS) üye ülkeler arasındaki güvensizliğe bağlı olarak yeterince etkili biçimde değerlendirilemediği bizzat Örgütte görevli yetkililerce dile getirilmektedir.³⁵² Bir başka dikkat çekici nokta ise Çin'in ŞİÖ bünyesinde gerçekleştirilen tatbikatlardaki personel ve teçhizat bakımından belirgin üstünlüğüdür. Bu durum ilk bakışta Rusya açısından ciddi bir dezavantaj gibi durmaktaysa da Rus askeri yetkililer nükleer silah ve stratejik füze sistemlerindeki üstünlükle durumun dengelendiği düşüncesindedirler.³⁵³

Özellikle son yıllarda Rusya ile Çin arasındaki somut ve yapıcı yaklaşma kuşkusuz ŞİÖ'nün askeri temelli faaliyetlerine de yansımakta, iki ülke dışındaki üye ülkelerin yönetimlerine bölgesel güvenlik ve istikrarın sürdürülmesi hedeflerinde güven aşlamaktadır. Diğer yandan Örgütün askeri güvenlik açısından somut etkinliğinin sorgulanır olması aynı yönetimler nezdinde Örgüt'e dönük güvensizliğin kaynağına dönüşme riski taşımaktadır. Bu bağlamda Rusya ile Çin'in ABD-Atlantik Kampı'na karşı geliştirdikleri işbirliğinin Örgütü ne ölçekte işlevsel kılacağı hususu henüz belirsiz görünmektedir ve Orta Asya'da ileride ortaya çıkabilecek istikrarsızlık

³⁵¹ Roger N. McDermott, “The Shanghai Cooperation Organization's Impact on Central Asian Security”, **Problems of Post-Communism**, Vol. LIX, Issue 4, July-August 2012, p. 61.

³⁵² Alexander Gabulev, “Bigger Not Better: Russia Makes SCO a Useless Club”, **Carnegie Moscow Center**, 23.06.2017, (Çevrimiçi) <https://carnegie.ru/commentary/71350>, 9 Ocak 2018.

³⁵³ MacHaffie, **a.g.m.**, s. 31.

unsurlarının ŞİÖ'nün saygınlık ve işlevselliğine ağır darbe vurma potansiyeline sahiptir.

3.4. Rusya'nın Bölgesel Bütünleşme Hareketlerinde Enerji Boyutu

3.4.1. Rusya'nın Hâlihazırda Sahip Olduğu Petrol ve Doğalgaz Kaynakları ile Boru Hatlarının Değerlendirilmesi

Enerji kaynaklarının Rusya'nın gerek ekonomisi gerekse dış ticaretinde temel kalemlerden birini oluşturduğu bilinen bir gerçektir. Bu durum bölgesel bütünleşmeye yönelik strateji ve politikalarında Moskova'yı kaçınılmaz biçimde enerji faktörünü de dikkate almaya yöneltmektedir. Bu noktada, enerji kaynaklarının bölgesel bütünleşmedeki oynadığı rolün analizinde öncelikle Rusya'nın hâlihazırda, gerek üretim gerekse ihracatında başat konumda bulunan, fosil yakıtların (petrol, doğalgaz ve kömür) ülke ekonomisindeki ağırlıklarına ve de ülkede enerji sektöründe yer alan başlıca Rus şirketlerine kısaca değineceğiz.

Rusya özellikle fosil yakıtlarda tüketim ihtiyacından çok daha fazlasını üretme kapasitesine sahiptir ve de üretim fazlası en önemli ihraç kalemini yıllardan beri bu şekilde oluşturabilmiştir. Nitekim 2017 yılında ülkenin gerçekleştirdiği ihraç ürünlerinin yaklaşık % 49'unu, yani neredeyse yarısını fosil yakıtlar oluşturmuştur.³⁵⁴ Rus ekonomisinin lokomotifine haline gelmiş petrol ve doğalgaz üretiminin yaklaşık % 90'ının 2000'li yıllar öncesinde keşfedilmiş ve süreç içinde verimliliği azalmış sahalarda gerçekleşmesine bağlı olarak son dönemde Doğu Sibirya ve Arktik Bölgesi'nde keşfedilen fosil yakıt sahaları önem kazanmaya başlamıştır.³⁵⁵ 2001-2017 yılları arasındaki petrol üretimi genellikle istikrarlı bir

³⁵⁴ Daniel Workman, "Russia's Top 10 Exports", **World's Top Exports**, March 5, 2018, (Çevrimiçi) <http://www.worldstopexports.com/russias-top-10-exports/>, 14 Mart 2018.

³⁵⁵ Necdet Pamir, **Enerjinin İktidarı**, 2. bs., İstanbul, Hayy Kitap, 2016, s. 219.

seyir izlerken, aynı dönemde doğalgaz üretiminde dalgalı bir seyir söz konusu olmuştur. Yine de her iki enerji türünde de 2017 yılı üretim miktarlarının 2001'dekine oranla arttığı (ham petrolde % 29, doğalgazda %22) görülmektedir.³⁵⁶ 2017 yılı rakamlarına göre Rusya yıllık 547 milyon tonluk petrol üretimiyle dünya üçüncü, 471 milyar m³ doğalgaz üretimiyle dünyada ikinci sırada yer almaktadır.³⁵⁷

Ülkede çıkarılan ve ihraç edilen fosil yakıtların bir diğer kalemini ise kömür oluşturmaktadır. 2017 yılı verilerine göre Rusya'nın yıllık kömür üretimi 387 milyon ton olarak gerçekleşerek, Çin, Hindistan, ABD, Avustralya ve Endonezya'nın ardından dünyada 6. sırada yer bulmuştur.³⁵⁸ 2012 yılı rakamlarına göre dünyadaki kanıtlanmış kömür rezervlerinin yaklaşık % 18'ine sahip olan Rusya ikinci sırada yer alırken, Donetsk, Pechora, Kuznetski, Kansk-Achinsk, İrkutsk ve Güney Yakutsk ülkedeki bilinen başlıca kömür havzalarıdır.³⁵⁹ Kömür üretimi de tıpkı diğer fosil yakıtlarda olduğu gibi tüketim miktarının üzerinde olduğundan uzun yıllardır ihracatının yapılması mümkün olabilmektedir. 2012-2017 yılları arasında Rusya'nın kömür ihracatı % 25 artış gösterirken, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 80 ülkeye ihracat yapılmaktadır.³⁶⁰

Diğer taraftan Rusya'nın kömür ihracatının artış eğiliminde olmasına karşın kömür yataklarının ihracat limanlarına olan uzaklığı, kömür çıkarılması için gerekli makine ve diğer donanımların çoğunlukla yurtdışından ithal edilmesi, demiryoluyla ihracat kapasitesinin sınırlı olması gibi nedenler kısıtlayıcı etkenler olarak ortaya çıkmaktadır.³⁶¹ Diğer taraftan, dünyada en çok kömür üreten ülke olmasına ve kömür talebinin eski yıllara oranla azalmış görünmesine karşın, Çin'in Rusya kömürü için

³⁵⁶ "Global Energy Statistical Yearbook 2018", **Enerdata**, (Çevrimiçi) <https://yearbook.enerdata.net/coal-lignite/coal-world-consumption-data.html>, 5 Temmuz 2018.

³⁵⁷ A.y.

³⁵⁸ A.y.

³⁵⁹ Akanshka Gupta, "Countries With the Biggest Coal Reserves", **Mining Technology**, November 20, 2013, (Çevrimiçi) <https://www.mining-technology.com/features/feature-the-worlds-biggest-coal-reserves-by-country/>, 5 Temmuz 2018.

³⁶⁰ Stanislav Grachev, "Should We Expect a Crisis in the Russian Coal Industry?", **InfoMine**, 23.04.2018, (Çevrimiçi) <http://www.mining.com/web/expect-crisis-russian-coal-industry/>, 5 Temmuz 2018.

³⁶¹ A.y.

başlıca pazar olmasına bağlı olarak Doğu Sibiry'a da yeni tesisler kurulmasıyla maliyetlerin azalacağı tahmin edilmektedir.³⁶² Bu çerçevede Rus hükümeti Baykal-Amur ve Trans Siberya Demiryolu Hatlarında iyileştirme çalışmalarına girilerek yakın gelecekte Asya-Pasifik (özellikle Çin) pazarına daha fazla kömür ihracatı gerçekleştirilebilmeyi hedeflemektedir.³⁶³

Rusya'daki başlıca petrol ve doğalgaz üreticisi konumundaki şirketlerin ülke ekonomisinde ve hatta kim zaman dış politika aracı olarak önemli rol üstlendikleri görülmektedir. Rusya, 2016 yılı itibarıyla dünya ham petrol üretiminde ABD ve Suudi Arabistan'ın ardından üçüncü, doğalgaz üretiminde ise ABD'nin ardından ikinci sırada yer almaktadır.³⁶⁴ Yine Oxford Enerji Çalışmaları Enstitüsü'nün yayınladığı 2016 yılı verileri dikkate alındığında Rosneft, Rusya'daki yıllık toplam petrol üretiminin yaklaşık % 35'ini gerçekleştirerek ilk sırayı alırken, Lukoil % 15 payla ikinci, Surgut NG % 11 payla üçüncü sırada, enerji devi Gazprom ve Gazprom Neft ise toplamda %10'a yakın oranla dördüncü sırada yer almaktadır.³⁶⁵ Doğalgaz üretiminde ise Gazprom neredeyse tekel durumundadır ve özellikle Avrupa pazarına hatırı sayılır ölçüde doğalgaz ihracatı gerçekleştirerek tüm dünyada bir "enerji devi" olarak kabul görmektedir.

Burada bir hususa dikkat çekmek gerekir ki özellikle birinci sıradaki Rosneft'te ve hem petrol hem de doğalgaz alanında yatırımları bulunan enerji devi Gazprom'da Rus hükümetinin payı % 50 civarındadır.³⁶⁶ Hükümetin söz konusu şirketlerdeki belirgin ağırlıklarının iç ve dış siyasette yansımalarının olması

³⁶² Filip Brokes, "The Booming Russian Coal Industry", **Financial Observer**, May 2, 2018, (Çevrimiçi), <https://financialobserver.eu/cse-and-cis/the-booming-russian-coal-industry/>, 5 Temmuz 2018.

³⁶³ A.y.

³⁶⁴ "Global Energy Statistical Yearbook 2017", **Enerdata**, (Çevrimiçi) <https://yearbook.enerdata.net/natural-gas/gas-consumption-data.html>, 16 Şubat 2018.

³⁶⁵ "Russian Oil Production Outlook to 2020", **Energy Insight**, Oxford Institute for Energy Studies, February 2017, No.3, (Çevrimiçi) <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2017/02/Russian-Oil-Production-Outlook-to-2020-OIES-Energy-Insight.pdf>, 16 Şubat 2018.

³⁶⁶ "Sharehold Structure 2018", **Rosneft**, (Çevrimiçi), https://www.rosneft.com/Investors/Equity/Shareholder_structure/, 13 Mart 2018 ; "Gazprom's Shareholder Structure as of 2016", **Statista**, (Çevrimiçi) <https://www.statista.com/statistics/273267/shareholder-structure-of-gazprom/>, 13 Mart 2018.

kaçınılmazdır zaten aşağıda ele alınacağı üzere Gazprom Rusya'nın özellikle yakın çevre ülkelerine yönelik kullandığı enerji kartında başat rol üstlenmiş görünmektedir. Bir başka ilginç nokta ise 2014 yılında patlak veren Ukrayna Krizi ve Kırım'ın ilhakı gelişmeleri sonrasında Exxon-Mobil, BP, Shell gibi başlıca Batılı enerji şirketlerinin siyasi baskılara fazla kulak asmaksızın Kara Denizi'nin güneyi, Sahalin ve Ohotsk Denizi'nde ortak yatırım ve faaliyetlere devam etme eğilimi sergilemeleridir.³⁶⁷ Bu durum en azından şirketler temelinde Batı'nın Rusya'ya karşı aldığı ekonomik ve finansal yaptırım kararlarına uyumluluğun epey sorunlu bir seyir takip edeceğinin açık işaretidir ve Moskova'nın elini güçlendirebilecek bir kozdur.

Bir kamu kuruluşu olarak Transneft Rusya'da çıkarılan ham petrolün ülke içi boru hatları boyunca taşınması ve bakımından sorumludur. Transneft'in işlettiği başlıca ham petrol boru hatları olarak; batıda Druzhba, Baltık 1, Baltık 2, Kuzey-Batı Boru Hattı, Kafkas Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC), Bakü-Novorisissk, doğuda ise Trans Sakhalin, Doğu Sibirya, Purpe-Samatlor, Zapolyarye-Purpe ve Kuyumba-Taishet sayılabilir.³⁶⁸ Sayılan boru hatları içerisinde hâlihazırda en eski ve etkin olanı Rusya'da çıkarılan ham petrolü Beyaz Rusya ve Ukrayna üzerinden Avrupa'ya iki koldan taşıyan Druzhba Boru Hattıdır ve Rusya'nın enerji politikalarında, 2014 sonrası tırmanan siyasi krize karşın, Avrupa ülkeleriyle kurduğu karşılıklı bağımlılık ilişkisinin önemli ayaklarından birini temsil etmektedir.

Hâlihazırda Rusya'nın doğalgaz ihracı yapım ve işletimi büyük ölçüde Gazprom tarafından üstlenilen doğalgaz boru hatlarıyla ifa edilmektedir. Günümüzde Avrupa'ya doğalgaz ihracı amacıyla kullanılmakta olan başlıca doğalgaz boru hattı projeleri şunlardır:³⁶⁹

- **Mavi Akım:** 1997 yılında Türkiye ile Rusya arasında imzalanan antlaşma sonucu yapımına başlanmış, 2003'te ilk doğalgaz akışı sağlanmıştır. Rusya'nın Stavrapol bölgesindeki İzobilnoye sahasından başlayan ve Samsun'dan ülkemize giriş yapan

³⁶⁷ Pamir, **a.g.e.**, s. 231.

³⁶⁸ Jeffrey Hays, "Russian Oil and Natural Gas Pipelines", **Facts and Details**, 2008, (Çevrimiçi) http://factsanddetails.com/russia/Education_Health_Transportation_Energy/sub9_6c/entry-5152.html, 13 Mart 2018.

³⁶⁹ Pamir, **a.g.e.**, s. 258-259.

hat 1.213 km uzunluğundadır. Yıllık kapasitesi 16 milyar metreküptür, 2014 yılında iki ülke arasında varılan mutabakatla yıllık kapasitenin 19 milyar metreküpe çıkarılması kararlaştırılmıştır.

- **Bratstvo (Dostluk) veya Urengoy-Pomary-Uzghorod Boru Hattı:** 1967’den bu yana kullanılan hat Rus doğalgazını Orta Avrupa ülkelerine taşımaktadır. Yıllık kapasitesi 100 milyar metreküptür.
- **Yamal-Avrupa Boru Hattı:** Rusya’nın Yamal bölgesinde çıkarılan doğalgazını Beyaz Rusya ve Polonya üzerinden Almanya’ya taşımaktadır. 1994’te inşa edilmeye başlanan hat iki yıl sonra tamamlanmıştır. 2006 yılından beri 33 milyar metreküple en yüksek kapasiteye erişmiş durumdadır.
- **Kuzey Işıkları (Northern Lights) Boru Hattı:** Rusya’daki Urengoy sahasından başlayarak Beyaz Rusya üzerinden Polonya, Ukrayna ve Litvanya’ya doğalgaz taşımaktadır.
- **Soyuz Boru Hattı:** Hem Yamal hem de Orta Asya cumhuriyetlerinde çıkartılan doğalgazı Ukrayna’ya ve buradan da Avrupa ülkelerine taşımaktadır. Bratstvo’dan sonra Avrupa’ya doğalgaz taşıyan ikinci önemli hattır.
- **Trans Balkan Boru Hattı:** Ülkemizdeki bölümü “Batı Boru Hattı” olarak adlandırılmaktadır. Bratstvo ve Soyuz boru hatlarına paralel biçimde Ukrayna’dan geçerek Moldova, Romanya, Bulgaristan’a, oradan da Türkiye’ye Rus doğalgazını taşımaktadır. Türkiye’nin bu hat üzerinden doğalgaz ithalatı yıllık 14 milyar metreküptür ve bunun 4 milyar metreküpünü BOTAŞ iç piyasaya vermektedir.

Yukarıda görüldüğü üzere, petrolde olduğu gibi Rusya’nın doğalgaz ihracatında da Avrupa ülkelerinin belirgin bir ağırlığı söz konusudur ve boru hatları yoluyla Avrupa’ya ihraç edilen doğalgazın yarısı Ukrayna üzerinden taşınmaktadır.³⁷⁰ Diğer yandan 2030 enerji stratejisine uygun bir biçimde ve 2014’te yaşanan siyasi krizden çıkarılan derslerle son dönemde Moskova’nın Asya-Pasifik bölgesine yönelik doğalgaz ihracatına ağırlık vermesi beklenen gelişmedir. Bununla birlikte Avrupa ülkeleriyle³⁷¹ Sovyet döneminden itibaren oluşturulmuş enerji temelli

³⁷⁰ Pamir, a.g.e., s. 258.

³⁷¹ Söz konusu ülkelerin bir kısmı Soğuk Savaş döneminde ya SSCB’nin doğrudan parçası ya da onun siyasi ve ekonomik nüfuz alanı içerisindeki eskiden sosyalist totalitarizmle yönetilen Orta ve Doğu

ilişkilerin kısa sürede yerini Asya-Pasifik'e bırakması kuşkusuz fazla romantik bir beklentidir.

Bu biçimde bir radikal kopuşta sadece Avrupalı ülkeler ciddi bir enerji kriziyle karşı karşıya kalmayacak, aynı zamanda Rusya da kendisi için yıllardır çok önemli olan Avrupa enerji pazarından süreç içinde büyük ölçüde soyutlanacaktır. Böyle bir senaryoda zaten 2014 sonrası darbe almış Rus ekonomisi çok daha zora girerek ciddi ve sonuçları yıkıcı olabilecek bir krize doğru sürüklenecektir. Bu bağlamda her ne kadar AB ülkeleriyle aralarında doğrudan bir bağıntı olmasa da AEB'nin teknik ve işlevsel açıdan güçlendirilmesinin, son dönemde ortaya çıkan ciddi siyasi anlaşmazlıklara karşın, AB ülkeleri nezdinde olumlu biçimde değerlendirilecektir.

3.4.2. Rusya'nın Asya-Pasifik'e Dönük Yeni Enerji Projeleri ve Bölgesel Bütünleşmeye Olası Etkileri

Rusya Federasyonu Enerji Bakanlığı'nın 2013'te hazırladığı ve Kremlin tarafından onaylanan 512 sayılı "Enerji Verimliliği ve Kalkınmada Enerji" başlıklı Kararnamede 2030 yılına değin enerji sektöründeki temel hedefler sıralanmıştır.³⁷²

- 2030 yılına değin doğalgaz üretim ve ihracatında % 30 artış sağlanarak, LNG pazarında Asya-Pasifik bölgesine ağırlık verilmesi ve % 15'lik pazar payının yakalanması,
- Petrol üretiminin mevcut kapasiteden bir miktar daha artırılması ve görece daha zor üretim yapılan sahaların devreye sokulması yoluyla Asya-Pasifik Bölgesi'ne dönük ihracatı artırma, petrol ihracatında ham petrol yerine petrol ürünlerine ağırlık verme,
- Ulaşım sektöründe doğalgaz kullanımını yaygınlaştırma,

Avrupa ülkeleridir. Batı Avrupa ile enerjiye dönük ilişkiler görece daha yeni oluşturulmuş olsa da karşılıklı ekonomik çıkarları gözetin güçlü bir karşılıklı bağımlılık ilişkisine girilmiştir.

³⁷² "Russia 2014, Energy Policies Beyond OECD Countries", **IEA Publications**, International Energy Agency, pp. 22-23,(Çevrimiçi)
http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/Russia_2014.pdf, 16 Şubat 2018.

- 2020’de ekonomideki enerji yoğunluğunu 2007’deki seviyenin % 40 çekme,
- 2020’ye değin yenilebilir enerjiden üretilen elektriğin toplam üretimdeki payını % 4,5 artırma,
- Ülkedeki nükleer santrallerin sayısını ve kullanım ömrünü artırma,
- Kömür üretim ve ihracatını artırma,
- Elektrik arzının güvenliği, güvenilirliği ve hesaplılığının yükseltilmesi yoluyla elektrik sektörünün ve bölgesel ısıtma sistemlerine yönelik talebin teşvik edilmesi,
- 2020’ye kadar sera gazı emisyonunun azaltılması,
- Şirketlerin karlarının %3’ünü AR-GE çalışmalarına ayırması ve yenilikçi programları devreye sokması.

İlgili hedeflerden konumuz açısından dikkat çekici olan ise uzun yıllardır fosil yakıtların ihracında geleneksel olarak ağırlık verilen Avrupa ülkelerine alternatif olarak Asya-Pasifik Bölgesi’nin cazip hale getirilmek istenmesidir. Bu bağlamda Rusya’nın bölgeye yönelik fosil yakıt (özellikle petrol ve sıvılaştırılmış doğalgaz (LNG)) temelli projelerine göz atmayı uygun görmekteyiz.

Rusya’nın enerji devi Gazprom, yılda 10 milyon ton LNG üretiminin gerçekleştiği Sakhalin-2 sahasında üçüncü tesisi Birleşik Krallık-Hollanda ortaklığındaki Shell ile Japon Mitsui ve Mitsubishi ile birlikte 2021 yılına kadar hayata geçirmeyi bu yolla Güney Kore ve Japonya pazarının %4’ünü elde edebilmeyi hedeflemektedir.³⁷³ Yine 512 sayılı kararname gereği daha fazla önem arz edeceğini açıkça ilan eden Rusya’nın Asya-Pasifik bölgesindeki komşusu Çin ile Gazprom-Çin Ulusal Petrol Şirketi (ÇUPŞ) arasında yaklaşık 20 milyar \$ tutarındaki Sibirya’nın Gücü Doğalgaz Boru Hattı da önemli bir enerji projesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu projenin 2019’da tamamlanarak 30 yıl boyunca yılda 38 milyar m³ gaz akışının sağlanması hedeflenmektedir.³⁷⁴

³⁷³ “7 Russian Oil and Gas Projects to Watch in 2017”, **ITE Oil&Gas**, (Çevrimiçi) <http://www.oilgas-events.com/market-insights/insights/7-russian-oil-and-gas-projects-to-watch-in-2017/801816447>, 2 Mart 2018.

³⁷⁴ A.y.

Rusya ile Çin arasındaki 2014 yılında imzalanan 400 milyar \$'lık doğalgaz alım antlaşması kapsamında bu boru hattının oldukça stratejik önemi haiz olduğunu hatırlatmakta yarar vardır. Çin'in büyüyen nüfusu ve gelişen teknolojiye bağlı olarak artan enerji taleplerinin karşılanmasında şüphesiz Sibiry'a'nın Gücü Doğalgaz Boru Hattı çok önemli bir rol üstlenecektir.

512 sayılı kararname gereği Asya-Pasifik bölgesinin önem kazanmasıyla birlikte Rusya ve Çin ilişkilerinin daha uzun soluklu ve sağlam bir temele oturacağı açıktır. Bununla birlikte ikili ilişkilerin sağlamlaştırılmasında bir başka önemli etken gerekli teknik ve bürokratik düzenlemelerin süratle gerçekleştirilebilmesidir. Bu bağlamda ŞİÖ'ye bölgesel bir örgüt olarak önemli bir görev düşmektedir. Temelinde askeri güvenlik unsurunu öne çıkarmış bulunmasına karşın, ŞİÖ'nün hem bölgesel enerji güvenliğinin sağlanması hem de Rusya ile Çin arasındaki ikili enerji merkezli ilişkilerin kurumsal merkezde geliştirilmesi noktalarında faydalı işlevi olabilecektir. Yine ŞİÖ'nün ileriye dönük genişleme politikalarında enerji boyutunun da dikkate alınmaya başlanmasıyla gelecekte başka enerji temelli projelendirmelerin de önünün açılabilme potansiyeli her zaman mevcuttur.

3.4.3. Kremlin'in Enerji Kartı Oyunu: Uzun Süreli Enerji Şantajı Bölgesel Bütünleşme Girişimlerine Zarar Verebilir mi?

Rusya'daki başlıca enerji şirketlerinde devletin payının belirgin olması kaçınılmaz olarak Kremlin'in söz konusu şirketler üzerinden politikalar yürütmesinin önünü açılmıştır. Bu durum serbest piyasa koşullarına aykırılık sergilemesinin yanında Rus karar alıcıların, ulusal çıkarlara aykırı gelişmelerin ortaya çıktığına kanaat getirdikleri noktada, enerji politikalarında keyfi sayılabilecek uygulamalara yönelmelerinin de önünü açmıştır. Özellikle ülkedeki doğalgaz üretim ve satışında tekelleşmiş görünen Gazprom'un yakın geçmişteki bazı uygulamalarına bakıldığında Kremlin ile stratejik ve siyasi konularda eylem birlikteliği açık bir şekilde görülebilmektedir. O halde Rusya açısından doğalgaz gibi önemli ihracat kalemlerinden birisinin dış politikada kendisine avantaj sağlamak amacıyla kullanımı

ne ölçüde sürdürülebilir ve konumuz açısından Rusya'nın oldukça önem verdiği Avrasya Birliği projesinin hayata geçirilmesi ve genişlemesi noktalarında ne gibi riskler barındırmaktadır? Bu alt bölümde ilgili sorulara yanıt aranmaya çalışılacaktır.

1989'da Sovyet Doğalgaz Endüstri Bakanlığı'nın Gorbaçov'un *perestroyka* politikaları doğrultusunda şirketleştirilmesi sonucunda kurulan Gazprom, SSCB'nin dağılmasından itibaren kamu desteğinin gücünü arkasına alarak, Rusya'nın başlıca enerji şirketi haline gelmiştir. Gazprom'un Rusya başta olmak üzere pek çok ülkede enerji yatırımları bulunmaktadır ancak konumuz gereği şirketin dönemsel olarak yakın çevre ülkeleriyle yaşadığı krizler ve ilgili krizlerin çözülme biçimleri üzerinde durulması uygun görülmektedir. Bu bağlamda Gazprom'un yakın geçmişteki Ukrayna, Beyaz Rusya ve Orta Asya'daki (özellikle Türkmenistan) enerji hamlelerini kısaca irdedeleyeceğiz.

Gazprom'un dönemsel olarak en çok sorun yaşadığı ülke Ukrayna olmuştur. Eski bir Sovyet cumhuriyeti olan Ukrayna SSCB'nin son yıllarında ucuz doğalgaz kullanımının keyfini sürerken 1992 yılında Rusya'da fiyatların kademeli olarak serbestleştirilmesi ve ertesi yıl doğalgaz fiyatlarının dünya piyasalarıyla uyumlulaştırılmasıyla birlikte bu avantajını yitirmeye başlamıştır. Öte yandan, ikili ilişkileri iyi tutmak isteyen Yeltsin yönetiminin yönlendirmelerinin de etkisiyle, Gazprom Ukrayna'ya Avrupa pazarından daha hesaplı bir fiyatlandırmaya gitmiştir.³⁷⁵ 1990'lı yılların sonuna gelindiğinde ise, Ukrayna'daki hantal ve yozlaşmış bürokratik yapıdan kendi ekonomik çıkarları lehine faydalanma yolunu seçen, Rusya'dakine benzer biçimde “oligark” olarak anılan bazı iş adamlarınca Bratstvo boru hattı üzerinden kaçak yollarla elde edilen doğalgaz yurtdışına satılmış bu durum Gazprom yetkililerinin tepkisine yol açmıştır.³⁷⁶ Öyle ki 2000 yılı yazında Gazprom yeni bir boru hattı inşa ederek Ukrayna'yı bypass edip Rus doğalgazını

³⁷⁵ Simon Pirani, “Ukraine's Gas Sector”, **Oxford Institute for Energy Studies**, June 2007, p. 18.

³⁷⁶ Jan S. Adams, “Russia's Gas Diplomacy”, **Problems of Post-Communism**, May-June 2002, pp. 17-18.

Beyaz Rusya üzerinden Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine taşıma projesini gündeme almıştır.³⁷⁷

O dönem yeni iktidara gelen Putin enerji alanında yapıcı bir politika izlemeyi Rusya'nın ulusal çıkarları açısından uygun gördüğünden Ukrayna yönetimi ile uzlaşma yolunu tercih etmiştir. Nitekim 2001'de Moskova Kiev ile Ukrayna'nın doğalgaz ithalatının bir bölümünün Türkmenistan'dan karşılanması ve doğalgaz geçişlerinin şeffaflaşması konularında anlaşmaya varmış, bir yıl sonra da Ukrayna üzerinden doğalgaz akışını kontrol etmek üzere uluslararası konsorsiyum oluşturulmasını taraflar kabul etmişlerdir.³⁷⁸ İlginç bir biçimde dönemin Ukrayna Cumhurbaşkanı Leonid Kuçma da Ukrayna'yı bypass edecek bir boru hattı projesine karşı olmadıklarını, Putin ile yeni inşa edilecek boru hattından Ukrayna'nın ne ölçüde pay alacağını içeren sade bir anlaşmaya vardıklarını ve AB'nin de ilgili anlaşmaya onay verdiğini açıklamıştır.³⁷⁹ Buradan rahatlıkla anlaşıldığı üzere Kuçma yönetimi yolsuzluğa bulaşmış Ukraynalı oligarkların ve bürokratların meydana getirdiği kayıt dışı ekonomiden rahatsızlık duymuş ve Putin yönetimiyle alternatif boru hattı inşasında, Ukrayna'ya gaz sevkiyatının asla kesilmemesi koşuluyla, mutabık kalmıştır.

Kuçma döneminde mükemmel düzeyde olmasa da büyük ölçüde sorunsuz devam eden ikili ilişkiler 2004 yılında ortaya çıkan Turuncu Devrimle değişmiş, Moskova'nın Batı-Atlantik yanlısı yeni Ukrayna hükümetine yönelik olumsuz tutumlarından Gazprom da kaçınılmaz olarak etkilenmiştir. Bu bağlamda Rus enerji şirketi, Kuçma döneminde varılan ikili anlaşmanın yeni dönemde geçersiz kılındığından hareketle Ukrayna'ya dönük fiyat politikalarında radikal sayılabilecek ölçüde değişikliğe gitmiştir. Daha önce Sovyet dönemindekine benzer biçimde görece ucuz fiyattan doğalgaz ithal eden Ukrayna 2005 yılından itibaren Gazprom tarafından Avrupa pazarlarına uygulanan fiyatlara rıza göstermeye zorlanmış,

³⁷⁷ Adams, **a.g.m.**, s. 18.

³⁷⁸ Pirani, **a.g.m.**, s. 22.

³⁷⁹ Adams, **a.g.m.**, s. 19.

sonunda aynı yılın sonlarına doğru Rus doğalgazına bağımlı birçok Avrupa ülkesini de yakından ilgilendiren enerji krizi ortaya çıkmıştır.

2005 yılı sonunda Gazprom Ukraynalı enerji şirketi Naftogaz ile anlaşmazlığa düşerek 2006 yılbaşına değin borçların ödenmesi için çağrıda bulunmuş, ancak istediği fiyat Ukraynalılarca oldukça yüksek bulunduğundan anlaşma sağlanamamıştır. Bunun üzerine Gazprom'un 2006 yılının ilk gününden itibaren doğalgaz akışında kesintiye gitmesi sonucunda yalnızca Ukrayna değil Fransa, İtalya, Macaristan, Polonya ve Slovakya da doğalgaz alımında ciddi azalma meydana geldiğini duyurmuş, doğalgaz ithalatının yaklaşık %30'unu Rusya'dan gerçekleştiren Almanya ise Rus yetkilileri sorumlu davranmaya davet etmiştir.³⁸⁰ Birkaç gün sonra ise, enerji krizinden etkilenen Almanya ve Fransa gibi AB içerisindeki hatırı sayılır iki bölgesel büyük gücün de araya girmesiyle, Rus ve Ukraynalı yetkililer anlaşmaya vararak krizi sonlandırma kararı almışlardır. Sonuç olarak Ukrayna hem Rus hem de Türkmen-Kazak doğalgazını pahalı tarifieden ithal etmeye razı olmuş, AB ülkelerinin ise Rusya karşısında enerji alanındaki bağımlılığının doğurduğu zayıflık belirgin hale gelmiştir.³⁸¹ AB ülkeleri, Rusya'dan doğalgaz ikmal sorununun giderilmesiyle birlikte rahatlarken benzer senaryo üç yıl sonra yine Kremlin'in yönlendirdiği Gazprom eliyle sahneye konmuştur.

2009 yılı başında ise Ukrayna'nın ulusal enerji şirketi Naftogaz'ın Gazprom'un yan şirketi RusUkrEnergo tarafından ödenmesi gereken doğalgaz nakil ücretinin tahsil edilemediğini öne sürmüş, Gazprom ise Ukraynalı şirketin iddialarına gaz kesintisine giderek karşılık vermeyi tercih etmiştir.³⁸² Söz konusu kesintinin 2006'dakiyle kıyaslandığında daha uzun süreli olması ve Türkiye'nin de dâhil olduğu pek çok ülkeyi (özellikle Doğu ve Orta Avrupa ülkeleri) doğrudan etkilemesi nedeniyle AB liderleri süreci endişeyle izlediklerini, ısınma ve sanayi üretimi

³⁸⁰ “‘Ukraine Stealing Europe’s Gas’”, **BBC News**, January 2, 2006, (Çevrimiçi) <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4574630.stm>, 26 Mart 2018.

³⁸¹ “‘Ukraine and Russia Reach Gas Deal’”, **BBC News**, January 4, 2006, (Çevrimiçi) <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4579648.stm>, 26 Mart 2018.

³⁸² “‘Naftogaz Ukraine: Intermediary RusUkr Energo Owes \$ 40 Million for Gas Transit’”, **Kyiv Post**, January 3, 2009, (Çevrimiçi) <https://www.kyivpost.com/article/content/ukraine-politics/naftogaz-ukraine-intermediary-rosukrenerg-owes-40-32638.html>, 26 Mart 2018.

açısından yaşamsal önemdeki Rus doğalgazının tedarikinin bir an önce yeniden başlaması gerektiğini açıklamışlardır.³⁸³ Yaklaşık iki haftalık bir sürecin sonunda Putin ile dönemin Ukrayna Başbakanı Yulia Timoşenko, yeniden AB'nin aracılığında, Ukrayna'nın ödeyeceği tarifede bir miktar indirimle gidilmesi ancak Avrupalı ülkelere uygulanan tarifeyle (1000 m³ doğalgaz için önceden ödenen 180 \$ yerine 380 \$) uyumlulaştırılması şartıyla anlaşmaya varmışlardır.³⁸⁴

2006 ve 2009 yıllarında meydana gelen doğalgaz krizlerinde Rusya'nın taleplerinin genel anlamda kabul görmesi AB'nin bağımlılığını ve Gazprom-Kremlin üzerindeki etkisinin sınırlılığını açıkça ortaya koymuştur. AB ülkeleri 2009 yılında gerek Üçüncü Enerji Paketini devreye sokarak, gerekse AB Komisyonu'na uluslararası alanda enerji anlaşmalarında daha geniş yetkiler tanıyarak Rusya'ya olan bağımlılığı azaltmaya çalışmıştır.³⁸⁵ Moskova ile Kiev arasındaki doğalgaz geçişi üzerinden gerilim 2014'de Ukrayna'da meydana gelen olaylar sonrasında yeniden tırmanma eğilimi göstermiş Ukrayna 2015-2017 yılları arasında ülkesindeki iç savaş koşullarını gerekçe göstererek Rusya'dan doğalgaz alımını durdurmuştur.³⁸⁶ Bu arada Naftogaz Gazprom'dan doğalgaz geçiş ücretini alamaması gerekçe göstererek İsveç'teki Uluslararası Tahkim Mahkemesine başvurmuş, Mahkeme Gazprom'un Naftogaz'a yaklaşık 2,6 milyar \$ tazminat ödemesine karar vermiş, ancak Gazprom ilgili kararı tanımayacakları açıklayarak enerji krizini bir kez daha tırmandırmayı tercih etmiştir.³⁸⁷

Hâlihazırda Avrupa ülkelerini yakından ilgilendiren sorunla ilgili kalıcı bir çözümün sağlanamadığı görülmektedir. Gazprom-Kremlin, Rus doğalgazının Ukrayna üzerinden geçişinde sorun çıkarmaya devam ettikçe Avrupalı ülkelerin de

³⁸³ "Russia Cuts Gas, Europe Shivers", **The New York Times**, January 6, 2009, (Çevrimiçi) <https://www.nytimes.com/2009/01/07/world/europe/07gazprom.html>, 26 Mart 2018.

³⁸⁴ "Gas to Flow After Moscow Deal", **BBC News**, January 18, 2009, (Çevrimiçi) <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7834796.stm>, 26 Mart 2018.

³⁸⁵ Julia Nanay ve Karen Smith Stegen, "Russia and Caspian Region: Challenges for Transatlantic Energy Security?", **Journal of Transatlantic Studies**, Vol.10, No. 4, December 2012, p. 349.

³⁸⁶ Denys Krasnikov, "Gazprom Refuses to resume Gas Supplies, Pay \$2,6 Billion Compensation to Ukraine", **Kyiv Post**, March 28, 2018, (Çevrimiçi) <https://www.kyivpost.com/business/gazprom-refuses-resume-gas-supplies-pay-2-6-billion-compensation-ukraine.html>, 6 Nisan 2018.

³⁸⁷ A.y.

enerji alternatif yolları araştırmaya hız verecekleri açıktır. Nitekim Britanya Başbakanı Theresa May yakın geçmişte ülkesiyle Rusya arasında patlak veren casus krizini gerekçe göstererek Avrupa'nın artık Rus doğalgazına alternatif arayışının zamanının çoktan geldiğini vurgulayarak söz konusu eğilimi açıkça ortaya koymuştur.³⁸⁸

Gazprom'un, Rusya'nın görece ikili olumlu ilişkiler yürütmeyi sürdürdüğü, Beyaz Rusya ve Orta Asya ülkeleriyle de zaman zaman sorunlar yaşayabildiği hatta istediğini elde etmek için tehdit etmeye kadar işi vardiabilirdiği görülmüştür. Örneğin Beyaz Rusya Devlet Başkanı Aleksandr Lukaşenko, ülkesinin ulusal doğalgaz taşıma şirketi Beltransgaz'ın 2003'te Gazprom tarafından satın alınmasına karşı çıktığı için Putin tarafından Beyaz Rusya'nın alacağı doğalgazın fiyatının yükseltilmesiyle tehdit edilmiş, 2005'te Gazprom Yamal Boru Hattı'nın Beyaz Rusya ayağını satın almıştır.³⁸⁹ Yine 2010 yılında Gazprom Beyaz Rusya'nın borçlarını ödemediğini gerekçe göstererek ülkeye yönelik ihracatını % 60 oranında azaltmış, Beyaz Rus yetkililerin yaklaşık 200 milyon \$ tutarındaki borcu ödeme söz vermesiyle kriz sonlanmıştır.³⁹⁰ Öte yandan taraflar arasındaki uzlaşmaya dönük temaslar 2017'de olumlu sonuçlanmış, Beyaz Rusya hükümeti ile Gazprom 2019 yılına değin Rus doğalgazının ücretlendirilmesi konusunda anlaşmaya vararak 2016 yılından beri süregelen fiyat üzerindeki anlaşmazlığa en azından şimdilik son vermişlerdir.³⁹¹

Gazprom'un Orta Asya ülkeleriyle ilişkileri görece daha olumlu bir seyir takip etse de bu bölgede kaynakların Moskova tarafından ancak kendi çıkarlarına uygun biçimde Avrupa'ya taşınmasına izin verdiği sır değildir. Türkmenistan'ın Çin

³⁸⁸ "Russia Will Need Ukraine's Gas Pipelines to Europe After 2019", **Bloomberg**, March 21, 2018, (Çevrimiçi) <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-03-21/russia-seen-needing-ukraine-s-gas-pipelines-to-europe-after-2019>, 6 Nisan 2018.

³⁸⁹ Judy Dempsey, "Gazprom Wins Belarus Victory", **The New York Times**, December 29, 2005, (Çevrimiçi) <https://www.nytimes.com/2005/12/29/business/worldbusiness/gazprom-wins-belarus-victory.html>, 27 Mart 2018.

³⁹⁰ Andrew Osborn, "Russia-Belarus 'Gaz War' End", **The Telegraph**, January 24, 2010, (Çevrimiçi) <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/7852161/Russia-Belarus-gas-war-ends.html>, 27 Mart 2018.

³⁹¹ "Novak: Agreement does not Provide Compensation of Gazprom's Losses", **New Europe**, April 19, 2017, (Çevrimiçi) <https://www.neweurope.eu/article/gazprom-belarus-ink-gas-pricing-protocol/>, 27 Mart 2018.

ile Rusya'yı bypass ederek doğrudan doğalgaz boru hattı inşa edilmesi projesinin ortaya koymasıyla birlikte 2007 sonrası Türkmen gazının Rusya tarafından ithalatı aşamalı biçimde azaltılmış, Türkmen yetkililere göre 2016 yılında Gazprom Türkmenistan'dan doğalgaz alımını sonlandırmıştır.³⁹²

Tüm bu sıralanan gelişmeler göstermektedir ki Rusya özellikle doğalgazı yeri geldiğinde iyi ilişkiler içerisinde bulunduğu ülkelere karşı bile bir tehdit unsuru olarak kullanabilmektedir. Doğu Avrupa ve Baltık ülkeleri neredeyse % 100'e yakın bir oranda Rus doğalgazına bağımlıyken, bu oran Orta Avrupa ülkelerinde bir miktar düşüş sergilemektedir.³⁹³ Bu durum ilk bakışta Moskova'ya AB karşısında önemli bir avantaj sağlamakla birlikte her geçen gün AB ülkelerini enerji çeşitliliğine doğru yönlendiren bir etkene dönüşmektedir. Diğer taraftan, doğalgaz başta olmak üzere fosil yakıtlar Rusya'nın başlıca gelir kaynaklarından birisini oluşturmaktadır.

Rusya son yıllarda siyasi nedenlerle Ukrayna üzerinden Avrupa'ya taşınan doğalgaz boru hattına alternatif olarak Kuzey Akım ve Türk Akımı³⁹⁴ gibi alternatif boru hattı projelerine yönelmiştir. Ukrayna söz konusu projelerin hayata geçirilmesiyle ekonomik olarak zayıflatılabilir ancak bu durum onu Rusya'nın siyasi ve ekonomik nüfuz alanı olmaktan hızla uzaklaştıracaktır. Beyaz Rusya'nın bile zaman zaman fiyatlandırma noktasında uzlaşmazlığa düşebildiği dikkate alındığında Rusya'nın maddi hırslarla sürekli enerji (özellikle doğalgaz) kartını Demokles'in kılıcı gibi sallamaya çalışması uzun vadede yakın çevresi nezdinde güvenilirliğini azaltıcı risk taşımaktadır.

³⁹² "Turkmenistan: Russia Suspends Gas Supplies", **Eurasianet**, January 4, 2016, (Çevrimiçi) <https://eurasianet.org/node/76676>, 27 Mart 2018.

³⁹³ "The EU Countries That Depend the Most on Gazprom's Russian Gas", **Quartz**, April 22, 2015, (Çevrimiçi) <https://qz.com/388148/the-eu-countries-that-depend-the-most-on-gazproms-russian-gas/>, 27 Mart 2018.

³⁹⁴ Aralık 2014'te Putin'in Ankara ziyaretinde ilk kez duyurulan Türk Akımı projesi Rus doğalgazının Karadeniz üzerinden önce Türkiye'ye oradan da Yunanistan üzerinden Avrupa'ya taşınmasını amaçlamaktadır. Nisan 2018 itibarıyla projenin % 62'si tamamlanmış durumdadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. "TurkStream", **Gazprom Export**, (Çevrimiçi) <http://www.gazpromexport.ru/en/projects/>, 28 Nisan 2018.

Konumuz açısından değerlendirdiğimizde ise Rusya'nın büyük önem verdiği Avrasya Birliği projesinin geleceği açısından Rus doğalgazının Avrupa ve Asya-Pasifik pazarlarına sorunsuz ve istikrar biçimde ulaştırılmasının dolaylı bir önemi bulunmaktadır. Birliğin bir proje olmaktan çıkarılıp gerçek anlamda hayata geçirilebilmesi için Rusya dışındaki üyelerin güvenini kazanmak önemli ve gerekli bir aşamadır. Bu noktada Rusya'nın enerjide keyfiliğe varır biçimde tutum sergileyebilmesi yakın gelecekte özellikle Birliğin genişleme ve derinleşme politikalarına zarar verici bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Doğu Avrupa Ukrayna, Güney Kafkasya'da Gürcistan ve Azerbaycan, Orta Asya'da da Özbekistan'ın Rusya ile genel anlamda güven sorunu malumdur. Buna rağmen Gazprom-Kremlin ortaklığının Avrasya Birliği'ne potansiyel üye olabilecek ülkelere dönük enerji alanında güven tazeleyici hamleleri çoğu kez sınırlı kalmakta, ileriye dönük olarak bütünleşme sürecini hızlandırabilecek bir ortak fiyatlandırma politikası oluşturulamamaktadır. Avrupa ülkeleri de Rusya'nın keyfiyete varabilen uygulamalarından rahatsızdır ve de Rus doğalgazına bağımlılığın meydana getirdiği risklere karşı alternatif enerji türlerine ve pazarlarına yönelmeye dönük çalışmalar yürütmektedir. Avrupa Rusya için vazgeçilemez bir pazardır ve bu pazarın korunmasında Rusya'nın yakın çevre ülkelerinin güven ve desteği hatırı sayılır bir paya sahiptir. Bu bağlamda Rusya'nın enerji şantajını gündeme taşıması doğrudan olmasa da dolaylı yoldan Avrasya temelli bölgesel bütünleşme girişimlerini en azından yavaşlatıcı bir rol oynayacak, sürdürülmesi halinde ise yıkıcı sonuçlar doğurabilecektir.

Diğer taraftan bakıldığında ise Rusya'nın enerji kaynaklarını ihracatında temel kaynak olarak sürdürmeye devam etmesi ve de en azından kısa vadede Avrupa pazarından vazgeçmesinin oldukça zor olması nedeniyle AB-Rusya arasında karşılıklı bağımlılık ilkesine dayalı işbirliğinin sürdürüleceğinin güçlü işaretleri bulunmaktadır. Nitekim Avrupa Komisyonu Başkanı aynı zamanda Komisyon içerisinde oluşturulan Enerji Grubu lideri Maroš Šefčovič, 24 Mart 2015'te Avrupa Parlamentosu'nun AB-Rusya Parlamenter İşbirliği Delegasyonuna yaptığı konuşmada Avrupa'nın uzun vadede yenilebilir enerjiye yönelmesinin zorunlu

olduğunun altını çizerken, kısa vadede Rusya ile Ukrayna arasında uzlaşa sağlamada adım atılması gerekliliğini vurgulamıştır.³⁹⁵

AB'nin Rusya'ya enerjide aşırı bağımlılığı aynı zamanda en azından kısa vadede Rusya'nın da AB pazarına muhtaç olduğu anlamını taşıdığından özellikle 2014 sonrası AB'nin Rusya'ya ekonomik yaptırımları sonrası düşüşe geçen enerji fiyatlarının Gazprom'un konumunu zayıflattığı ve Çin pazarının bugünden yarına alternatif oluşturamayacağı ortadadır. Nitekim 2015 yılında Rusya'nın ihraç kalemlerinin % 62'sini petrol ve doğalgaz oluşturmuştur bunun da yaklaşık yarısı kadar bir miktar Avrupa pazarlarına aktarılmıştır.³⁹⁶

Prof. Dr. Nurşin Ateşoğlu Güney ve Prof. Dr. Vişne Korkmaz AB ile Rusya arasındaki enerji ilişkisini “diyalog rejimi” biçiminde tanımlayarak, söz konusu diyalog rejiminde ikili enerji anlaşmalarının uzun vadeli olması ve de denizden karaya enerji nakline dayalı olarak coğrafi sınırlılıklara ve jeoekonomik gerekçelere bağlı gelişebilecek istikrarsızlık ortamının her iki tarafa da ciddi zarar verme potansiyeli üzerinde durmaktadır.³⁹⁷ Bu durum diyalog rejimine tabi oyuncuları sadece ekonomik meşruiyet arayışa değil aynı zamanda enerji üreticisi, alıcısı ve geçiş ülkeleri olmak üzere her kesimi dikkate alacak siyasi meşruiyeti de sağlama çabasına itmektedir.³⁹⁸

O halde AB ile Rusya'nın bir şekilde aralarındaki karmaşık ve iç içe geçebilen sorunları uzun soluklu ve titiz bir çabayla çözecek adımları atabilmesi enerji güvenliğinin tesisi bakımından zorunlu görünmektedir. Bu noktada Rusya'nın AB modelini örnek alan bir ekonomik bütünleşme girişimine yönelmesinin AB

³⁹⁵ “The State Play of EU-Russia Energy Relations”, **European Commission**, Brussels, March 24, 2015, Speech/15/4709, (Çevrimiçi) file:///C:/Users/dell/Downloads/SPEECH-15-4709_EN.pdf, 3 Temmuz 2018.

³⁹⁶ Noah Gordon, “EU Need not Fear New Russian Gas Pipeline”, **Euractiv**, January 19, 2018, (Çevrimiçi) <https://www.euractiv.com/section/energy/opinion/eu-need-not-fear-new-russian-gas-pipeline/>, 22 Temmuz 2018.

³⁹⁷ Nurşin Ateşoğlu Güney ve Vişne Korkmaz, “The Energy Interdependence Model Between Russian and Europe: An Evaluation of Expectations for Change”, **Perceptions**, Autumn 2014, Vol. XIX, No. 3, p. 41.

³⁹⁸ Vişne ve Korkmaz, **a.g.m.**, s. 42.

lkelerince samimi bir biçimde desteklenmesi, hatta Rusya'nın tepkisini çekecek Ukrayna ile çok yakın ilişkiler kurmak ve AB yesi olması için girişimleri başlatmak gibi eylemlerden bir süreliğine uzak durması uzun vadeli yapıcı ilişkilerin geliştirilmesine katkı sunabilecektir.

SONUÇ

Rusya'nın dünyaya bakış açısı 1990'lı yıllara oranla belirgin farklılıklar sergilemektedir. Gerek Rus karar alıcılar gerekse Rusyalı yurttaşlar ülke içinde belirgin bir siyasi istikrarın oluşmuş olduğunun bilincindedir. Her ne kadar son yıllarda Batı-Atlantik kaynaklı ekonomik yaptırımların ülkenin ekonomik-finansal yapısı üzerinde bazı yıkıcı etkileri söz konusuysa da sosyoekonomik koşullar 1990'lı yıllarda neoliberal ekonomi modeline ani geçişin meydana getirdiği toplumsal alandaki ağır tahribatın yanında oldukça iyimser biçimde değerlendirilmelidir. Rusya dış politikasının da Sovyet sonrası dönemin başlangıcındaki edilgen çizgiden belirgin biçimde uzaklaştığı, bu bağlamda sadece yakın çevre ülkeleriyle değil, Güney ve Batı Asya, Afrika, Latin Amerika hatta Güneydoğu Asya ülkeleriyle yakın ikili ilişkiler geliştirme noktasına geldiği görülmektedir. Diğer yandan Rusya için bölgesel büyük güç olma niteliğini ve de gelecekte küresel güce dönüşme hedefini sürdürebilmesi salt ikili ilişkilerden daha fazlasını gerektirmektedir. Bu bağlamda bölgesel ölçekli ekonomik ve askeri güvenlik temelli bütünleşme girişimlerinde etkin rol üstlenebilmek veya en azından örgüt içinde etkin bir ağırlığa sahip olabilmek Moskova için özel bir anlam taşımaktadır.

SSCB'nin dağılması sonrası bu eski süper gücün siyasi, ekonomik ve askeri mirasçısı olduğunu uluslararası topluma kabul ettirmekte zorlanmayan Rusya Federasyonu zaman içinde önce bölgesel daha sonra ise küresel ölçekte yeniden saygın bir oyuncu olmak için gerekli adımları atabilmeyi başarmıştır. Söz konusu adımların ilki, üç Baltık ülkesi Litvanya, Letonya ve Estonya dışındaki ülkelerle BDT çatısı altında bir araya gelebilmiş olmasıdır. Her ne kadar süreç içerisinde bazı kopmalar meydana gelmiş olsa da eski Sovyet cumhuriyetlerinin çoğunluğuyla diyalog ve işbirliğini sürdürebilmesi Moskova'nın bölgesel bağlarını koruma ve hatta sağlamlaştırmasının önünü açmıştır.

Özellikle 1990'lı yılların başında Rusya'nın yaşadığı ciddi siyasi, ekonomik ve toplumsal dönüşüme bağlı olarak meydana gelen zorluklara karşın BDT'nin varlığını sürdürebilmesi Rusya açısından önemli bir kazanım olarak değerlendirilmelidir. Nitekim daha sonra KGAÖ'ye dönüşecek olan bölgesel kolektif güvenlik anlayışı ve yine bölgesel düzeyde gümrük birliğine yönelimde BDT çok önemli bir şemsiye örgüt olma özelliği sergilemiştir. 1990'lar boyunca işlevselliği ciddi bir tartışma konusu olmasına karşın Moskova'nın BDT'yi bölgesel dış politikasında öncelemesinde ve süreç içinde üyeler arasında belirginleşen yaklaşım farklılıklarına karşın örgütün dağılmaması için ciddi çaba sarf etmesinde bu etken önemli rol oynamıştır.

Her ne kadar Putin ve Medvedev yönetimleri sırasında ortaya çıkan gelişmeler BDT'de ciddi çatlaklara hatta kopmalara sebep olsa da günümüzde eski Sovyet coğrafyasında halen Rusya'nın siyasi, ekonomik-ticari ve askeri ağırlığının kendisini hissettirdiği açıktır. Diğer taraftan BDT'yi Moskova'nın tüm diğer üye ülkelere kendi siyasi, ekonomik ve askeri hedeflerini dikte ettirdiği ve asimetrik bir ilişki kurduğu bir bölgesel örgütlenme olarak tanımlamak da hatalı bir yaklaşımdır. Nitekim daha 1990'lı yılların ikinci yarısında Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova'nın oluşturduğu, Özbekistan'ın ise bir süreliğine dâhil olduğu GUAM (Özbekistan'ın da olduğu dönemde GUUAM) ilgili ülkelerin Moskova'nın siyasi, ekonomik ve askeri anlamda bölgesel hegemonya kurma girişimlerine açıkça bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu ülkelere Gürcistan ve Ukrayna'nın tarihsel gelişmeler sonucunda BDT'den ayrılmasını aynı zamanda Moskova eksenli bir dış politika anlayışından açıkça uzaklaşma biçiminde yorumlamak zor değildir. Burada kritik soru ise BDT'deki kopuşların Rusya'nın Avrasya merkezli politikalar geliştirmesini ciddi anlamda sekteye uğratabilme sorunsalıdır.

BDT bugün yoluna 1992 yılıyla karşılaştırıldığında daha küçülmüş ama başka bir perspektiften değerlendirildiğinde aslında üyeler arası işbirliği ve diyalog ortamının güçlendiği bir hükümetler arası platform biçimde devam etmektedir.

Burada ileriye dönük biçimde tek istisnanın Moldova olabileceğini zira dış politikasında dümeni uzun süreden beri Moskova'dan ziyade Brüksel'e doğru kırdığını hatırlatmak gereklidir.

Putin yönetiminin BDT'yi, hantal bürokratik yapısına ve üyeler arasında süreç içinde ortaya çıkmış çok sesliliğe karşın, yakın gelecekteki en ciddi bölgesel bütünleşme projesi olan Avrasya Birliği'nin kurulmasında oldukça önemli ve vazgeçilmez aşama olarak algıladığı açıktır. Bu bağlamda önümüzdeki süreçte kalan üyelerinin bir şekilde ilgili projeye dâhil etmek yönünde gayret göstereceğine şüphe yoktur. Rusya'nın; Azerbaycan, Beyaz Rusya, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan ile 2015'te askeri güvenlik ve işbirliği temelli işbirliği anlaşmalarına imza atmış olmasını bu çerçevede değerlendirmek yerinde olacaktır. Söz konusu ülkelerden Beyaz Rusya ve Kırgızistan Rusya ile tüm bölgesel örgütlenmelerde birlikte hareket ederken, Tacikistan'ın mevcut yönetiminin Moskova ile yakın ilişkide olduğu sır değildir. Özbekistan ve Azerbaycan'ın ise her ne kadar şimdilik Moskova'ya yönelik mesafeyi korumayı tercih etseler de ileriye dönük olarak Avrasya Birliği projesine kapıyı bütünüyle kapamadıklarını ilgili anlaşmalara imza atarak göstermişlerdir.

Rusya açısından BDT'nin içinden çıkmış ancak zaman içerisinde kendi teknik ve bürokratik yapılanmasını tamamlamış bir başka askeri güvenlik temelli bölgesel örgütlenme de KGAÖ'dür. 11 Eylül 2001 terör saldırısı sonrası yeniden şekillenen uluslararası konjonktür ve bu konjonktürde tehditlerin de belirgin bir değişime uğramasıyla birlikte 1992'de Taşkent'te imzalanan bölgesel askeri güvenlik paradigmasının gözden geçirilerek 2002'de daha kapsamlı bir bölgesel örgüte dönüştürüldüğü görülmektedir.

KGAÖ Doğu Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya'ya dönük alt bölgeler temelinde yapılandırmasının Rusya'nın bu bölgelerdeki siyasi ve askeri nüfuzunu tesis etme ve/veya sürdürme stratejisiyle uyumlu olduğu açıktır. Diğer taraftan, Örgütün son yıllardaki askeri tatbikatlarında sonuncu bölgeye ağırlık vermesi dikkat

çekicidir. KGAÖ'nün vurucu gücü olması planlanan ve çağın askeri tehditlerine yönelik hızlı ve etkili cevap vermeyi amaçlayan Kolektif Hızlı Tepki Güçlerinin (KHTG) karargâh merkezinin Moskova'da konuşlanmış olması Rusya'nın Örgüt yapısı bünyesindeki belirgin ağırlığını ortaya koymaktadır. Yine Örgütün 2007'den itibaren düzenlediği tatbikatların tümünde Rus askeri varlığı hem sayısal hem de teknik bakımlardan açıkça üstünlük sergilemektedir.

Tüm bu göstergelerden yola çıkarak Rusya'nın KGAÖ'yü kendi askeri çıkarları doğrultusunda yönlendirmek istediği, hatta 2014'te alınan karar gereği üye ülkelerin hava savunma sistemleri kurmalarının öngörüldüğü dikkate alındığında, bölge dışı oyuncuların siyasi ve askeri varlığına karşı kalkan vazifesine dönüştürme gayreti gözden kaçmamaktadır. O halde KGAÖ gerçekten de Soğuk Savaş döneminde Varşova Pakti'nin üstlendiği rolün daha dar bir coğrafi kapsamda uygulayıcısına mı dönüşmüştür?

Rusya'nın KGAÖ içerisindeki etkinlik ve ağırlığını tartışmaya açmak anlamsız görünse de Örgütün her konuda Moskova'nın telkinleriyle hareket ettiğini de söyleyemeyiz. Bu durumun tipik örneklerini 2005 ve 2010'da Kırgızistan'da meydana gelen halk ayaklanmalarında Rusya ve Kırgızistan dışındaki Örgüt üyesi ülkelerin dışarıdan müdahale konusundaki isteksizliğinde görebilmek mümkün olmuştur. Yine Özbekistan KGAÖ'ye üye olduğu 2006-2012 yılları arasındaki dönemde Rusya'nın Örgüt'ü yönlendirmesinden açıkça rahatsızlığını dile getirmiş olması da SSCB'nin Varşova Pakti'ndeki konumundan daha farklı bir iç denge yapısını çağrıştırmaktadır.

Kuşkusuz diğer üyeler 2012'de Örgütten ayrılan Özbekistan kadar Rusya'nın askeri ağırlığından rahatsız görünmemektedirler ancak bölge dışı oyunculara karşı Rusya'ya takınılan müsamahakâr tavrın bölge içinde oluşabilecek gelişmelere bu büyük bölgesel gücün müdahalesi olasılığı belirdiğinde de sürdürüleceği tartışmalıdır. Velhasıl Rusya'nın Örgütü Avrasya'da ABD-Atlantik temelli siyasi ve

askeri hegemonya sağlama çabalarına karşı bir kalkan olarak algıladığına dair göstergeler her geçen gün güçlense de Rusya dışındaki üye ülkelerin sınırlı ölçekte olsa da özerk bir konumlanmayı tercih ettiklerini dikkate almak gerekir. Diğer taraftan BDT ve KGAÖ özelinde Rusya'nın görece belirgin bir ağırlığa sahip olmasına bağlı olarak genel anlamda siyasi, ekonomik ve askeri konularda çıkarlarını daha kolay benimsetebildiği gözlemlenmektedir.

1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren belirginleşen Rusya-Çin yakınlaşmasının doğal bir uzantısı olarak değerlendirdiğimiz ŞİÖ ise Moskova açısından diğerlerine oranla daha farklı bir perspektifte değerlendirilmelidir. Söz konusu farklılık askeri güvenlik paradigmasına dönük yaklaşım biçimlerinden ziyade Örgütün Rusya açısından ne anlam taşıdığının/taşıması gerektiği noktasında şekillenmektedir. Başka bir deyişle Rusya ŞİÖ'ye yönelik algılama ve politikalarında diğer bölgesel örgütlerle karşılaştırıldığında daha farklı bir strateji izlemektedir. Burada ifade etmek uygun düşer ki bu durum Rusya'nın kendi çıkarları doğrultusunda belirlenmiş tercihlerden ziyade bölgesel ve/veya uluslararası konjonktürün dayatmasıyla yakından ilgilidir. Burada Rusya, diğer bölgesel örgütlerdeki konumundan farklı olarak, Çin ile dengeli ama rekabet unsurunu da göz ardı etmeyen bir işbirliği sergilemeye itilmektedir.

ŞİÖ kuruluşundan itibaren “üç şer” olarak nitelediği aşırıcılık, ayrılıkçılık ve uluslararası terörizmle mücadelede kararlılık sergilemesinin altında yatan ana etkenin her üç tehdidin de gerek Moskova gerekse Pekin'in penceresinden oldukça benzer biçimde algılanması olduğu ortadadır. Burada elbette “üç şerle” mücadelede diğer eski/yeni üyelerin de aynı kararlı tavrı sergilemelerinde engel bulunmadığını belirtmek gereklidir. KGAÖ'de söz konusu tehditler benzer bir formülasyona tabi tutulmaksızın kurucu şart metninde ayrı tanımlamalar biçiminde dile getirilirken ŞİÖ kuruluş felsefesini “üç şerle” mücadele eksenine baştan oturtturarak bölgesel düzeyde daha etkin ve kararlı bir görünüm kazanmıştır.

KGAÖ'de KHTG olarak isimlendirilmiş askeri yapı bu kez ŞİÖ bünyesinde Hızlı Anti-Terör Yapılanması (RATS) biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Belli ki 11 Eylül sonrası değişen küresel güvenlik paradigmalarından bu bölgesel örgütlenme de nasibini almıştır. Bununla birlikte özellikle Rus ve Çinli askeri unsurlar arasındaki gizli rekabete bağlı olarak RATS'ın etkinliği sorgulanır hale gelmiştir. Bu durum bölgeye dönük gerçek ve ciddi ölçekli tehditlere ne ölçüde hızlı ve etkili cevap verebileceğini tartışmaya açarak dolaylı olarak ŞİÖ'nün prestijine gölge düşürücü bir risk potansiyeli taşımaktadır. Yine askeri tatbikatlarda Çinli askeri personeli ve teçhizat üstünlüğünün ortaya çıkmasıyla birlikte Rus yetkililerin Örgüt içi dengeler noktasında rahatsızlık duyduklarını, tatbikat alanlarının belirlenmesinde Rus ve Çinli yetkililerin zaman zaman anlaşmazlığa düşebilmeleri de yine etkinlik-prestij noktasında olumsuz risk unsurlarıdır.

Yukarda değindiğimiz askeri risk unsurlarının ŞİÖ'nün prestijini ileriye dönük biçimde sarsma tehlikesine karşın siyasi düzlemde bakıldığında yeni üyelerin katılımı ve genişleme potansiyeli olumlu yönde dengeleyici bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada Rusya ve Çin arasındaki Örgüt içi dengelerin yine önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Nitekim 2017 yılında ŞİÖ'nün Güney Asya'ya açılımını sağlayan ve etki alanını tartışmasız biçimde genişleten Hindistan ve Pakistan'ın ayrı ayrı üye olmalarında Moskova ve Pekin'in denge hesapları etkili olmuştur. Şu an gözlemci üye statüsündeki Afganistan, İran, Beyaz Rusya ve Moğolistan'ın yakın gelecekte ŞİÖ'ye üye olma potansiyelleri dikkate alındığında, Güney Asya ülkeleri kadar keskinlik söz konusu olmasa da, iki büyük bölgesel güç arası gizli rekabette taraf seçmeye itilme olasılıklarını göz ardı etmemek gerekir.

Konumuz açısından değerlendirildiğinde ise Rusya'nın diğer bölgesel örgütlerde sağladığı etkin konumdan epey uzak olduğu açıktır. ŞİÖ'nün etkinliğine ve bölgesel prestijini büyük katkı sağlayan Rusya-Çin yakınlaşmasının, her ne kadar resmi açıklamalarda bunun belirtilmesinden özenle sakınılıyorsa da, özellikle ABD (Atlantik) merkezli bölgesel siyasi, ekonomik ve askeri üstünlük sağlama

girişimlerine karşı bölgesel korunma refleksiyle ortaya çıktığını tahmin etmek zor değildir. Bu durum akla ister istemez ŞİÖ'nün bölgesel ölçekte NATO'ya alternatif bir askeri güvenlik örgütlenmesine dönüşme olasılığını getirmektedir. ŞİÖ'nün salt bir askeri güvenlik paktından öte biçimde siyasi ve ekonomik işbirliği platformu karakterinde yansıtılmasında söz konusu şüpheleri bir nebze giderme çabasının etkin rol oynadığı düşüncesindeyiz. Diğer yandan gerek Rusya gerekse Çin'in ABD'nin 2000'li yıllardan itibaren tek taraflı askeri müdahalelere ve keyfi dış politika uygulamalarına tepkili olduğu özellikle BM çatısında yapılan resmi açıklamalardan açıkça gözlenebilmektedir.

ŞİÖ, Çin ile sürdürmek zorunda olduğu siyasi, ekonomik ve askeri rekabete karşın, 2010'lu yıllardan itibaren Batı-Atlantik ülkeleriyle ilişkileri bariz bir biçimde bozulan Rusya için gittikçe önem kazanan bir bölgesel örgütlenmedir. Bölgesel düzeyde siyasi ve ekonomik istikrarın korunmasının yanı sıra Batılı ülkelerle benzer sorunları yaşayan İran gibi ülkelerle tesis edilen yakın ilişkilerin sağlamlaştırılması noktasında diğer bölgesel büyük güç Çin kadar Rusya'nın da olumlu beklentileri bulunmaktadır.

Özellikle Donald Trump'ın 2017'de göreve gelmesiyle birlikte Çin ve İran ABD tarafından hedef tahtasına konulurken, ABD içerisindeki yerleşik askeri-sivil bürokratik yapıyla uyumsuz bir şekilde, Rusya ile görece yakın ilişkiler geliştirilmek istenmesi ŞİÖ'nün yakın gelecekteki konumlanmasını daha ilginç bir hale getirmektedir. Kuşkusuz Putin, Trump'ın yaklaşma isteğini pragmatist bir tutumla olumlu karşılarken bunun Çin'le yakın yapıcı ilişkileri feda etmek anlamına gelmediğin farkındadır. Bu bağlamda Moskova için aradaki rekabet unsurlarına karşın Pekin Washington'dan hala daha cazip ve güvenilir bir partnerdir. Bu durum ŞİÖ'nün bölgesel genişleme politikalarında da an itibarıyla gerileyici bir etki yaratamamıştır.

Putin yönetiminin AB modelini açıkça örnek alarak ortaya koyduğu ve kurulmasında yoğun çaba sarf ettiği Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) 2000’li yıllardan itibaren Rusya’nın Avrasya Gümrük Birliği, Avrasya Ekonomik Topluluğu ve Tek Ekonomik Alan’ın oluşturduğu önemli ekonomik bölgesel bütünleşme girişimlerinin son ve en somut ayağı olmuştur. AEB adından da anlaşılacağı üzere üye ülkeler arasındaki siyasi ve ekonomik yakınlaşmanın kurumsal ve son tahlilde ulus-ötesi bir nitelik kazanmasını hedeflemektedir. Burada kurumsal ve teknik uzmanlaşma Rusya’nın dahil olduğu diğer bölgesel örgütlenmelerden açıkça daha belirgindir.

AEB, Putin tarafından AB’nin Doğu Avrupa, Güney Kafkasya ve Orta Asya’daki doğal uzantısı olarak kabul ettirilmek istense de söz konusu iddianın gerçekçiliğine kuşku düşürecek bazı etkenler söz konusudur. Örneğin Almanya-Fransa ikilisi AB’nin siyasi ve ekonomik açıdan lokomotif ülkeler olarak genel kabul görmelerine karşın Rusya’nın AEB içerisindeki belirgin siyasi ve ekonomik ağırlığına benzer bir konumdan uzaktırlar. Öte yandan AB üyesi ülkeler arasında Birliğe dönük şüphecilik ve ulus-devlet yanlısı eğilimler güç kazanmış görünse de teknokratik yapının özerkliği başarılı biçimde muhafaza edilebilmiştir. Henüz çok yeni bir oluşum olan AEB için bu derece sağlam bir teknokratik düzenden bahsedebilmek için henüz çok erkendir. Zira böyle bir yapının oluşturulabilmesi yıllar süren karşılıklı güven, tecrübe, birikim ve iç siyasi desteğe ihtiyaç duymaktadır.

Üye unsurlar (devletler) arasında ekonomik ve ticari ilişkilerin süreç içerisinde karşılıklı biçimde hız kazanması bölgesel bütünleşme hareketlerinin en önemli hedefi durumundadır. AEB’nin durumuna bakıldığında ise en azından günümüze değin bölgeye dönük beklenen ekonomik ve ticari atılımın gerçekleşemediğini görmekteyiz. Kuşkusuz görece yeni bir bölgesel örgüt olan AEB’nin çok kısa bir sürede üye ülkeler arasında ekonomik ve ticari faaliyetlerini artırmasını beklemek gerçekçi olmayacaktır. Diğer taraftan AEB’ye gelinceye değin bölge ülkelerinin başka ekonomik temelli bütünleşmeye dayalı örgütlenmeler

gerçekleştirdiği unutulmamalıdır. Her ne kadar 183 milyonluk bir pazar küçümsenmeyecek bir rakam teşkil ediyorsa da Rusya dışındaki üyelerin ekonomik yapılarının zayıflığı, zaten çeşitlilik konusunda sorunları olan Rus ekonomisinin de 2014'ten beri ambargolarla yıpratılması mevcut durumun kısa vadede daha iyiye gideceğine yönelik olumlu işaretler ortaya koymamaktadır.

Rusya'nın en ciddi projesi olan Avrasya Birliği'ne ulaşmada en somut adım olan AEB'nin iddialı fikri altyapısına karşın hayatın gerçekleri karşısında kısa ve orta vadelere (örneğin önümüzdeki 10 yıl içerisinde) alabileceği yolun sınırlı kalacağı düşüncesindeyiz. Rusya ikili ilişkiler yoluyla diğer üye ülkeler nezdindeki ekonomik nüfuzunu, Sovyet döneminden kalma tek taraflı yapısal bağımlılıklardan da yararlanarak, artırma amaçlı somut adımları zaten atmaktadır. Bununla birlikte söz konusu adımların AB benzeri bir bölgesel ulus-ötesi teknokratik yapının oluşturulabilmesinden çok ona zarar verme potansiyeli taşıdığını belirtmek zorundayız. Çin'in oldukça iddialı bir ekonomik-ticari projesi olan Bir Kuşak Bir Yol'un (BKBY) şimdilik Rusya'nın ekonomik ve ticari hinterlandına yönelik doğrudan tehdit oluşturmadığı söylenebilir. Diğer yandan özellikle 2000'li yıllarda yoğun miktarda Çin'de üretilen katma değeri yüksek ürünlerin Avrasya pazarında daha fazla boy göstermesinin Moskova için sıkıntı kaynağına dönüşebilme potansiyeli bulunmaktadır.

ŞİÖ açısından bakıldığında ise Rusya'nın eli görece zayıftır ve her ne kadar bölge dışı ülkelere hissettirilmemeye çalışılsa da Çin ile arka planda bir denge mücadelesinin veriliyor olması, ekonomik ve siyasi alanlarda Rusya'yı daha temkinli adımlar atmaya zorlamaktadır. Bu adımların başında ŞİÖ içerisindeki belirgin Çin askeri varlığının dengelenmeye çalışılması gelmekteyse de an itibarıyla bunun gerçekleştirilmediği görülmektedir. Bu durumda kısa vadede Rusya için en gerçekçi çözüm kısa vadede KGAÖ'yü kendi askeri güvenlik paradigmasının temeline oturtmak, ayrıca İran ve Beyaz Rusya gibi daha yakın ilişkiler geliştirdiği ülkelerin ŞİÖ'ye üyeliklerinin kısa sürede gerçekleşmesine dönük lobicilik yapmasıdır. ŞİÖ

uzun vadeli olarak ABD-Atlantik Bloğu'nun bölgedeki etkisini en alt düzeye indirmeye hedeflemektedir bu nedenle Türkiye'nin ŞİÖ üyeliğinin gündeme getirilmesinde ilgili etkenin göz ardı edilmemesi gerekir zira Moskova ile Pekin'in en dayanışma içinde yürüttüğü hususların başında ABD merkezli küresel hegemonya karşıtlığı gelmektedir.

Rusya'nın AEB'yi bölgesel işbirliğine dönük ulus-ötesi bir bütünleşme hareketine dönüştürmek isteği ilk bakışta yeni liberal kuramı destekleyecek öğeler taşımakla birlikte gerçekte bölge ülkeleri nazarındaki ekonomik temelde asimetrik ilişkisini kurumsal bir yapılandırma amacıyla sağlamlaştırmayı amaçlamaktadır. Rusya kendi dışındaki ülkelerin mevcut ekonomik yapılarının AB benzeri bir yapılanma için fazla iyimser olduğunun bilincindedir. Diğer yandan Batılı ülkelerin Rusya'nın Avrupa'da bir çeşit emperyal düzen oluşturma şüphe ve iddialarını bu yolla gidermeyi de hedeflediği açıktır. Yine de AEB, işlevselliği siyasi ve askeri rekabete öncelikle Rusya'nın diğer bölgesel örgütlere yönelik yaklaşım ve politikalarından farklılaştığı ve küreselleşme olgusuna uyum sağladığı bir paradigmatik dönüşümü temsil etmektedir.

Örgütü uzun vadede hedef gösterdiği gibi AB ülkeleriyle önce uyumlaştırıcı daha sonra bütünleştirici somut adımlar atması durumunda ise Avrasya'nın bugünden daha müreffeh ve istikrarlı bir görünüme kavuşma potansiyeli yüksektir. Rusya'nın bu senaryoda ABD ve diğer Batılı ülkelere öteleştirilerek özellikle ekonomik yönden yıpratılması stratejisini de boşa çıkartacağının altı çizilmelidir. Bu noktada AB ülkelerine de Rusya'yı rekabetçi bir çizgiden daha işbirliği-işlevsellik merkezli politikalara teşvik etme yönünde sorumluluk düşmektedir. Tüm bu saydığımız tespitlerden yola çıkarak tezimizde savunduğumuz ana nokta şudur: Rusya Avrasya'da kurulan askeri güvenlik ve/veya ekonomik temelli bölgesel bütünleşme hareketlerine dönük olarak gerek uluslararası konjonktürün dayattığı koşullar gerekse iç dengeleri dikkate alarak farklı politikalar üretmek bunu yaparken de bölgedeki siyasi, ekonomik ve askeri ağırlığını korumak amacındadır.

KAYNAKÇA

ABD Dışışleri Bakanlığı:	“Kennan and Containment”, (Çevrimiçi) “Kennan and Containment”,(Çevrimiçi), https://history.state.gov/departmenthistory/short-history/kennan , 25 Mayıs 2015 25 Mayıs 2015.
ABD Ticaret Bakanlığı:	“Russia’s Foreign Direct Investment and Portfolio Investment Statistics”, 17.07.2017, (Çevrimiçi) https://www.export.gov/article?id=Russia-foreign-direct-investment-statistics , 21 Eylül 2017.
Arms Control Association:	“Russia’s Military Doctrine 2000”, 01.05.2000, (Çevrimiçi) http://www.armscontrol.org/act/2000_05/dc3ma00?print , 8 Aralık 2015.
Açıkmeşe, Sinem Akgül:	“Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi”, Uluslararası İlişkiler , C. I, Sayı 1, (Bahar 2004), s. 1-32.
Adams, Jan S.:	“Russia’s Gas Diplomacy”, Problems of Post-Communism , Vol. XLIX, No.3, May/June 2002, pp. 14-22.
Adıbelli, Barış:	Büyük Avrasya Projesi, ABD, Rusya ve Çin’in Varolma Mücadelesi , İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.
Adomeit, Hannes:	“Putin’s ‘Eurasian Union’: Russia’s Integration Project and Policies on Post-Soviet Space”, Neighbourhood Policy Paper, Kadir Has Üniversitesi, Center for International and European Studies (CIES) , July 2004, pp. 1-12.
Allison, Roy:	“Virtual Regionalism, Regional Structures and Regime Security in Central Asia”, Central Asian Survey , Vol. XXVII, No.2, June 2008, pp. 185-202.
Özbekistan Cumhuriyeti Roma Büyükelçiliği:	“Charter of the Shanghai Cooperation Organization”, (Çevrimiçi) http://www.uzbekistanitalia.org/home/sco/charter , 12 Nisan 2017.
Antidze, Margarita:	“Russia Closes Last Military Base in Georgia”, Reuters ,

	November 13, 2007, (Çevrimiçi) http://www.reuters.com/article/us-georgia-russia-bases-idUSL1387605220071113 , 4 Mayıs 2017.
Arı, Tayyar:	Uluslararası ilişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği , 4. bs., İstanbul, Alfa Yayınları, 2006.
Arıboğan, Deniz Ü.:	Uluslararası İlişkiler Düşüncesi: Tarihsel Gelişim , İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2007.
Arnold, Chloe:	“NATO Divided on Expanding Alliance, But Moscow’s Stance is Clear”, Radio Free Europe Report: April 2, 2008 , April 2, 2008, (Çevrimiçi) https://www.rferl.org/a/1347775.html , 27 Kasım 2011.
Aydınlık:	“Donetsk ve Lugansk Halk Cumhuriyeti’ni Kurdu”, 27 Haziran 2014, (Çevrimiçi) https://www.aydinlik.com.tr/arsiv/donetsk-ve-lugansk-halk-cumhuriyetini-kurdu , 14 Kasım 2017.
Bassin, Mark, Konstantin E. Aksenov:	“Mackinder and the Heartland Theory in Post-Soviet Geopolitical Discourse”, Geopolitics , Vol. XI, 2006, pp. 99-118.
Baumgartner, Pete:	“China’s Massive ‘One Road’ Project Largely Bypasses Russia, But Moscow Still On Board”, Radio Free Europe/Radio Liberty (RFE/RL) , June 26, 2017, (Çevrimiçi) https://www.rferl.org/a/russia-china-one-belt-one-road-project-putin-xi/28579849.html , 4 Aralık 2017.
BBC News:	“Ukraine: Putin Signs Crimea Annexation”, March 21, 2014, (Çevrimiçi) http://www.bbc.com/news/world-europe-26686949 , 14 Kasım 2017
BBC News:	“Gas to Flow After Moscow Deal”, January 18, 2009, (Çevrimiçi) http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7834796.stm , 26 Mart 2018
BBC News:	“Ukraine and Russia Reach Gas Deal”, January 4, 2006, (Çevrimiçi) http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4579648.stm , 26 Mart 2018.

BBC News:	“Ukraine Stealing Europe’s Gas”, January 2, 2006, (Çevrimiçi) http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4574630.stm , 26 Mart 2018.
BBC Türkçe:	“Soğuk Savaş'ın mimarı öldü” 18 Mayıs 2005, (Çevrimiçi) http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/03/050318_usdiplomats.shtml , 25 Mayıs 2015.
Beitane, Anna:	“Eurasian Customs Union: An Alternative Model of Integration in the Post Soviet Space”, August 11, 2014, (Çevrimiçi) http://liia.lv/analysis/the-urasian-customs-union-an-alternative-model-of-integration-in-the-post-soviet-space-392 , 11 Mayıs 2016.
Bekcan, Umut:	Yeni Dünya Düzeninde Rusya-Çin İlişkileri , Ankara, Phoenix Yayınevi, 2013.
Bisson, Lyubov:	“Russia’s Immigration Policy: New Challenges and Tools”, Russie.Nei.Visions , 91, Institut Français des Relations Internationales (IFRI), Ocak 2016, (Çevrimiçi) https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/ifri_rnv_91_lioubov_bisson_eng_january_2016_protege.pdf , 10 Ekim 2017.
Blank, Stephen J.:	Russian Military Politics and Russia’s 2010 Defence Doctrine , Strategic Studies Institute (SSI), March 2011, (Çevrimiçi) https://archive.org/details/RussianMilitaryPoliticsAndRussias2010DefenseDoctrine , 14 Ocak 2016.
Blank, Stephen:	“America and the Russian-Georgian War”, Mediterranean Quarterly , Vol. XX, No. 4, 2009, pp. 32-48.
Blank, Stephen:	“What Comes After Russo-Georgian War? What’s at Stake in the CIS”, American Foreign Policy Interests , No. 30, 2008, pp. 379-391.
Bloomberg:	“Russia Will Need Ukraine’s Gas Pipelines to Europe After 2019”, March 21, 2018, (Çevrimiçi) https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-03-21/russia-seen-needing-ukraine-s-gas-pipelines-to-europe-after-2019 , 6 Nisan 2018.
Bond, Ian:	“The EU, The Eurasian Economic Union and One Belt One Road, Can They Work Together?”, Center for

	European Reform , March 2017, pp.1-13.
Bozdağlıoğlu, Yücel:	“Realizm”, Uluslararası İlişkiler Giriş, Kavramlar ve Teoriler , Der. Haydar Çakmak, Ankara, Barış Kitapevi, 2007, s. 138-143.
Bozdağlıoğlu, Yücel, Çınar Özen:	“Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık”, Uluslararası İlişkiler Dergisi , C. I, Sayı 4, 2004, s. 59-79.
Brokes, Filip:	“The Booming Russian Coal Industry”, Financial Observer , May 2, 2018, (Çevrimiçi) https://financialobserver.eu/cse-and-cis/the-booming-russian-coal-industry/ , 5 Temmuz 2018.
Brown, Chris ve Ainley, Kirsten:	Uluslararası İlişkileri Anlamak , 3. bs., Çev. Arzu Oyacıoğlu, İstanbul, Yayınodası, 2008.
Brzezinky, Zbigniew:	Büyük Satranç Tahtası , Çev. Yelda Türedi, İstanbul, İnkılap Kitapevi, 2005.
Burchill, Scott, v.d.:	Uluslararası İlişkiler Teorileri , 2. bs., İstanbul, Küre Yayınları, 2013.
Büyükkakıncı, Erhan:	“Rus Dış Politikasında Ekonomik Bölgeselleşme: Avrasyacı Bütünleşme Modelinden Söz Edilebilir mi?”, Beykent Üniversitesi Yayınları , St.Petersburg Avrasya Ekonomik Uluslararası Konferans Bildiri Metni, 2013.
Carnegie Endowment:	“The Military Doctrine of the Russian Federation”, February 5, 2010, (Çevrimiçi) https://carnegieendowment.org/files/2010russia_military_doctrine.pdf , 8 Ocak 2016.
Carr, Edward H.:	Twenty Years Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations , New York, Harper & Row Publishers, 1964.
Caşın, Mesut Hakkı:	Novgorod Knezliği’nden XXI. Yüzyıla Rus İmparatorluk Stratejisi , İstanbul, Okumuş Adam Yayınları, 2006.
Charter of the Collective Security Treaty Organization	Vol. 2235, I-39775, (Çevrimiçi) https://web.archive.org/web/20110515080137/http://untreaty.un.org/unts/144078_158780/5/9/13289.pdf , 3 Mart 2017.

Claude, Inis L.:	Swords into Plowshares: The Problems and Progress of International Organization , 3rd Edition, New York, Random House, 1964.
Coleman, Mat:	“Geopolitics as a Social Movement: The Causal Primacy of Ideas”, Geopolitics , Vol. IX, No. 2, 2004, pp. 484-491.
Çin Halk Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği:	“Declaration of Shanghai Declaration Organization”, (Çevrimiçi) http://tr.china-embassy.org/eng/zt/shhzzz/t162011.htm , 12 Nisan 2017.
Davutoğlu, Ahmet:	Stratejik Derinlik, Türkiye’nin Uluslararası Konumu , 21. bs., İstanbul, Küre Yayınları, 2007.
Demir, Sertif, Ali Bilgin Varlık:	“Realist ve Liberal Teorilerde “Güç” Anlayışı”, Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar , Der. Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, İstanbul, Beta Yayınları, 2013, s. 67-87.
Dempsey, Judy:	“Gazprom Wins Belarus Victory”, The New York Times , December 29, 2005, (Çevrimiçi) https://www.nytimes.com/2005/12/29/business/worldbusiness/gazprom-wins-belarus-victory.html , 27 Mart 2018.
Deutsche Welle Türkçe:	“Modern İpek Yolu Projesi: Beklentiler ve Kuşklar”, 14 Mayıs 2017, (Çevrimiçi) http://www.dw.com/tr/modern-ipek-yolu-projesi-beklentiler-ve-ku%C5%9Fkular/a-38832963 , 14 Mayıs 2018.
Deutsche Welle Türkçe:	“Şanghay İşbirliği Örgütü Genişliyor”, 12 Eylül 2014, http://www.dw.com/tr/%C5%9Fanghay-i%C5%9Fbirli%C4%9Fi-%C3%B6rg%C3%BCt%C3%BC-geni%C5%9Fliyor/a-17918485 , 5 Ocak 2018.
Donnelly, Jack:	Realism and International Relations , Cambridge, Cambridge University Press, 2000.
Dimitrakopoulou Sophia, Liaropoulos Andrew:	“Russia’s National Security Strategy to 2020: A Great Power in the Making?”, Caucasian Review of International Affairs , Vol. IV, Winter 2010, pp. 35-42.

Doster, Barış:	Türkiye Kime Kalacak, Avrasya mı Atlantik mi? , İstanbul, Asi Kitap, 2017.
Dragneva, Rilka ve Wolczuk, Kataryna:	“Russia, the Eurasian Customs Union and the EU: Cooperation, Stagnation or Rivalry?”, Chattam House Briefing Paper , August 2012, pp.1-16.
Dugin, Aleksandr:	Rus Jeopolitiği, Avrasyacı Yaklaşım , 4. bs., İstanbul, Küre Yayınları, 2005.
Dünya Bankası:	“GDP Growth (Annual %)” (Çevrimiçi) https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?contextual=default&locations=RU-KZ-AM-KG-BY , 21 Eylül 2017.
Dünya Bankası:	“Aggrement of Foundation of Eurasian Economic Community”, (Çevrimiçi) http://wits.worldbank.org/GPTAD/PDF/archive/EAEC.pdf , 11 Mayıs 2016.
Edwards, Matthew:	“New Great Game and the new great gamers: Disciples of Kipling and Mackinder”, Central Asian Survey , Vol. XXII, No. 1, 2003, pp. 83-102.
Elliot, Darinda ve Bogert Carroll:	“Shock Therapy For Yeltsin; Rushing Home to Battle His New Premier”, Newsweek , Vol. CXX, No. 26, December 28, 1992.
Enerdata:	“Global Energy Statistical Yearbook 2018”, (Çevrimiçi) https://yearbook.enerdata.net/coal-lignite/coal-world-consumption-data.html , 5 Temmuz 2018.
Enerdata:	“Global Energy Statistical Yearbook 2017”, (Çevrimiçi) https://yearbook.enerdata.net/coal-lignite/coal-world-consumption-data.html , 16 Şubat 2018.
Energy Insight:	“Russian Oil Production Outlook to 2020”, Oxford Institute for Energy Studies, February 2017, No.3, (Çevrimiçi) https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2017/02/Russian-Oil-Production-Outlook-to-2020-OIES-Energy-Insight.pdf , 16 Şubat 2018.
Eralp, Atilla:	“Hegemonya”, Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar , Der. Atilla Eralp, 6. bs., İstanbul,

	İletişim Yayınları, 2005, s. 155-181.
Eralp, Atilla:	“Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması”, Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar , Der. Atilla Eralp, 7. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 57-88.
Erlanger, Steven:	“Man in the News, Kremlin’s Technocrat: Viktor Stephanovich Chernomyrdin”, New York Times , December 14, 1992, http://www.nytimes.com/1992/12/15/world/man-in-the-news-kremlin-s-technocrat-viktor-stepanovich-chernomyrdin.html?_r=0 , 16 Aralık 2015.
European Commission:	“The State Play of EU-Russia Energy Relations”, Brussels, March 24, 2015, Speech/15/4709, (Çevrimiçi) file:///C:/Users/dell/Downloads/SPEECH-15-4709_EN.pdf , 3 Temmuz 2018.
Eurasianet:	“Turkmenistan: Russia Suspends Gas Supplies”, January 4, 2016, (Çevrimiçi) https://eurasianet.org/node/76676 , 27 Mart 2018.
Eurasianet:	CSTO Getting Serious About Joint Defense Strike”, November 20, 2014, (Çevrimiçi) http://www.eurasianet.org/node/71041 , 11 Aralık 2017.
Federation of American Scientists:	“The Foreign Policy Concept of the Russian Federation”, https://fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/econcept.htm , 8 Ocak 2016.
Federation of American Scientists:	“Russian National Security Blueprint”, Rossiiskaya Gazeta, Dec 26 1997, pp.4-5\ FBIS-SOV-97-364, Dec 30, 1997. (Çevrimiçi) https://fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/blueprint.html , 8 Ocak 2016.
Federation of American Scientists:	“Basic Provisions of the Military Doctrine of the Russian Federation”, (Çevrimiçi) http://fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/russia-mil-doc.html , 8 Ocak 2016.
Ferdinand, Peter:	“Sunset, Sunrise: China and Russia Construct a New Relationship”, içinde International Affairs , Vol. LXXXIII, No. 5, 2007, pp. 841-867.
Financial Tribune:	“Iran-EEU Trade Deal to Come into Effect on January

	21”, 14.12.2017, (Çevrimiçi) https://financialtribune.com/articles/domestic-economy/77845/iran-eeu-trade-deal-to-come-into-effect-on-january-21 , 3 Ocak 2018.
Gabulev, Alexander:	“Bigger Not Better: Russia Makes SCO a Useless Club”, Carnegie Moscow Center , June 23, 2017, (Çevrimiçi) https://carnegie.ru/commentary/71350 , 9 Ocak 2018.
Gazprom Export:	“TurkStream”,(Çevrimiçi) http://www.gazpromexport.ru/en/projects/ , 28 Nisan 2018.
Giles, Keir:	“The Military Doctrine of the Russian Federation”, NATO Defense College, Research Review , Rome, February 2010, pp. 1-12.
Giles, Keir:	“Russia’s National Security Strategy to 2020”, NATO Defense College, Research Division , June 2009, pp. 1-11.
Giorgadze, Khatuna:	“Russia: Regional Partner or Aggressor?”, The Review of International Affairs , Vol. II, No.1, Autumn 2002, pp. 64-79.
Gleason, Gregory, Marat E. Shaiuitdinov:	“Collective Security and Non-State Actors in Eurasia”, International Studies Perspective , Vol. VI, Issue 2, April 2005, pp. 274-284.
Gordon, Noah:	“EU Need not Fear New Russian Gas Pipeline”, Euractiv , January 19, 2018, (Çevrimiçi) https://www.euractiv.com/section/energy/opinion/eu-need-not-fear-new-russian-gas-pipeline/ , 22 Temmuz 2018.
Gözen, Ramazan:	“İdealizm”, Uluslararası İlişkiler Teorileri , Der. Ramazan Gözen, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 67-119.
Grachev, Stanislav:	“Should We Expect a Crisis in the Russian Coal Industry?”, InfoMine , April 23, 2018, (Çevrimiçi) http://www.mining.com/web/expect-crisis-russian-coal-industry/ , 5 Temmuz 2018.
Gupta, Akanshka:	“Countries With the Biggest Coal Reserves”, Mining Technology , November 20, 2013, (Çevrimiçi) https://www.mining-technology.com/features/feature-the-

	worlds-biggest-coal-reserves-by-country/, 5 Temmuz 2018.
Güney Nurşin A., Vişne Korkmaz:	“The Energy Interdependence Model Between Russian and Europe: An Evaluation of Expectations for Change”, Perceptions , Autumn 2014, Vol. XIX, Number 3, pp. 35-59.
De Haas, Marcel:	“The Collective Security Treaty Organization: On its Way to a “NATO of the East?”, Central Asia Policy Brief , No. 26, May 2015, pp. 1-9.
De Haas, Marcel:	“Russia’s Military Doctrine Development”, Russian Military Politics and Russia’s 2010 Defence Doctrine , Ed. by., Stephen J. Blank, Strategic Studies Institute (SSI), March 2011, pp. 1-61, https://archive.org/details/RussianMilitaryPoliticsAndRussias2010DefenseDoctrine , 14 Ocak 2016.
Haas, Ernst B:	The Uniting Europe: Political, Social and Economic Forces 1950-1957 , Stanford- California, Stanford University Press, 1968.
Haber Rus:	“İran’ın ŞİÖ Üyeliğine Yeşil Işık”, 24 Haziran 2016, (Çevrimiçi) http://haberrus.com/politics/2016/06/24/iran-sio-uyeligine-yesil-isik.html , 5 Ocak 2018.
Habertürk:	“BM, Ukrayna’nın Doğusundaki Savaşın Bilançosu’nu Açıkladı: 10.225 Ölü”, 12 Eylül 2017, (Çevrimiçi) http://www.haberturk.com/bm-ukrayna-nin-dogusundaki-savasin-bilancosunu-acikladi-10-bin-225-olu-1629183 , 14 Aralık 2017.
Habertürk:	“Ekonomi Bakanı: Pamukta Yanlış Yaptık”, 26 Aralık 2014,(Çevrimiçi) https://www.haberturk.com/ekonomi/is-yasam/haber/1023895-ekonomi-bakani-pamukta-yanlis-yaptik , 7 Ağustos 2018.
Halbach, Uwe:	“Vladimir Putin’s Eurasian Union, A New Integration Project for CIS Region?”, Stiftung Wissenschaft Politik (SWP) Comments , January 2012, pp. 1-4, (Çevrimiçi) http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2012C01_hlb.pdf , 8 Ekim 2015.
Hall, Gregory, Tiara	“Russia, China and Energy-Security Politics of the

Grant:	Caspian Sea Region after the Cold War, Mediterranean Quarterly , Vol. XX No. 2, Spring, 2009, pp. 113-137.
Hays, Jeffrey:	“Russian Oil and Natural Gas Pipelines”, Facts and Details , 2008, (Çevrimiçi) http://factsanddetails.com/russia/Education_Health_Transportation_Energy/sub9_6c/entry-5152.html , 13 Mart 2018.
Hekimoğlu, Asem Nauşabay:	Rusya’nın Dış Politikası; ABD, AB, Çin, Hindistan, Orta Asya , Ankara, Vadi Yayınları, 2007.
Hoffmann, David:	“Citing Economy, Yeltsin Fires Premier”, Washington Post , May 13, 1998, (Çevrimiçi) http://www.washingtonpost.com/wp-srv/inatl/longterm/russiagov/stories/firing13.htm , 18 Aralık 2015.
Hosking, Geoffrey:	Erken Dönemden 21. Yüzyıla Rusya ve Ruslar , Çev. Kezban Acar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.
Instituto Espanol de Estudios Strategicos (IEEE.ES):	“Edict of the Russian Federation President on the Russian Federation’s National Security Strategy”, December 31, 2015, http://www.ieee.es/Galerias/fichero/OtrasPublicaciones/Internacional/2016/Russian-National-Security-Strategy-31Dec2015.pdf , 25 Temmuz 2018.
International Energy Agency:	“Russia 2014, Energy Policies Beyond OECD Countries”, IEA Publications , pp. 1-316, (Çevrimiçi) http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/Russia_2014.pdf , 16 Şubat 2018.
ITE Oil&Gas:	“7 Russian Oil and Gas Projects to Watch in 2017”, (Çevrimiçi) http://www.oilgas-events.com/market-insights/insights/7-russian-oil-and-gas-projects-to-watch-in-2017/801816447 , 2 Mart 2018.
The Jamestown Foundation:	(Çevrimiçi) http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews[tt_news]=35010#.VpfUDSOPGuh , 7 Ocak 2016.
Johnson’s Russia List:	“Interfax: Updated Russian Military Doctrine Has No Preemptive Nuclear Strike Provision-Source”, December 10, 2014, (Çevrimiçi) http://russialist.org/interfax-updated-russian-military-doctrine-has-no-preemptive-nuclear-strike-provision-

	source/, 14 Ocak 2016.
Jouanny, Jean-Robert:	Putin Ne İstiyor? , Çev. Merve Öztürk, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
Kagarlistky, Boris:	Çevrenin İmparatorluğu: Rusya ve Dünya Sistemi , Çev. Esin Soğancılar, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2007.
Kagarlistky, Boris:	Russia Under Yeltsin and Putin, Neo-Liberal Autocracy , London, Pluto Press, 2002.
Kamalov, İlyas:	Moskova'nın Rövanşı, Putin Dönemi Rus Dış Politikası , İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2008.
Karaca, Kutay:	Güç Olma Stratejisi Çin, Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Çin İlişkileri , İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.
Karaganov, Sergei:	"Russia's Choice", Survival , Vol. LII, No.1, February-March 2010, pp. 5-10.
Karagül, Mehmet:	Uluslararası İktisadi Örgütler ve Azgelişmiş Ülkeler , Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2010.
Karluk, Rıdvan:	"Avrasya Gümrük Birliği Üyeliği Gerçekleşirse Türkiye'de Eksen Kayması Olur", Turkish Forum , 24.08.2017,(Çevrimiçi) https://www.turkishnews.com/tr/content/2017/08/24/avrasya-gumruk-birligi-uyelig-i-gerceklesirse-turkiyede-eksen-kaymasi-olur/ , 7 Ağustos 2018.
Keohane, Robert O.:	"Institutional Theory and the Realist Challenge After the Cold War", Ed.by., David A. Baldwin, Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate , New York, Columbia University Press, 1993.
Kibaroglu, Mustafa:	"Rusya'nın Ulusal Güvenlik Konsepti ve Askeri Doktrini", içinde Avrasya Dosyası Rusya Özel Sayısı , C. VI, Sayı 4, Kış 2001, s. 95-106.
Kilner, James:	"Uzbekistan Withdraws from Russia-led Military Alliance", The Telegraph , 02.07.2012, (Çevrimiçi) http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/uzbekistan/9369392/Uzbekistan-withdraws-from-Russia-lead-military-alliance.html , 4 Ocak 2018.
Kotz, David M., Fred	Gorbaçov'dan Putin'e Rusya'nın Yolu; Sovyet

Weir:	Sisteminin Çöküşü ve Yeni Rusya , Çev. Cemile Çakır, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2012.
Knutsen, Tobjorn L.:	Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi , Çev. Mehmet Özay, İstanbul, Açılım Kitap, 2006.
Kramer, Mark:	“Russian Policy Toward the Commonwealth of Independent States”, Problems of Post-Communism , Vol. LV, No.6, November/December 2008, pp. 3-19.
Krasnikov, Denys:	“Gazprom Refuses to resume Gas Supplies, Pay \$2,6 Billion Compensation to Ukraine”, Kyiv Post , March 28, 2018, (Çevrimiçi) https://www.kyivpost.com/business/gazprom-refuses-resume-gas-supplies-pay-2-6-billion-compensation-ukraine.html , 6 Nisan 2018.
Kubicek, Paul:	“End of the Line for the Commonwealth of Independent States”, Problems of Post-Communism , Vol. XLVI, No. 2, March-April 1999, pp. 15-24.
Kucera, Joshua:	“Uzbekistan and Russia to restart Joint Military Exercises”, Eurasianet , July 4, 2017, (Çevrimiçi) http://www.eurasianet.org/node/84206 , 4 Ocak 2018.
Kureev, Artem:	“Decoding the Changes in Russia’s New Foreign Policy Concept”, Russia Direct , December 9, 2016, (Çevrimiçi) http://www.russia-direct.org/opinion/decoding-changes-russias-new-foreign-policy-concept , 4 Mayıs 2017.
Kyiv Post:	“Naftohaz Ukraine: Intermediary RusUkr Energo Owes \$ 40 Million for Gas Transit”, January 3, 2009, (Çevrimiçi) https://www.kyivpost.com/article/content/ukraine-politics/naftohaz-ukraine-intermediary-rosukrenerg-owes-40-32638.html , 26 Mart 2018.
Lanteign, Marc:	“The Development of the Shanghai Co-Operation Organization as a Security Community”, Pacific Affairs , Vol. LXXIX, No.4, Winter 2006-2007, pp. 605-622.
Larrabee, Stephen F.:	“Russia, Ukraine and Central Europe: The Return of Geopolitics”, Journal of International Affairs , Vol. LXIII, No.2, Spring-Summer 2010, pp. 33-52.
Lukyanov, Fyodor:	“Diplomacy Will Continue to promote Economic Interests”, Russia Beyond the Headlines , February 25, 2013, (Çevrimiçi)

	http://rbth.com/international/2013/02/25/russia_updates_its_foreign_policy_concept_23211.html , 10 Ocak 2016.
Machaffie, James:	“The Potential for a China-Russia Military Alliance Explored”, Alternatives, Turkish Journal of International Relations , Vol. X, No.2-3, Summer-Fall 2011, pp. 21-44.
Mackinder, Halford J.:	Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction , Washington D.C., National Defense University Press, 1996.
Mackinder, Halford J.:	“The Geographical Pivot of History (1904)”, The Geographical Journal , Vol. CLXX, No.4, December 2004, pp. 298-321.
Makarychev, Andrey:	“Russia, NATO and the Color Revolutions”, Russian Politics and Law , Vol. XLVII, No.5, September-October 2014, pp. 40-51.
Makarychev, Maxim:	“Russia Updates its Foreign Policy Concept”, Russia Beyond the Headlines , February 25, 2013, (Çevrimiçi) http://rbth.com/international/2013/02/25/russia_updates_its_foreign_policy_concept_23211.html , 10 Ocak 2016.
Makhmetzhanova, Raushan:	“N. Nazarbayev’s Idea on the Establishment of the Union of Eurasian States”, National Digital History of Kazakhstan , July 1, 2017, (Çevrimiçi) http://e-history.kz/en/publications/view/3318 , 20 Eylül 2017.
Malgin, Artem:	“The Commonwealth of Independent States”, Russian Politics and Law , Vol. XL, No.5, September-October 2002, pp. 43-54.
McDermott, Roger:	“Russia’s National Security Strategy”, Eurasia Daily Monitor , Vol. VI, No.96, (Çevrimiçi) http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews[tt_news]=35010#.VpfUDSOPGuh , 8 Ocak 2016.
McDermott, Roger N.:	“The Shanghai Cooperation Organization’s Impact on Central Asian Security”, Problems of Post-Communism , July-August 2012, pp. 56-65.
Mezyaev, Alexander:	“On the Foreign Policy Concept of Russia”, NSNBC International , May 19, 2013, http://nsnbc.me/2013/05/19/on-the-foreign-policy-concept-of-russia/ , 10 Ocak 2016.

Millar, James R.:	“The Failure of Shock Therapy”, Problems of Post-Communism , Sep./Oct. 1994, Vol. XLI, Issue 5, pp. 21-25.
Mitrany, David:	A Working Peace System , Chicago, Quadrangle Books, 1966.
Milliyet:	“Yeni Gümrük Birliği Türkiye’ye 12,5 Milyar Euro Katkı Sağlayacak”, 11.10.2017, (Çevrimiçi) http://www.milliyet.com.tr/yeni-gumruk-birligi-turkiye-ye-ekonomi-2535071/ , 5 Aralık 2017.
Molchanov, Mikhail A.:	“Russia and Globalization”, Perspectives on Global Development and Technology , Vol. IV, Issue 3-4, 2005, pp. 397-429.
Monaghan, Andrew:	“The New Russian Foreign Policy Concept. Evolving Continuity”, Chattam House, Russia and Eurasia , Rep. 2013/03, April 2013, pp. 1-8.
Morgenthau, Hans J.:	Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace , New York, Alfred A. Knopf, 1962.
Murrell, Peter:	“What is Shock Therapy?, What Did it Do in Poland and Russia?”, Post-Soviet Affairs , 1993, Vol. IX, Issue 2, pp. 111-140.
Nanay, Julia ve Stegen Karen Smith:	“Russia and Caspian Region: Challenges for Transatlantic Security?”, Journal of Transatlantic Studies , Vol. X, No.4, December 2012, pp. 343-357.
New Europe:	“Novak: Agreement does not Provide Compensation of Gazprom’s Losses”, April 19, 2017, (Çevrimiçi) https://www.neweurope.eu/article/gazprom-belarus-ink-gas-pricing-protocol/ , 27 Mart 2018.
Nikitin, Alexander:	“Russian Foreign Policy in the Fragmented Post-Soviet Space”, International Journal on World Peace , Vol. XXV, No.2, June 2008, pp. 7-31.
Nikitina, Yulia:	“The Collective Security Treaty Organization Through the Looking Glass”, Problems of Post-Communism , Vol. XLIX, No.3, May-June 2012, pp. 41-52.
Obydenkova, Anastassia:	“Comperative Regionalism: Eurasian Cooperation and European Integration: The Case for Neofunctionalism?”,

	Journal of Eurasian Studies , Vol. II, 2011, pp. 87-102.
Official Journal of European Union:	“Association Agreement Between European Union and European Atomic energy Community and their Member States, on the One Part, and Georgia on the Other Part”, L 261, Vol. LVII, (Çevrimiçi) https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/association_agreement.pdf , 10 Ekim 2017.
Offiziere.ch:	“Military Doctrine of the Russian Federation”, December 26, 2014, (Çevrimiçi) https://www.offiziere.ch/wp-content/uploads-001/2015/08/Russia-s-2014-Military-Doctrine.pdf , 25 Temmuz 2018.
Oğan, Sinan:	“Güney Osetya ve Abhazya’nın Bağımsızlığının Şanghay İşbirliği Örgütü Açısından Değerlendirilmesi”, Türksam Dış Politika Araştırmalar Merkezi, Rusya-Ukrayna Dosyası , 28 Ağustos 2008, (Çevrimiçi) http://www.turksam.org/tr/makale-detay/455-guney-osetya-ve-abhazya-nin-bagimsizliginin-sanghay-isbirligi-orgutu-toplantisi-acisindan-degerlendirilmesi , 14 Nisan 2017.
Oğan, Sinan:	“Güç Mücadelesinde Kadife Devrim Modası: Gürcistan Örneği”, Turuncu Devrimler: Soros’un Yeni Dünya Düzeni: ‘İkinci El’ Demokrasi ve Neo-Conlar , Der. Sinan Oğan, İstanbul, Birharf Yayınları, 2004, s. 210-229.
Oğan, Sinan:	“Ukrayna’da Turuncu Devrim”, Turuncu Devrimler: Soros’un Yeni Dünya Düzeni: ‘İkinci El’ Demokrasi ve Neo-Conlar , Der. Sinan Oğan, İstanbul, Birharf Yayınları, 2004, s. 230-257.
Oğan, Sinan:	Kırgızistan’da Sarı Devrim”, Turuncu Devrimler: Soros’un Yeni Dünya Düzeni: ‘İkinci El’ Demokrasi ve Neo-Conlar , Der. Sinan Oğan, İstanbul, Birharf Yayınları, 2004, s. 258-271.
Onay, Yaşar:	Batı’ya Direnen Devlet Rusya: Rus Devlet Geleneği ve Kutsal Devletin Meşruiyeti , İstanbul, Yeniüçyıl Yayınları, 2008.
Osborn, Andrew:	“Russia-Belarus ‘Gaz War’ End”, The Telegraph , January 24, 2010, (Çevrimiçi)

	https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/7852161/Russia-Belarus-gas-war-ends.html , 27 Mart 2018.
Özdemir, Haluk:	“Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi , C.LXIII, Sayı 3, 2008, s. 113-144.
Öztürk, Osman M.:	Rusya Federasyonu Askeri Doktrini , İstanbul, Avrasya-Bir Vakfı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, 2001.
Pamir, Necdet:	Enerjinin İktidarı , 2. bs., İstanbul, Hayy Kitap, 2016.
Inter-Parliamentary Union (IPU):	“Russian Federation Parliamentary Chamber: Gossoudarstvennaya Duma, Elections Held in 1993”, (Çevrimiçi) http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/2263_93.htm , 10 Aralık 2015.
Phillips, Anthony:	“Just the Rhetoric of Reform? The ‘New Planning’ in the Politics of Yeltsin Era”, Russia After Yeltsin , Ed. by. Vladimir Tikhomirov, Aldershot, Burlington V.T., Ashgate, 2001, pp. 52-78.
Pirani, Simon:	“Ukraine’s Gas Sector”, Oxford Institute for Energy Studies , June 2007, pp. 1-115.
Pravda:	“Russia to Change its Military Doctrine in Light of NATO’s Growing Aggression”, September 2, 2014, (Çevrimiçi) http://www.pravdareport.com/russia/kremlin/02-09-2014/128427-russia_nato_doctrine-0/ , 14 Ocak 2016.
President of Russia:	“The Foreign Policy Concept of Russian Federation”, January 12, 2008, http://en.kremlin.ru/supplement/4116 , 8 Ocak 2016.
Purtaş, Fırat:	Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu , Ankara, Barış Kitap Basım Yayın, 2005.
Putin, Vladimir:	“A New Integration Project for Eurasia: The Future in the Making (“Izvestia”, 3 October 2011), Russian Mission to EU , October 10, 2011, p.2, (Çevrimiçi) http://www.russianmission.eu/en/print/553 ,

	30 Mayıs 2016.
Putz, Catherine:	“Tajikistan: Eurasian Economic Union’s Next Member?”, The Diplomat , July 19, 2016, https://thediplomat.com/2016/07/tajikistan-the-eurasian-economic-unions-next-member/ , 10 Ekim 2017.
Quartz:	“The EU Countries That Depend the Most on Gazprom’s Russian Gas”, April 22, 2015, (Çevrimiçi) https://qz.com/388148/the-eu-countries-that-depend-the-most-on-gazproms-russian-gas/ , 27 Mart 2018.
Reuters:	“China Says Iran Membership of Shanghai Security Bloc to Be Discussed At Summit”, July 5, 2017, (Çevrimiçi) https://www.reuters.com/article/us-china-sco-iran/china-says-iran-membership-of-shanghai-security-bloc-to-be-discussed-at-summit-idUSKBN18W0CD , 5 Ocak 2018.
RFE/RL:	“CIS Leaders Sign Military Cooperation Pact”, October 16, 2015, (Çevrimiçi) https://www.rferl.org/a/cis-summit-military-cooperation-pact/27309627.html , 11 Aralık 2017.
Roberts, Sean, v.d.:	“The Eurasian Economic Union, Breaking Pattern of post-Soviet Integration?”, The Finnish Institute of International Affairs (FIIA) Analysis 3 , September 2014, pp. 1-20.
Rosneft:	“Sharehold Structure 2018”, (Çevrimiçi), https://www.rosneft.com/Investors/Equity/Shareholder_structure/ , 13 Mart 2018.
Roxborough, Ian:	“War, American Hegemony, and the Politics of Globalization”, The European Legacy , Vol. VIII, No. 3, 2003, pp. 281-297.
Rywkin, Michael:	“Russia and The Near Abroad Under Putin”, American Foreign Policy Interests , Vol. XXV, Issue 1, 2003, pp. 3-12.
RT News:	“Russia’s New Military Doctrine Lists NATO, US as Major Foreign Threats”, December 27, 2014, (Çevrimiçi) https://www.rt.com/news/217823-putin-russian-military-doctrine/ , 14 Ocak 2016.
Russia Beyond the Headlines:	“Putin Endorses Updated Version of Russia’s Military Doctrine”, December 26, 2014, (Çevrimiçi)

	http://in.rbth.com/news/2014/12/26/putin_endorses_updated_version_of_russias_military_doctrine_40597 , 12 Ocak 2016.
Russia's Arms Control Association:	"Russia's Military Doctrine", May 1, 2000, (Çevrimiçi) http://www.armscontrol.org/act/2000_05/dc3ma00?print , 8 Ocak 2016.
Rustrans:	"Russia's National Security Strategy to 2020", http://rustrans.wikidot.com/russia-s-national-security-strategy-to-2020 , 8 Ocak 2016.
Saari, Sinikukka:	"Putin's Eurasian Union Initiative: Are the Premises of Russia's Post-Soviet Policy Changing", UI Brief , No. 9, October 1, 2011, pp. 3-7.
Sabah:	"Şanghay İşbirliği Örgütü 8'li Yapıya Dönüşüyor", 10.07.2015,(Çevrimiçi) https://www.sabah.com.tr/gundem/2015/07/10/sanghay-isbirligi-orgutu-8li-yapiya-donusuyor , 5 Ocak 2018.
Sakwa, Richard:	"New Cold War or Twenty Years Crisis? Russia and International Politics", International Affairs , Vol. LXXXIV, No.2, 2008, pp. 241-267.
Sakwa, Richard, Mark Webber:	"The Commonwealth of Independent States, 1991-1998: Stagnation and Survival", Europe-Asia Studies , Vol. LI, No.3, 1999, pp. 379-415.
Sancaktar, Caner:	"Bütünleşme ve Bütünleşme Teorileri", Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar , Der. Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, İstanbul, Beta Yayınları, 2013.
Sarı, Aydın:	"Bölgelerarası Ekonomik Entegrasyonlar ve Türkiye'nin Ödemeler Bilançosuna Etkileri", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , C. X, Sayı 1, 2005, s. 117-130.
Saunders, Paul J.:	"Why "Globalization" Didn't Rescue Russia?" Policy Review , February/March 2001, Issue 105, pp. 17-39.
Savic, Bob:	"Behind China's and Russia's Special Relationship", The Diplomat , December 7, 2016, https://thediplomat.com/2016/12/behind-china-and-russias-special-relationship/ , 8 Ocak 2018.
Sezen, Seriya:	"Bir Kuşak Bir Yol Projesi: 21. Yüzyılın Yapı Taşı mı?",

	Dünya , 21 Haziran 2017, (Çevrimiçi) http://www.academia.edu/33715785/Seriye_Sezen_Bir_Ku%C5%9Fak_ve_Bir_Yol_Projesi_21._Y%C3%BCzy%C4%B1l%C4%B1n_Yap%C4%B1_Ta%C5%9F%C4%B1_m%C4%B1_D%C3%BCnya_21_Haziran_2017 , 4 Aralık 2017, s. 1-7.
Shakleyina, Tatyana A., Aleksei Boguratov:	“The Russian Realist School of International Relations”, Communist and Post Communist Studies , Vol. XXXVI, Issue 1, March 2004, pp. 1-17.
Shevtsova, Lilia:	“From Yeltsin to Putin: The Evolution of Presidential Power”, Gorbachev, Yeltsin, Putin: Political Leadership in Russia’s Transition , Ed. by. Archie Brown, Washington D.C. Carnegie Endowment for Institutional Peace, 2001, pp. 67-111.
Sokov, Nikolay:	“Russia’s 2000 Military Doctrine”, Nuclear Threat Initiative (NTI) , (Çevrimiçi) http://www.nti.org/analysis/articles/russias-2000-military-doctrine/ , 12 Ocak 2016.
Sönmez, Sait:	“Yeni Batıcılık ve Yeni Avrasyacılık Akımları Bağlamında Yeltsin Yönetimi’nin Doğu Batı Politikalarının Analizi”, Akademik Bakış , C.III, Sayı 6, Yaz 2010, s. 73-96.
Sputnik News:	“Russian Deputy Foreign Minister said that Russia plans to continue the process of improving relations with Georgia”, February 19, 2016, (Çevrimiçi) https://sputniknews.com/politics/201602191035025499-russia-georgia-politics/#ixzz41MSZiWMQ , 14 Kasım 2017.
Sputnik News:	“Iran Plans to Sign Agreement with Eurasian Economic Union in 2015”, January 27, 2015, (Çevrimiçi) https://sputniknews.com/politics/201501271017389100/ , 5 Aralık 2017.
Statista:	“Gazprom’s Shareholder Structure as of 2016”, (Çevrimiçi) https://www.statista.com/statistics/273267/shareholder-structure-of-gazprom/ , 13 Mart 2018.
“Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the	(Çevrimiçi) https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_publications/20120214_strategic-concept-2010-eng.pdf ,

North Atlantic Treaty Organization, November 19-20, 2010”	23 Kasım 2017, pp. 4-35.
Şanlı, Bahar:	“Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birliği’nin Olabilirliği,” Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi , C. XXII, Sayı 1, 2008, s. 13-30.
TASS:	“Next SCO Exercise Peace Mission Due in Russia in 2018”, September 20, 2016, (Çevrimiçi) http://tass.com/defense/900937 , 9 Ocak 2018.
TASS:	“Putin Approves Russia’s Updated National Security Strategy”, December 31, 2015, (Çevrimiçi) http://tass.ru/en/politics/848108 , 13 Ocak 2016.
The Ministry of Foreign Affairs of Russian Federation:	“Foreign Policy Concept of the Russian Federation”, 2232, December 1, 2016, (Çevrimiçi) http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/2542248 , 25 Temmuz 2018.
The Ministry of Foreign Affairs of Russian Federation:	“Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation”, February 18, 2013, (Çevrimiçi) http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/122186 , 8 Ocak 2016.
The Ministry of Foreign Affairs of Russian Federation:	“National Security Concept of Russian Federation 2000”, January 10, 2000, (Çevrimiçi) http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/589768 , 8 Ocak 2016.
The New York Times:	“Russia Cuts Gas, Europe Shivers”, 06.01.2009, (Çevrimiçi) https://www.nytimes.com/2009/01/07/world/europe/07gazprom.html , 26 Mart 2018.
Trenin, Dmitri:	“Russia’s Relations with CIS Countries: Outlook for 2020”, Carnegie Moscow Center , March 28, 2013, (Çevrimiçi) http://carnegie.ru/2013/03/28/russia-s-relations-with-cis-countries-outlook-for-2020-pub-51395 , 4 Aralık 2017.
Tsygankov, Andrei:	“Finding a Civilizational İdea: “West”, “Eurasia” and

	“Euro-East” in Russia’s Foreign Policy”, Geopolitics , Vol. XII, 2007, pp. 375-399.
Tsykangov, Andrei P., Pavel A. Tsygankov :	“A Sociology of Russian Liberal IR”, Uluslararası Araştırmalar Derneği (International Studies Association) Yıllık Toplantı İngilizce Bildiri Metni, San Diego, February 2007, pp. 1-17.
Tunander, Ola:	“Swedish Geopolitics: From Rudolf Kjellén to a Swedish Dual State”, Geopolitics , Vol. X, 2005, pp. 546-556.
Tuncel, Cem O.:	“Bir Kuşak Bir Yol: 21. Yüzyılın En Büyük Kalkınma Projesi”, Aydınlık , 15 Mayıs 2017, (Çevrimiçi) https://www.aydinlik.com.tr/dunya/2017-mayis/bir-kusak-bir-yol-21-yuzyilin-en-buyuk-kalkinma-projesi , 4 Aralık 2017.
Ulusoy, Belkıs, Okan Yeşilot:	“Avrasya Coğrafyasında Sivil Devrimler ve Rusya-ABD Mücadelesi”, Turuncu Devrimler: Soros’un Yeni Dünya Düzeni: ‘İkinci El’ Demokrasi ve Neo-Conlar , Der. Sinan Oğan, İstanbul, Birharf Yayınları, 2004, s. 178-195.
Umland, Andreas:	“Why Russia-led Post-Soviet Integration Has Little Prospects”, Foreign Policy Journal , January 13, 2011, (Çevrimiçi) http://www.foreignpolicyjournal.com/2011/12/09/the-stillborn-project-of-a-eurasian-union/ , 07 Eylül 2015.
United Nations:	United Nations General Assembly, A/Res/50/80, 12 December 1995, (Çevrimiçi) http://www.un.org/documents/ga/res/50/a50r080.htm , 3 Mart 2017.
Vinokurov, Evgeny, Alexander Libman:	“Post-Soviet Integration Breakthrough, Why the Customs Has More Chances Than Its Predecessors”, Russia in Global Affairs , June 24, 2012, (Çevrimiçi) http://eng.globalaffairs.ru/number/Post-Soviet-Integration-Breakthrough-15580 , 23 Mart 2015.
Vinokourov, Evgeny, Alexander Libman:	“Eurasia and Eurasian Integration: Beyond the Post-Soviet Borders”, Eurasian Integration Yearbook 2012 , Eurasian Development Bank (EDB), pp. 80-95.
Volhonsky, Boris:	“How the Entry of India and Pakistan Transforms SCO’s Agenda”, Russia Beyond , May 30, 2017, (Çevrimiçi)

	https://www.rbth.com/international/2017/05/30/how-the-entry-of-india-and-pakistan-transforms-the-scos-agenda_773172 , 5 Ocak 2018.
Waltz, Kenneth N.,:	Theory of International Politics , New York, McGraw-Hill Inc., 1979.
Weisbrode, Kenneth:	“Üç Soğuk Savaşçı”, içinde NATO Dergisi, Eski ve Yeni Operasyonlar , İlkbahar 2006, (Çevrimiçi) http://www.nato.int/docu/review/2006/issue1/turkish/special.html , 25 Mayıs 2015.
Weitz, Richard:	“Parsing Chinese-Russian Military Exercises, US Army War College Press , 2015, pp. 1-79. (Çevrimiçi) https://www.globalsecurity.org/military/library/report/2015/ssi_weitz_150415.pdf , 8 Ocak 2018.
Wieclawski, Jacek:	“Contemporary Realism and the Foreign Policy of Russian Federation”, International Journal of Business and Social Science , Vol. 2, No:1, January-2011, pp.170-179.
Wilson, Jeanne L.:	“The Legacy of the Color Revolutions for Russian Politics and Foreign Policy”, Problems of Post-Communism , Vol. LVII, No.2, March-April 2010, pp. 21-36.
Workman, Daniel:	“Russia’s Top 10 Exports”, World’s Top Exports , March 5, 2018, (Çevrimiçi) http://www.worldstopexports.com/russias-top-10-exports/ , 14 Mart 2018.
World Integrated Trade Solution:	“Russia and China Trade Statistics 2016”, (Çevrimiçi) https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/CHN ; https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/RUS , 7 Ocak 2018.
World Integrated Trade Solution:	“Russian Federation Exports By Country and Region, 2016”, (Çevrimiçi) https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/RUS/Year/LTST/TradeFlow/Export/Partner/all/ , 15 Kasım 2017.
World Integrated Trade Solution:	“Russian Federation Exports By Country and Region 2016”, (Çevrimiçi) https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/RUS/Year/2016/TradeFlow/Export , 21 Eylül 2017.

World Integrated Trade Solution:	“Agreement on Foundation of Eurasian Economic Community”,(Çevrimiçi) https://wits.worldbank.org/GPTAD/PDF/archive/EAEC.pdf , 11 Mayıs 2016.
Yapıcı, Merve İ.:	“Uluslararası İlişkiler Disiplininde Entegrasyon Teorilerinin Yeri ve Etkinliği”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , C.IX, Sayı 3, 2007, s. 130-157.
Yeni Çağ:	“Avrasya Birliği Kuruldu, Türkiye Bekleniyor”, 22 Haziran 2014, (Çevrimiçi) http://www.yenicaggazetesi.com.tr/avrasya-birligi-kuruldu-turkiye-bekleniyor-98969h.htm , 4 Aralık 2017.
Yesdauletova, Ardak, Aitmukhanbet Yesdauletov :	“The Eurasian Union: Dynamics of Difficuties of the Post-Soviet Integration”, Trames , 18(68/63), 1, 2014, pp. 3-17.
Yiğit, Süreyya:	“Eurasian Union=Energy Union?”, Ortadoğu Analiz , C.V, Sayı 51, Mart 2013, s. 55-68.
Zhukov, Stanislav, Oksana Raznikova:	“Economic Integration in the Post-Soviet Space”, Russian Social Science Review , Vol. XLIX, No.4, July-August 2008, pp. 80-92.

ÖZGEÇMİŞ

26 Haziran 1981 İstanbul doğumluyum. 2005 yılında Galatasaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'ne bağlı Uluslararası İlişkiler Bölümünden, 2008 yılında ise aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans Programından mezun oldum. 2011 yılında Harp Akademileri Komutanlığı'na bağlı Stratejik Araştırmalar Enstitüsünde (SAREN) başlamış olduğum Uluslararası İlişkiler Doktora Programını 2017 yılından bu yana İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde sürdürmekteyim.